מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · יפה קול

יפה קול על שיר השירים רבה

רבי שמואל יפה אשכנזי

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

יפה קול על שיר השירים רבה

רבי שמואל יפה אשכנזי

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/יפה-קול-על-שיר-השירים-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרשה א 5
פרק א 5
פרק ב 15
פרק ג 23
פרק ד 27
פרק ה 32
פרק ו 34
פרק ז 36
פרק ח 37
פרק ט 38
פרק י 41
פרק יא 42
פרק יב 42
פרק יג 44
פרק יד 45
פרק טו 45
פרק טז 47
פרק יז 47
פרשה ב 48
פרק א 48
פרק ב 49
פרק ג 51
פרק ד 53
פרק ה 55
פרק ו 57
פרק ז 57
פרק ח 58
פרק ט 59
פרק יב 60
פרק יג 61
פרק יד 62
פרק טו 64
פרק טז 65
פרק יז 66
פרשה ג 66
פרק א 66
פרק ד 67
פרק ו 68
פרק ז 70
פרק י 72
פרק יא 74
פרשה ד 76
פרק א 76
פרק ג 77
פרק ד 77
פרק ה 83
פרק ו 84
פרק ז 84
פרק ח 85
פרק ט 88
פרק י 88
פרק יא 89
פרק יב 91
פרק יד 94
פרק טו 95
פרק טז 95
פרשה ה 96
פרק א 96
פרק ב 98
פרק ג 99
פרק ה 100
פרק ו 100

פרק ז 100
פרק ח 101
פרק ט 101
פרק יא 101
פרק יב 103
פרק יג 103
פרק יד 103
פרק טו 104
פרק טז 105
פרשה ו 107
פרק א 107
פרק ב 108
פרק ד 111
פרק ה 112
פרק ח 112
פרק ט 113
פרק י 115
פרק יא 116
פרק יב 117
פרשה ז 118
פרק א 118
פרק ב 118
פרק ג 120
פרק ה 121
פרק ו 122
פרק ז 123
פרק ח 123
פרק ט 124
פרק י 125
פרק יא 126
פרק יב 126
פרק יד 127
פרשה ח 128
פרק א 128
פרק ב 128
פרק ה 129
פרק ו 129
פרק ז 131
פרק ח 131
פרק ט 132
פרק י 133
פרק יא 134
פרק יב 135
פרק יג 136

פרשה א

פרק א

זש"ה ע"י שלמה כו'. מה שדקדק לומר ע"י שלמה כי פשטיה דקרא הוא ללמד לאדם כי יהיה מהיר במלאכתו וכמו שלמדה לנו תורה דרך החיים בכמה מקומות. ופה בא המדרש לדרשו על יוסף ומשה לכן אמר מראש כי הכתוב נאמר ע"י שלמה אשר כל דבריו היו במשל ומליצה ומוכרחים אנחנו למצוא בו רמז זולת הפשט. וגם נוכל לומר יען דדריש לקמן את הכתוב על שלמה. ויפלא בעינינו איך יהלל שלמה את נפשו לכן הקדים לומר זש"ה ע"י שלמה כי הכתוב הנאמר ברוה"ק ידבר ע"י שלמה ולכן לא יפלא בעינינו לראות כי שלמה ידבר בשבחו:

חזית איש מהיר במלאכתו וגו'. נראה דדורש שיר השירים מלשון השראת השכינה ששרתה עליו רוה"ק ומייתי האי קרא לפני מלכים יתיצב לסמך כי שרתה עליו רוח ה' וברוח ה' דבר שלשה ספריו וכדמפרש לקמן. ואגב דורש מראש שאר הדרשות וכדרך המדרש:

דכתיב ביה וכו'. לעשות מלאכתו וכיון דהיה יום איד ושמחה וכדמפרש ואזיל הלא כל איש שבת ממלאכה ובכל זאת בא יוסף לעשות מלאכתו מזה מוכח כי היה מהיר במלאכתו:

ר"י ור"ג. עיין בב"ר פ' פ"ז:

יום נבול וזבול היה. [כבר אמרו רז"ל בירושלמי ר"ה פ"א על חדש כסליו כי נקרא ירח בול יען כי אז העולם נובל מהגשם והארץ תמס. וגם בפרוץ יאור הנילוס תמס ארץ מצרים והוא יביא זבל ואשפה לדשן את השדות לזריעה. ולכן נקרא יום שטף הנילוס נבול וזבול] ורש"י ז"ל כתב כי הוא ללשון גנאי לפי שאז זבחו זבח ליאור ועיין בפ"ק דע"ז:

טיאטרין. הוא שמחה וגיל צחוק ורקוד. וכל זה היה במצרים בפרוץ הנילוס בארץ וכולם הלכו לשמוח אלי גיל. ויוסף אף כי הותר לו לשמוח אז בשמחתם. כי לא היתה שמחת חג לאלילים של המצרים בכ"ז בחר יותר לעשות מלאכתו ולחשוב חשבונות בית אדוניו כי הוא היה מהיר במלאכתו:

כל שהוא משמש כו'. פי' אע"פ שע"פ דין היה לו לעבוד עד היובל. וכמו ביוסף דגופו היה נמכר ע"פ דין לעבד בשביל שקרא לאחיו בני השפחות וכדאיתא בב"ר. בכ"ז צדקתו ואמונתו בעבודת רבו תקדים לו זמן החירות ויצא לחירות אחרי ימים במספר:

שההשיך הקב"ה עיניו וסירסו. כי הסירוס מבלבל ומחשיך את הדעת כמו"ש בעל העקדה וזה הכוונה שהחשיך עינו פי' עין בחינתו. [ובאמת גם מראה פני הסריס נשתנה

ויחשך. ועיין בבכורות מ"ד ע"ב רחב"א כל שמראיו חשוכין. ויש לפרש בזה דלא כרש"י ע"ש]:

זה משה. פה חסר ולפי השמ"ר פ' י"א צ"ל כן. חזית איש מהיר זה משה שהיה מהיר במלאכת המשכן לפיכך לפני מלכים יתיצב. רי"א חזית איש מהיר זה משה שהיה זריז להביא המכות על פרעה לפני מלכים יתיצב והתיצב לפני פרעה. בל יתיצב לפני חשוכים זה יתרו כו'. והת"ק מפרש לפני מלכים זה השכינה כי מיד כשהוקם המשכן כתיב ויקרא ה' אל משה. ובל יתיצב לפני חשיכים זה שנפרד מעדת ישראל אשר היו חשוכים לגבי השכינה או לפי שהיו מוקפים בענן. ור"י דמפרש שהיה זריז להביא המכות על פרעה כי השכים בבקר בזריזות לבוא אל פרעה. ומפרש במלאכתו כמו במלאכותו ובשליחותו וקרא ליתרו חשוכים לפי שהיה שפל והדיוט כדאיתא בב"ר פ"א:

זה ממ"ה הקב"ה. וקמ"ל אף כי כל שחבירו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה כדאיתא בשבת פ' שואל משום לא יגורך רע כי העושה רע לא יגור עם הקב"ה בכ"ז זכות זריזותו להביא המכות על מצרים. ולהציל את ישראל הקריבו לפני הקב"ה. וזה שאמר הכתוב לפני מלכים יתיצב ומפרש למה זכה להתיצב לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה משום בל יתיצב לפני חשוכים שלא נשא פני פרעה אף כי נתגדל בביתו:

במלאכתו של הקב"ה. ויען כי האדם יולד לעמל התורה כדאיתא בפרק חלק לכן אמר חזית איש היודע את יעודו ותכליתו בארץ וזה מלאכת השמים כי הוא מהיר במלאכתו ועושה מלאכת השמים באמונה הוא יתיצב לפני יועצי עצה בתורה כי סוד ה' ליראיו ועיניו תביטנה נפלאות בתורת ה' בל יתיצב לפני חשוכים ולא ילכד מעולם לבוא בין מתי שוא ולהתלמד ממעשיהם. וקורא את הרשעים חשוכים. הא' כי מעשיהם הוא במחשך. וכדבר הכתוב והיה במחשך מעשיהם. והב' כי אחריתם הוא חשך ואפילה וכדבר הכתוב יהי דרכם חשך:

זה ר' חנינא. כי היה מהיר במלאכתו לסתת את האבן ולהסיעה לירושלים וזכה בשביל זה לעמוד לפני מלאכים כאשר יסופר. ולא התיצב לפני הפועלים החשוכים אשר כחשוכים נחשבו לפני המלאכים. ולתכלית זו מספר פה כי חפץ לשכור פועלים אשר אין לו ענין אל הנס רק ללמד לנו מי המה החשוכים:

ראה אנשי עירו כו'. ואע"ג דאין שיעור לעולת ראיה וסגי בכל דהו ולמה לא קנה גם הוא ב' תורים או ב' בני יונה בעד החמשה סלעים אשר היו בידו לשלם להפועלים. אבל כיון שראה שבני עירו מביאים עולות ושלמים בקר וצאן. דברים חשובים. והוא יביא עולת

עוף יחשדנו הרואים בצרות עין. והוא חפץ להעלות דבר חשוב. לכן סתת והחליק את האבן להעלותה לירושלים וזה דבר חשוב ונכבד:

וסידקה. פי' כי בקע ותיקן אותה. וי"ג וסירקה וזה מלשון צבע וסרק וכמו כרכמה:

הרי עלי להעלותה כו'. זה אין קושיא איך נדר בדבר אשר אין בידו ושמא לא ימצא פועלים להעלותה כי הוא נדר בשביל שהיה בטוח במנהג העולם כי ימצא פועלים ובטח בה' כי יהיה לו לישועה להקים הנדר אשר נדר בדבר מצוה ליפות את ירושלים באבנים מסותתות או לבנות בית הכנסת או ביהמ"ד חדש בעיר ה':

בא המעשה ללשכת הגזית. כי לא ידע אם מלאכים עשו את מעשיו או פן קפצה לו הדרך כי הוא היה מלומד בנסים כדאיתא בתענית. ויושבי הלשכה פתרו לו שהיו מלאכים כיון שלא באו על שכרם או כי הוא לא חפץ להלין שכר השכירים בידו לכן נתן לחכמים יושבי הלשכה לשמור את הכסף בידיהם עד כי יבואו הפועלים לבקש את שכרם:

והכתוב אומר ואת ביתו בנה שלמה וגו'. אע"ג דהוא כתוב הסמוך אל הכתוב ויבנהו שבע שנים ולמה אמר והכתוב אומר. משום די"מ כי שלש עשרה שנה קאי למלכותו ונמצא שבנה רק בשתי שנים כי בשנה הרביעית למלכותו החל לבנות את בית ה' ונמשך הבנין שבע שנים ויהי י"א למלכותו. ואז החל לבנות את ביתו עד שלש עשרה שנה למלכותו וזה ב' שנים וכן הביא הרד"ק הפי' הזה בשם י"מ. לכן אמר והכתוב אומר ללמד לנו כמו ויבנהו שבע שנים הכוונה שבע שנות הבנין כן בכתוב הסמוך שלש עשרה שנה הן שנות הבנין:

נמצא מיופה כו'. וזה אי אפשר שיהדר את ביתו ויתעסק בו יותר מבנין הבית לה' לכן דרשו כי ארכו שנות בנין ביתו לא בשביל רב המלאכה וההידור. רק בשביל שהיה מתרפה ומתעצל במלאכתו. ובבנין בית המקדש אף כי גדול היה כבוד בנינו ומלאכתו רבה מאד בכל זאת בנה רק שבע שנים כי היה זריז במלאכתו:

הכל מסייעין את המלך וכו'. עד בכבודו של הקב"ה תמצאנו במ"ר פי"ד:

לפני מלכי תורה יתיצב. כלומר עם המלכים שומרי תורה יהיה חלקו ולא עם חבורת רשעים שאין להם חלק לעוה"ב:

ראש לשלשה יוחסין צ"ל לשלשלת יוחסין. כי לכן הזכיר ורחבעם בן שלמה אף שכבר נזכר בן מי הוא רק ללמד לנו שנמנה בין יחוסי מלכי יהודה. וזה שאמר לפני מלכים יתיצב. וכן מה שאמר ששרתה עליו רוה"ק מדריש מן לפני מלכים כי רוה"ק איקרי מלכות כדדרשינן במגילה על ותלבש אסתר מלכות:

תחת אבותיך יהיו בניך. משום דבעי למדרש כי שרתה עליו רוה"ק וכתב ג' ספרים ונדמה לאביו בכל מעלותיו ונוסף עליו ששרתה עליו רוה"ק ולכן לא הזכיר פה אשר לשלמה בן דוד וכדמסיים לכן דריש את הכתוב תחת אבותיך וגו':

את מוצא צדיק מוליד צדיק כו' פי' אף כי ע"פ הטבע ישוה הבן לאביו לצור אשר ממנו חוצב בכל זאת מצינו לפעמים גם ההפך כי צדיק מוליד רשע ורשע מוליד צדיק:

צדיק מוליד צדיק. יש לו מקרא דכתיב תחת אבותיך וגו' הלא מוכח מזה כי הדורות שיקומו ממנו אחריו ישוו לאבותיהם. ויש לו משל סרכא דאקים תאניתא. פי' סרכא אדם גדול מקים בן דתני ומתני כמוהו. וי"ג סדנא דאקים תאניתא ופירושו כי גם אם נקצץ העץ ונשאר רק השרש בארץ מ"מ התאנה תקים תאנה ותוליד בדומה לה:

משל כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע. אף כי כתוב הדר הוא. קרי ליה משל משום דפשט המקרא הוא אשר מרשעים תצא רעה. ולא מוכח כי יוליד גם בנים רשעים. אבל שגור הוא בפי האנשים להשים הכוונה בפי הכתוב כי מרשעים יולדו רשעים:

חיפושיתא פי' תולעת השחורה:

קרוצי בישי מינה. ממנה יצאו זבובים רעים:

מקרא תחת חטה יצא חוח. ודריש את הכתובים אם על אדמתי תזעק וגו' כי אם היה כופה את אשתו לתשמיש וכן אם כחה אכלתי בלי כסף אם לא נזהרת באונאתה אז יהיה ענשי כי תחת חטה תחת בני מעלי יצא חוח יולדו לי בנים פושעים ומורדים. וכן המקרא תחת הנעצוץ יעלה ברוש מדריש אלמעלה דכתיב יעזוב רשע דרכו ואל יתיאש לאמר אם אבי היה רשע איך אצדק. כי גם מהנעצוץ וחוח יעלה לפעמים ברוש:

אבל שלמה מלך בן מלך. וז"ש הכתוב תחת אבותיך יהיו בניך. ואע"ג דלא אמר הכתוב לשלמה בן דוד מ"מ היה דומה לאביו בצדקתו ומת בכבודו כמו אביו ולאפוקי ממ"ד דהיה מלך והדיוט:

דוד בנה את היסודות שחפר ליסדם עד התהום כדאיתא בפ' החליל וזה שקול כבנין העליונות שבנה שלמה בנו:

אביו מלך מסוף העולם ועד סופו. פי' שמלך בחכמתו ונתפשטה בכל העולם וכמ"ש בש"ר פ' מ"ח ויצא שם דוד בכל הארצות ששמו הטוב יצא מסוף העולם ועד סופו:

דוד אמר הבלים. להההביל עניני עוה"ז:

דוד אמר דברים. פי' דברים רמים ומחוכמים בתורה וכן משלים היא משלי מוסר וחכמה:

דוד בנה מזבח בגורן ארנון ושלמה כשבנה ביהמ"ק:

נכתב על שמו. פי' אע"פ שיש בתהלים דברי עשרה קנים כדאיתא בפ"ק דב"ב מ"מ נקרא הספר על שמו יען שרוב הדברים כתובים ומחודשים ממנו ועי' לקמן פרשה ד' פסוק כמגדל דויד:

ולא עוד אלא ששרתה כו' פי' כי בזה גדול כח הבן מן האב כי כתב שלשה ספרים שלמים ברוה"ק ודוד כתב רק ספר תהלים. וגם הוא לא כלו מדוד הוא וכמ"ש. וכן במשלים לא כתב ספר כלל. ומה שאמר לא נאמרו ברוה"ק:

זש"ה לב חכם ישכיל פיהו כו'. מביא את הפסוק הזה. למדרש שיר השירים ששרתה עליו רוה"ק לאמר שלשה הספרים:

פומיה מחכים עלוי. ומפרש לב חכם לא לבו של חכם רק לב אשר בו חכמה ודעת ישכונו. מי יורה לנו את האצור בו. ומי יגיד לנו כי הוא מלא חכמה. ומשיב ישכיל פיהו כי מהפה אשר יפיק דברי חכמה יסתכלו ויחזו מה שבלב:

מוסיף על לקחה של תורה. שבשכר טרחו להוציא הדברים בפיו יזכה להוסיף בתורתו:

לקח שהוסיף על דברי תורה כו'. ודריש את הכתוב ועל שפתיו יוסיף לקח. ועל כמו הוקם על ונתעלה כי בשפתיו יוסיף לקח שלמד תורה מרבים ועי"ז הוסיף תורה על תורתו:

להעשות תייר בחכמה. לבקשה בכל המקומות כתייר המחפש מקום מנוחה. וכל איש שהיה קורא ושונה כהוגן היה מביאו אצלו ללמוד ממנו:

כד עביד אלפא ביתא. שירים ופיוטים על דרך הא"ב: ויהי שירו על אלף חמשה גרסינן:

אלא על כל אשר נעשה כו'. וחסר וי"ו במקרא וכאלו כתיב לדרוש ולתור בחכמה ועל כל אשר נעשה תחת השמים. וזה הוא באמת ענין רע להתיגע במעשה התבל החולף. אבל להתעסק בחכמה לא שייך לומר כי הוא ענין רע:

זש"ה ויותר שהיה קהלת חכם. משום דבעי לפרש שיר השירים על מה ששרתה עליו רוה"ק לומר ג' ספרים כדכתיבא לעיל מייתי האי קרא ללמדך שכל מי שאומר ד"ת ברבים זוכה שתשרה עליו רוה"ק ומייתי ראיה משלמה:

היית צריך לכוף אזנך. ולפ"ז הוא דבק למה שאמר מקודם וזכור את בוראיך עד אשר לא יבואו ימי הרעה וגו' והדברים האלה נאמנים ונכונים לשמוע אם אמר איזה איש מן השוק וע"ז אמר ויותר ראוי לשמוע בשביל שאמר זאת קהלת. ויותר שאמרן ברוה"ק כי קהלת מרומז רוה"ק וכדדריש במדרש קהלת על הכתוב אמרה קהלת:

ואזן ד"ת כו'. כי הכל קאי ונמשך על דעת העם אשר זה הוא ד"ת ומדריש עוד למד דעת את העם ואזן דעת העם וחקר דעת העם:

עשה אזנים לתורה. כי לא נוכל לפרש ואזן שהנוה אזנו לד"ת היה לו לומר והאזין או אזן בקל ומדכתיב אזן בפיעל דהוא יוצא לפעמים לשלישי כידוע לכן דרש שעשה אזנים לתורה:

רב נחמן אמר תרתין כו' ר"נ בא לפרש ולמד דעת כי הוא השכיל והכין הדברים אשר על ידיהם יוכל האדם להבין ולדעת. ור"י ור' שילא מפרשי את אזן כי עשה אזנים כמו אזן הקופה והקיתון. ור"ח מפרש את תקן משלים הרבה כי ע"י המשלים תקן לדלות עצה ודעת מבאר החכמה אשר היא עמוקה מאד. והנה להבין מה הוסיף אחד על רעהו י"ל ע"ד שכתב המורה בח"א פל"ד כי יש חמשה דברים המונעים את בני אדם להבין ולדעת. הא' הוא קוצר המשיג כי דעת אנוש קצרה להבין ולרדת במעמקי החכמה. הב' הוא עומק המושג כי החכמה עמוקה הוא מאד ומי ימצאנה. הג' הוא צרכי הגופות כי צרכי בני אדם רבים הם. והדאגה על צרכיו תמנעהו לרדוף אחרי החכמה. הד' הוא רוע ההכנות. כי יצר לב האדם רע מנעוריו ויחפוץ ללכת חפשי ולא להשתעבד נפשו אל החכמה. והה' הוא ארך ההצעות. כי הקדמות הרבות הנדרשות לחכמה ולמדעים תיגענה את האדם ולא יבקש להתעמל בהם למרבה. ונגד אלה החמשה באו פה אלה המשלים מהשלמים האלה. לענין קוצר המשיג ולא ידעו הפתח לבוא בקרבה ראה שלמה להקל על החפצים בחכמה ומביא את המשל מהפקעת הנתלה על הדרך כי ידעו הכל מהפקעת לכנס ולבוא בפתח. כן עמד שלמה וע"י התחילו הכל סוברין תורה. ועל עומק המושג הביא המשל מהחורשא הסגורה ומסוגרה מבוא אליה ושלמה עשה דרך לבוא אל החכמה. וכנגד צרכי הגופות מביא ר"י המשל מקופה גדולה המלאה פירות אשר בשביל כובדה וחסרון אזניה לא יטלטלנה האדם ממקומה והוא עשה לה אזנים ובזה תהיה מיטלטלת. וכנגד רוע ההכנות מביא רבי שילא המשל מקיתון גדול שהוא מלא רותחין וזה כרתיחת הבחרות וחמימות הדם ושלמה מצא תקנה גם לזה. וכנגד ארך ההצעות מביא את המשל מבאר עמוק וע"י המשלים אשר תקן שלמה הקל את ארך ההצעות והיה באפשרי להבין את החכמה:

לא היה אדם יכול להשכיל וכו' פי' כי לפני שלמה ידעו כל דבר רק מה שקבלו איש מפי איש ולא יכלו להוציא דבר מתוך דבר מדעתם. ושלמה ברוח חכמתו אשר נתן בתורה החלו להבין קצת מד"ת מדעתם ע"י המשלים והדמיון דבר לדבר:

דכתיב משלי שלמה. וכתיב בתריה לדעת חכמה ומוסר וגו':

משל למלך שאבד זהוב כו'. וגם ד"ת נמסרו בסיני כל מה שהחכמים עתידים לחדש וע"י משלי שלמה מצאו את אשר נמסרו אז בסיני:

ללמדך שכל מי שהוא אומר כו'. ומפרש למד דעת את העם ע"י שלמד תורה ברבים זכה שאזן וחקר ותקן משלים הרבה הנאמרים ברוה"ק:

אם אתה מחפש אחר ד"ת כמטמונים. הא דלא אמר אם אתה מבקש ד"ת ככסף כרישא דקרא שבו פתח. וגם מאי אתי ר"פ לאשמעינן שאין הקב"ה מקפח שכרו מהיכי תיתי שיקפח ה' שכרו וגם שכרו הלא מפורש בקרא דכתיב אז תבין יראת ה'. אבל ר"פ קרא קשה ליה דמדבר מחכמה ותבונה ואמר אם תבקשנה החכמה והתבונה ככסף וכמטמונים תחפשנה והיה לו לסיים אז תבין חכמה ותבונה שהן המבוקשות וכדמסיים ג"כ כי ה' יתן חכמה וגו'. וזה אשר מתרץ כי יתפרש הכתוב אם תבקשנה ככסף ומפרש לא ככסף אשר האדם רגיל לרוץ אחריו כדרכו. אך כמטמונים ככסף הנאבד ונעלם מן העין תחפשנה. וע"ז מתעמל האדם רב יותר אז יהיה שכרו. מלבד אשר ישיג החכמה והתבונה אשר אותם הוא מבקש. לא יקפח ה' גם שכר עמלו אשר טרח לבקשם כי אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא הכוונה שיזכה לרוח הקדש ג"כ:

אנחנו לא נזבלים כו'. פי' הדברים כי הכתוב אומר לבקשה כדבר יקר וחשוב כמו כסף ומטמון הדורש זריזות גדולה. ואנחנו גם כתבן וזבל אשר יבוקש למשא ומתן ונמצאים בקל לא נזדרז בבקשתה כי הם השכימו למלאכתם טרם השכמתי לבית המדרש:

מכאן תנינא. כל זה הוא בירושלמי פ"ק דשבת ומובא לדרוש אז תבין יראת ה' שיזכה לרוה"ק וכדמסיים:

הרי אני שואל את החכמה והכל בכלל. שלמה לא בא בהערמה לבקש דבר מועט המחזיק את המרובה דא"כ מה אמר לו הקב"ה ולא שאלת עושר ונכסים הלא המה נכללים בחכמה אבל פירושו והכל בכלל דהחכמה חשובה מהכל. ועושר ונכסים נגד החכמה לא נחשבו בעיני למאומה. ולפ"ז החכמה כוללת הכל. וכן איתא בילקוט הריני שואל דבר שכל הדברים טפלים לו הכסף והזהב טפלים לו. ויש לפרש עוד כי הוא לא שאל כסף וזהב למרבה יען שלא היו חשובים רק שאל חכמה והחכמה הלא בלי כסף כדי ספוקו לא תתקיים. ולכן אמר כי אנכי אשאל חכמה וה' הלא יתן די צרכי לקיים החכמה בקרבי ונמצא הכל בכלל:

חלום היה עומד על כנו כו'. פי' כשהיה בהקיץ ועמד על רגלו נראים לו דברים אשר רק בחלום יתראו. וכמו חמור נוהק והוא ידע מה נוהק כי היה מבין בחכמה נהקתו. וכן צפור מצפצף. ודרש כל זה מדכתיב וייקץ והנה חלום. והחלום הלא הוא רק בשינה אם לא למדריש כי גם בהקיץ ראה מראה חלום ואע"ג דגם גבי פרעה כתיב וייקץ פרעה

והנה חלום. אבל שם פירש"י ז"ל והנה נשלם החלום וע"ע שם ברמב"ן פירוש אחר ע"ז אשר הכתוב גבי שלמה לא יתפרש כזה וע':

לגמרה של תורה. כשגומרים קריאת התורה כמו שאנו עושים בשמחת תורה וכן בסיום איזה מסכתא וכמו שעשה שלמה משתה לכל עבדיו כאשר זכה לחכמה:

שיר חד כו'. ומפרש שיר והשירים אשר לשלמה. ולדידיה השיר האחד הוא מתחלתו עד אני ישנה דמדבר מגלות מצרים וגאולתם. והשירים תרי. הא' הוא מאני ישנה עד לכה דודי נצא השדה דמדבר מגלות בבל וגאולתו. והב' הוא מן לכה דודי עד סופו דמדבר מגלות אדום עד הגאולה ע"י משיח צדקנו וכמ"ש התרגום. וזה הוא ג' שירים על ג' זמנים מתחלפים. והאומר כוליה חד סובר דכל שיר השירים מדבר בענין אחד:

ואלין תרתין אחריניאתא כו'. כי האומר כולה חד מפרש שיר המשובח מהשירים וזה לכל הפחות משני שירים אחרים ופריך מה הנה. ואע"ג דכתיב ויהי שירו חמשה ואלף אבל הנהו לאו ברוה"ק נאמרו כיון דלא נכתבו כמו ג' ספריו. ולכן ליכא למימר דמשבח זה השיר הנאמר ברוה"ק על שירי חול אשר אמר:

סברין מימר דוד אמרו. ואינו כן אלא שלמה אמר ותולה בדוד שנאמר כמגדל דוד צוארך מה שיר השירים שלמה אמר ותולה בדוד אף מזמור שיר חנוכת שלמה אמר ותלה בדוד כצ"ל ה"פ כי הוא מבקש שני שירים אשר אמר שלמה ושיר הזה הוא נשגב משני השירים האלה. ומצא שיר אחד שיר המעלות לשלמה. ושיר השני לא נמצא בתהלים בלשון שיר רק מזמור שיר חנוכת הבית אשר שלמה חנכו. ולא תאמר כי דוד אמרו ברוה"ק על שם העתיד אבל שלמה לבדו אמרו והא דכתיב לדוד משום דתלה את בית המקדש בדוד. וכמו שקרא לבית המקדש כמגדל דוד ולא אמר כמגדל שלמה אף שהוא בנאו. רק לחלק כבוד לאביו אמר כמגדל דוד. וכ"ה גם במזמור שיר חנוכת הבית לדוד שלמה אמר ותלה בדוד. ועל שני שירים אלה משבח את השיר הזה של ישקני כי הוא נעלה ונשגב משני אלה:

משולשין היו. כי בתלת זמני הוי חזקה וכל מעשיו היו מוחזקין וקיימים ולא כדרך המקרה וגם מה שעבר ג' עבירות הוא להראות כי לא ע"ד המקרה עבר אבל היה מוחזק בהן:

במעלה הראשונה. כתיב ושלמה היה מושל וגו' במעלה שניה כתיב כי הוא רודה וגו' כצ"ל. כי הכתוב כי הוא רודה כתיב אחר הכתוב היה מושל וגם רודה גדולה בהוראתו ממושל ועי' בסנהדרין פרק שני:

זה דינן של זונות. ומוכיח כי דן בלא עדים והתראה ממה שאמר היא אמו והוכיח ממה שאמרה תנו לה ונכמרו רחמיה על הילד. ובאמת עדיין יש לטעון על זה פן בערמה דברה והשניה היתה פתיה ולא ידעה מה. אבל הוא דן בדעתו וסמך עליה כאלו היתה מפי הגבורה ואע"ג דלפי סדר הכתובים נראה כי משפט הזונות היה בטרם שמשל בכל הממלכות מ"מ אין מוקדם ומאוחר בתורה:

מי היו כו'. משום דאין דרך נשים זונות לדאוג על בניהם ומכ"ש שלא יבקשו לקחת בנים זרים בבתיהם לכן אמר כי רוחות היו ונקראו זונות משום שהן מתעות את הבריות דזונה מתרגמינן מטעיא. ורבנן אמרי יבמות היו וכדי להפטר מן החליצה והיבום בקשו להן בן ונקראו זונות שזנו מיבמיהן וחפצו להפרד מהם וריב"ל אמר זונות ממש ואפ"ה מקרה היה לשתים אלה כי לא מאסו בבניהן:

ולא היה מלך אלא על ירושלים. פי' אף כי מלך על כל ארץ ישראל. כי בימיו לא היה מלך אחר בישראל. אבל דבריו לא היו נשמעים כמלך רק בירושלים לבד ובאחרונה גם בירושלים לא הקשיבו בקולו ופקודתו לא היתה נשמעת רק בביתו. ומביא לראיה כי סר פחדו ומוראו גם מאת אנשי העיר כי ירא ללון בלילה בלי שומרים אחוזי חרב סביב מטתו:

חכם טפש וחכם. ומוכיח כי אבד את חכמתו מדאמר אני קהלת הייתי מלך וגו' ולא היו מאמינים בו כדאיתא במי שאחזו ובמדרש קהלת ומזה מוכח כי לא עמד טעמו בו. ולא יכלו להאמין כי זה המלך שלמה החכם מכל אדם:

הדיוט מלך והדיוט. הדיוט קודם שמלך ואחר שמלך ונטרד ממלכותו לא שב עוד לכסאו ונשאר הדיוט:

ברם כען לית אנא. כיון דקהלת אמר בסוף ימיו ואמר אני קהלת הייתי נראה כי נשאר הדיוט:

ג' עבירות כו'. עי' בירושלמי סנהדרין פ' ב':

וכתיב ויהי שטן לישראל. לא קאי על רזון בן אלידע הנזכר לפני זה אך על ירבעם בן נבט כי גם הוא היה שטן לישראל:

שלשה משלות. כלומר ג' ספרי משלות אלא ששוב נכתבו כלם כאחת. ואע"ג דאמר ג"כ שלשת אלפים משל אבל המה לא נאמרו כרוה"ק ולא קחשיב:

הבל חד כו'. ואע"ג דבסיפא דקרא איתא עוד הבל הבלים אבל סוף הכתוב הוא רק פורט ומפרש לרישא ונראה דג' הבלים אלה הוא על שלשה זמני האדם. ימי העליה וימי העמידה וימי הירידה ע"ד כי השחרות והילדות הבל:

ג' שמות נקראו לו. עי' במדבר רבה פ"י:
איזה מהם כתב תחלה. והנ"מ לסדרן וכמו דאיתא בפרק קמא דבתרא דסדרן משלי קהלת שיר השירים. ולאידך סדרן משלי שיר השירים קהלת:
משל זה ספר משלי. ואע"ג דלית ביה רק תתי"ו פסוקים. היה מתרץ רשב"ן לקמן שאין פסוק שאין בו ב' וג' טעמים:
וקהלת בסוף אמרו. ולכן לא מזכיר בפסוק זה אשר נכתב באמצע ימיו בעת אשר הגיד רק משלי ושיר השירים:
דברי זמר. אע"ג דסודות רבים וגדולים צפונים בשיר השירים מ"מ מדקרי ליה שיר וזמר מוכיח כי אמרו בבחרותו:
דברי הבלים. כלומר להההביל ולבזות את כל עניני העולם:
הכל מודים כו'. פי' אלה האומרים דכל חד וחד כתב בפ"ע. ואע"ג דיש סוברים דקהלת אינה מטמאה את הידים. וכבר שרתה עליו רוה"ק במשלי ושיר השירים. מ"מ סובר שקהלת אמר בלא רוה"ק:
אלא תתקי"ה פסוקים. ולא רצה לומר דנאבדו השאר בגלות דספרי שלמה נתפשטו בכל העולם ולא יתכן שיאבדו. וגם כיון שנאמרו בר ה"ק לא ישלוט עליהם הכליון:
שנים או ג' טעמים כו'. והטעמים הם המשלים ומביא לראיה מהמקרא נזם זהב וגו' דמסיים בשני נמשלים אשה יפה וסרת טעם וזה נאמר על ת"ח המתעב את תורתו וגם טעמו ניטל ממנו כמ"ש במדרש נמצא דגם המשל כולל שני דברים והוו כאלו הם שני משלים. ואע"ג דבשיר השירים ליכא רק מאה ושבעה עשר פסוקים ומה יועילו לנו ב' וג' טעמים. מצי לתרוצי דבכל חד יש כמה טעמים:
שכל הכתובים. פי' תהלים ומשלי. ודומיהם מחלק הכתובים המה קודש ושיה"ש ק"ק לפי שיש בו קילוס ושבח של הקב"ה וישראל ונקרא ק"ק בשביל צירוף הקדושות. כי הקב"ה מקדש את ישראל וישראל מקדשים את הקב"ה:
בדברי בן עזאי. שגם קהלת מטמאה את הידים:
המשובח שבשירים המעולה כו'. המסולסל כו'. בשלשה דברים יודע השיר כי נשגב הוא. הא' כי תוכנו ופנימיותו הוא צדק משפט ומישרים. הב' כי גם חומר השיר הוא מוסר השכל חכמה ודעת. והג' כי לשונו צחה נקיה ונעימה. ולענין תוכן השיר אמר כי הוא משובח בתוכנו יותר מכל השירים. וכנגד חומר השיר אמר כי גם בזה הוא מעולה משאר השירים. וכנגד צחות לשונו וטעמו הנחמד אמר כי הוא מסולסל המורה על יופי וקישוט:

שעשאנו שיורים בעולם. שלא מאס ולא געל אותנו לכלותנו כמו שעשה בשאר אומות הקדמונים אבל אנחנו קיימים ונשארים גם היום הזה:

בכל השירים או הוא מקלסן כו'. ודריש שיר המשובח משני השירים וזה שירת הים ושירת משה:

שיר כפול. ולכן כתיב שיר שהוא כפול ונארג משני שירים. מתהלת ישראל להקב"ה ותהלת הקב"ה לישראל:

כפול ומכופל. כי מלבד הכופל שאמר ר"ש הוא מכופל ביופי אשר לו ובתוכנו המלא קדושה וכמ"ש למעלה:

במלך סתם בהקב"ה כו'. וכמו הביאני המלך חדריו הכוונה שהקב"ה הביאני בחדרי חכמתו. וכן מדריש לקמן מלך אסור ברהטים על הקב"ה:

במלך שהשלום שלו דאפריון עשה לו המלך שלמה קאי על המשכן שנעשה לשכינה. וכן מדריש לקמן במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו על הקב"ה:

פרק ב

איכן נאמרה כו'. כי השירה הזאת הנאמרה על טוב ישראל והצלחתם לא נאמרה על מקרי פרטי בקורות העם הזה. אך על עיקר ויסוד אשר מהם יסתעפו כל הצלחתם וטוב העם. והמה שואלים איזה ואיה הוא העיקר. ר"ח סובר כי העיקר הוא בים אשר שם שקע ה' צרינו בתוכו ואנחנו קמנו לעם. וסובר כי הצלחת הגוף הוא העיקר. ור"י בר' סימון אמר בסיני נאמרה וזה מתן תורה אשר תתן לנו הצלחת הנפש ודריש זה משיר השירים וכמו שנבאר בסמוך. ור' נתן ור' גמליאל גם הם סוברים כי בסיני נאמרה. והוכחתם לא בשביל מ"ת רק משום דאז ירד הקב"ה ברבותים אלפי שנאן בפעם ראשון ונגלה כבודו לעם. וזו תפארת והצלחת ישראל לכן אמר כי הקב"ה או מלאכיו אמרו. ור"י מוכיח כי בסיני נאמרה מדכתיב ישקני וגו' וסיפא דקרא כי טובים דודיך מיין הנאמרים על ד"ת ולא מן הכתוב שיר השירים כר"י בר סימון ור"מ ורבנן סברי כי הצלחת העם מוסדה על שני עמודים על טובת הנפש וטובת הגוף או קשר העם ושני עמודים האלה היו באוה"מ ובבית עולמים. כי הקב"ה השפיע להם רוב טוב על ידיהם וגם האיר את נפשם בזיו אלוה:

המד"א לסוסתי וגו'. וזה היה על הים כדכתיב סוס ורוכבו וגו' ובילקוט גריס הכי קדמו שרים אחר נוגנים ודריש שיר השירים כמו השרים שישראל שרו על הים תחלה ואחריהם מלאכי השרת כדאיתא בשמ"ר פכ"ג:

קדמו שרים וזה היה בסיני כדכתיב לעיל מיניה ראו הליכותיך אלהים. ולעיל מיני' כתיב עלית למרום שבית שבי ופי' קדמו שרים זה ישראל שהודו לה'. אמנם לא מצינו שאמרו שירה בסיני ובילקוט גריס בסיני נאמר שיר השירים שנא' יצפון לישרים תושיה ודריש שיר השירים שיר הישרים. ולפ"ז הא דכתיב בנוסח דידן שיר שאמרו אותו השירים השוררים צריך לגרוס בדברי ר' חנינא בר פפא דאמר בים נאמרה. ובעל אות אמת גריס הכא הכי ר' יצחק אמר בים נאמרה שיר השירים השיר שאמרו אותה הישרים השוררים על הים. ודרש שר ים:

זו העולה. ע' לקמן על פסוק עורי צפון. ובבמ"ר פי"ג ור"מ מוקי ליה באוה"מ משום שקדים לבית עולמים. ורבנן מוקי בבית עולמים שהוא מכון לשבתו עולמים:

ורבנן אמרי כלהון חורי כו'. פי' רבנן אחריני אמרי דכל קראי אחריני מיירי בבית עולמים בר מעורי צפון משמע ליה דמיירי במשכן כדר"מ. ור' אחא אמר דאפיריון וקרא דבתריה מיירי בב"ה כיון דכתיב שעשה שלמה מעצי לבנון ואוה"מ היה מעצי שיטים ומשה בנהו. ורבנן דעבדי את הכתוב אפיריון לפתיחה לויהי ביום כלות משה סוברים ג"כ כי אפיריון ראי על אוה"מ וכמו דאיתא במ"ר פ' י"ג והני רבנן אחריני נינהו:

יוריד לנו האש כו'. ודריש ישקני מלשון ואש נשקה ביעקב ומנשיקות פיהו הוא מאש שמים היורד במאמרו:

יוציא לנו נשיקות מתוך פיהו כלומר שיצונו מצותיו כי אנחנו מוכנים לעשות ולשמוע בקולו:

מלאך הי' מוציא הדבור כו'. וסובר ר"י כרבנן לקמן דדבר אתה עמנו ונשמעה נאמרה אחר כל הדברות ושמעו כל הדברות מפי הקב"ה וז"ש על כל דבור ודבור אפס לא התנשאו למעלה מחוקם לשמוע מפי הקב"ה בלי ממוצע אבל המלאך היה הממוצע בינם לביו קונם:

מקבל אתה עליך. אע"ג שאמרו כבר נעשה ונשמע. מ"מ הודיעם העונשים פי יחזרו בשמעם את העונשים. ואע"ג דכפה עליהם הר כגיגית לקבל את התורה ואם לאו שם תהא קבורתכם וכתב התנחומא פ' נח כי ההכרח היה רק על תורה שבע"פ ולא על תורה שבכתב וא"כ הכי דמיירי מפרטי המצות אשר זה נקרא תורה שבע"פ למה שאל המלאך את כל אחד ואחד מקבל אתה עליך וכו'. אבל הקב"ה חפץ כי יעשו את המצות למען המצות ולא לתקוה על שכר המצות וזה ששאל את כל אחד ואחד האם תקבל את הדבור לא מיראה ולא ע"מ לקבל פרס. רק מאהבת ה' ותורתו וכן באינך וע"ד הפשט י"ל כי הכפי' היתה רק על שאר המצוות מהתרי"ג. אבל עשרת הדברים ופרטיהם קבלו מדעתם:

כך וכך עונשים. יש עונשעל המזיד בעדים והתראה ויש עונש אחר בלי עדים והתראה ויש עונש כשהוא בשוגג ויש עונש בעוה"ז ויש עונש בעוה"ב:
וכך גזירות דרבנן שעשו משמרת למשמרתה של תורה:
וכך מצות שבכל דבור כלולות כמה מצות:
היה נושקו על פיו. ומפרש ישקני מנשיקות פיהו המלאך אשר הוא פי ה' נשקני:
אתה הראית ולא כתיב אתה ראית או ה' הראך וכתיב הראת משמע שהראך ע"י שליח וע"י המלאך נראה חליך:
והוא אומר הן הן. גם פה צריך לגרוס כמו לפני זה והוא אומר הן וחוזר ואומר לו מקבל את אלהותו של הקב"ה והוא אומר הן הן:
לאדקולאין בן הדיסה לא גריס ליה:
ה"ג ד"א פן תשכח את הדברים ריב"ל ורבנן. ר"י אומר שני דבורים שמעו ישראל מפי הקב"ה ורבנן אמרין כל הדברות שמעו ישראל מפי הקב"ה ר"י דסכנין אמר טעמון דרבנן כו':
אלא לאחר ב' עי' בביאורי לש"ר פל"ג שם תירצתי הכל:
מימינו של הקב"ה וכו'. כיון דישראל עמדו כנגד הקב"ה היה ימין של הקב"ה כנגד שמאל ישראל ושמאלו כנגד ימינם. ולהבין את הדברים קצת ע"ד האפשרי. כי באמת כמו שאין שמאל להקב"ה כן אין לפניו ימין כי אין לו משיגי הגוף. אבל מחלקותם הוא בזה כי באמת בני ישראל אשר ישבו במצרים וראו את תועבותיהם לא יכלו להתנשאות ולשמוע את דבר ה' אשר רק הנביא בקדושתו ובטהרתו יוכל לזכות לזה. ורק ה' בקולו הטהור צירף וזיכך אותם ויכלו להקשיב אמריו. והנה ימין מקרי על דרך העברה הרוחני הפשוטה. ושמאל הוא הגופני אשר הוא רק מכסה אל הרוח. וזה שאמר רשב"י כי הדבור יצא מימינו של הקב"ה וזה מאל אלהי הרוחות ופגש בשמאל של ישראל העטופים ומכוסים בגוף וחוזר ועוקף את המחנה לזככם ולטהרם והפך את גופם לרוחני עד כי בא לימין של ישראל כי המה נהפכו לרוחני ואז יכלו להשיג את הדבור מאת ה' כי נתגשם גם הוא קצת וז"ש לשמאלו של הקב"ה. אבל דבקותם בה' לא היתה מצד חלקם החמרי רק מצד שכלם הרוחני וזה הוא הכוונה והקב"ה מקבלו בימינו והדבור הרוחני בעצמו היה נחקק על הלוח בדרך נס כמו חבור הנשמה אל הגוף. ורבנן סברי כי אין שמאל והתגשמות כלל למעלה. ורק הכל היה רוחני טהורה כי גם מישראל סרה הגשמיות ויהפכו לרוחני וגם הדבור היה רוחני. וז"ש מימינו לימין של הקב"ה:

הדבור עצמו היה נחקק כו'. כיון דכתיב קול ה' חוצב וגו' ולא כתיב ה' חוצב בקולו משמע כי הקול לבדו הי' חוצב. וטעם הדברים כי הדבור שיצא מפי הקב"ה היה לו מציאות קיים בעצמו. רוחני כמו מלאך וזהו ודבריו חיים וקיימים ולז"א שהדבור בעצמו היה פועל פעולת החקיקה:

פתר קרייה דישקני מנשיקות פיהו בישראל ומפרש ישקני מלשון משיקות אשה אל אחותה מלשון דבוק וחבור וכדלקמן. ומביא למשל מהאשה אשר לא האמינה בדברי השליח כי המלך יחפוץ להדבק בה. אף שהיא מיוחסת אבל מצד עצמה איננה ראויה. לכן בקשה לשמוע מפי המלך וכן גם ישראל בני אברהם יצחק ויעקב כבד להם מצד עצמם להאמין כי ה' חפץ בם שיהיה לו לעם סגולה. ולכן בקשו לשמוע מפי הקב"ה וזה שדרש ישקני מנשיקות פיהו כי ישראל חפצו אשר ההתדבקות לה' ע"י תורתו ישמע להם מפי הקב"ה וזה דכתיב ויענו כל אשר דבר ה' נעשה ולא ענו לאמר כל אשר דברת נעשה. משום שהמה חפצו לשמוע מפי ה':

כך תבעו. ע' שמ"ר פמ"א בשינוי לשון קצת:

נתקע ת"ת וכו' והיו למדים ולא משכחים פי' מה שלמדו מהקב"ה לא היו משכחים לעולם ומה שלמדו מפי משה נשכח מלבם ברוב ימים ומ"ש באו אצל משה כו' אין הכוונה שמיד באו אל משה כי אז לא היה להם זמן בכדי שידעו אשר תורת ה' לא ישכח. אבל הכוונה כי בשביל שבאו למשה ללמוד מפיו זה גרם להם שבאה שכחה להם:

ומה הנייה יש באבדה שלנו כו'. לא יתפרש ועתה למה נמות כי בוודאי נמות דא"כ איך בקשו שנית למשה רבינו לוואי יגלה לנו פעם שניה. הלא הוצרכו לשמוע מפי משה כדי שיחיו ולא ימותו. אבל פירושו ועתה למה נמות למה לנו לבוא בסכנת מיתה כי פן נמות. לכן דבר אתה עמנו ונהיה בטוח בחיים. ולכן בהרגישם את השכחה בתורת משה בקשו שנית לבוא במקום סכנה. כי פן יחיו ולא תשלוט עליהם השכחה המאבדת בוודאי כל תורתיהם:

אין זו עכשיו כו'. פי' עכשיו אין הדור עדנה ראוי לכך לשמוע כל הדברים מפי הגבורה ורק מפי משה וכמ"ש היטיבו את אשר דברו אבל לעתיד אחרי המירוק והזיכוך מרוב לחץ ודחק בימי הגליות אז כאשר יכרות ה' ברית חדשה לישראל וכדכתיב וכרתי ברית חדשה לא כברית אשר כרתי את אבותם וגו' כי זאת הברית אשר אכרות וגו' נתתי את תורתי בקרבם וגו' עד כי אסלח לעונם אז יהיה הלמוד מפי ה' באופן שלא תהיה שכחה אבל עכשיו לא. וכן מ"ש בסמוך אין זו עכשיו אבל לע"ל יכלה היצר הרע כדכתיב והסירותי את לב האבן מבשרכם וזה היצה"ר כדאיתא בפרק החליל:

מיד חזר היצה"ר למקומו כו' לוואי יגלה לנו כו'. ואע"ג דבלי היצה"ר לא יכול העולם לקיים כי מי יבנה בית וישא אשה וישא ויתן בעולם וכדאיתא בב"ר פ"ט והנה טוב מאד זה יצה"ר. י"ל דבקשו על יצה"ר של עבודת כוכבים שיסור מהם עד כלה. וגם י"ל דבקשו שיהיו בעלי בחירה ויפעלו הטוב בנטית יצר הטוב ולא יתאוו עוד אל החטא וכמו שהיה אדה"ר לפני החטא מעץ הדעת:

משל למלך שהיו לו מרתף כו'. דרש ישקני מנשיקות פיהו מלשון משקה. ואע"ג דהשרש ישקני הוא נשק (מגזרת חסרי פ"נ) ומשקה הוא משרש שקה (מנל"ה) אבל גזרות החסרים והנחים מתחלפים זה בזה:

יצחק חנכה לח'. פי' ע"י יצחק נתחנכה המצוה אשר צוה הקב"ה לאברהם. ובא בזה להשוות אל המשל אשר כבד לכל אחד מאוהביו מהמרתף. ומה שנאמר לאברהם ימול לכם כל זכר לדורותיכם יליד בית ומקנת כסף הלא נתחנכה המצוה בכל ילידי ביתו. אפשר שאז לא היו לפניו ילדים בני שמונה ימים. ויצחק היה הראשון אשר בו נתחנכה המצוה:

אפסניות. זהו מזון חיל המלך ודריש ישקני מלשון ועל פיך ישק כל עמי (בראשית מ"א:מ') מנשיקות פיו כי על פי הקב"ה ועל ידו יהיה מזוני נתון לי ולא ע"י אמצעי וכבן המלך הלוקח חלקו מיד המלך. ור' יצחק במשלו מוסיף לפרש מנשיקות פיהו ממאכלו אשר הוא לבדו יאכל. ולפ"ז ע"כ לא ידבר ממזון גשמי רק ממזון רוחני. ולרבנן אין הפרש במין המאכל רק בידי הנותן כי לאחרים יתנו משרתיו עושי רצונו ולבנו יתן הוא לבדו. אבל החתיכה אחת היא. ולהי"א שגמעה מפיו גם המאכל שונה הוא שהוא מן האוכל הבא בפי המלך ויבדל ביניהם גם בנמשל באופן דקות וזכות הלמוד וסודות התורה אשר יתקבל מאת ה' המורה לצדקה:

משוקיותהון עלי כמו ועלי תשוקתו. ודריש ישקני מלשון תשוקה אע"פ שהשרשים שונים כי תשוקה הוא מנע"ו וכמו דכתיבין למעלה. ופירוש הכתוב כי יבקשו אשר הקב"ה יתן לי תשוקה מהעוסקים בהלכה ע"י נשיקות פיהו כלומר מאמרי פיו אע"פ שכל אחד סותר את דברי חבירו. ואחד עומד כנגד רעהו במחלוקת [ואולי דריש מנשיקות פיהו מלשון נשק ומלחמה ופי' ממחלוקת היוצאת על אמרי פיהו]:

אפילו הבל היוצא מפיו. ואין שום טעם במאמרו מ"מ כיון שטרח כפי כחו חביב הוא להקב"ה וישלם לו שכרו [ודריש מנשיקות פיהו כמו מנקישות פיהו כלומר אפי' במה שנקש ונכשל בלשונו ודבר דברים חסרי טעם מ"מ חביב הוא להקב"ה שע"י זה הוא

עומד על אמתה של תורה וכדאמרינן בגיטין בפ' כל הגט והמכשלה הזאת תחת ידך אין אדם עומד על דברי תורה אא"כ נכשל בהם תחלה]:

נפשיהון של אלו. לאו דוקא על העוסקים בהלכה קאי רק על כל הצדיקים כדלקמן. והטעם כי בשביל שנפשם דבקה תמיד בה'. לכן בבוא להם יום האחרון תפרד כלה מהחומר ותעלה מעלה לבדה מבלי פעולת מלאך המות המנתק את הנפש מהחומר. וז"ש כי טובים דודיך מיין. טוב להדבק בה' מהמשך אחר תענוגי הגוף והחומר הנדמים ליין:

ויעל אהרן הכהן וגו'. ונמשך לפי דרשתם על פי ה' אל ויעל כי בפי ה' עלה ומת:

אם עסקת וכו'. זהו דרשא אחריתי ודריש ישקני הכל ישקני על פי מנשיקות פיהו ע"י אשר שפתי היו מנושקות באמרי פי של התורה כי שפתים ישק משיב דברים נכוחים בתורה:

יזיינני יטהרני ידבקני כו'. כל אלה דריש בהוראת ישקני. ומ"ש לקמן ד"א ישקני יטהרני כו' ד"א ישקני ידביקני כו'. ד"א ישקני יוצא לי קול בכולן הלשון ד"א הוא ט"ס וצריך למחוק. ודריש ישקני על ישראל מנשיקות פיהו בשביל התורה שקבלתי מפי הקב"ה. ונקראת התורה נשיקות כדלעיל סי' ב':

מתקיים לבעליו כו'. פי' הזיין יתן עוז לאדם לקום נגד לוחמיו. וגם התורה תגן על האדם נגד מתקוממיו:

מה החרב שהיא אוכלת מב' צדדיה. ותגרש את אויביו מימינו ומשמאלו כן התורה תגן על האדם בעוה"ז ובעוה"ב מכל צר ומסטין:

בפה אחת זה. פה של הקב"ה נאמרה בפיות הרבה זה פיות העוסקים בתורה. והכוונה בשביל הקדושה שבקרבה שיצאה מפי הקב"ה. לכן תגן לכל פה ההוגה בקרבה. או פירושו פיות הרבה הוא פי הנביאים שהמה לא הותירו ולא חדשו דבר. רק דבר ה' בפי תורתו היה גם בפיהם. ואפשר לפרש פה אחת הוא הרב הלומר לתלמידיו ונאמרו שמועותיו והלכותיו אח"ז בפיות תלמידיו הרבים וע"י זה שפתותיו דובבות בקבר:

שהן גוזרין כו'. ופירושו פי שבקרבו היות פיות לצוות על העליונים כמו ביהושע שצוה על השמש לעמוד. וכן אליהו בהורידו אש משמים ורבים מהצדיקים אשר הורידו מטר ועל התחתונים זה בני אדם או על כל דבר הטבעיים:

שרי קודש כו'. התארים האלה קאי על בני אלעזר ואיתמר. אך נקראו שרי קודש בשביל ממשלתם על העליונים שרפי קודש. ושרי האלהים יקראו בשביל שלטונם על ישראל:

באדם שהוא משיק ב' גבין זא"ז והוא מטהרן גרסינן. והתנן במסכת בצה פ' שני שמשיקין את המים ומביא את הפסוק כמשק גבים לענין ממון עשרת השבטים שנטהר

לחזקיה ע"י שנתערב בממונו של סנחריב כדאיתא בפ' חלק. ולדרש זה מפרש את הכתוב ישקני יטהרני ע"י התורה שהיא נתונה מנשיקות פי של הקב"ה וכדאמר לקמן מה המים מטהרין את האדם כו':

ידביקני ע"י ד"ת כי גם הנדבק בת"ח כתיב ובו תדבק ואתם הדבקים בה' מכ"ש הת"ח עצמם הם מדובקים בה':

יוציא לי קול נשיקות. פי' שנשיקותיו יהיו מפורסמות ונשמעות לכל. והנה ארבע הוראות אלו בכתוב ישקני. שלש הן כנגד נפש רוח ונשמה אשר באדם וכנגד הנפש אשר בה הבחירה והסתכלות במעשיו לבד אמר יזיינני כי התורה תעזרהו בבחירתו ובהליכות דרכיו כמו הזיין בידי הגבור. וכנגד הרוח אשר בה מקור השכל גם בענינים הנשגבים מן הארץ יאמר יטהרני כי התורה תנקהו מכל החמריות. וכנגד המדרגה הגבוהה על שתי מדרגות אלו הנקרא נשמה אמר ידביקני כי אז תדבק בקונה. ואחרי אשר תדבק בקונה אז תבוא הנפש למדרגת הנבואה אשר היא חלק יחידי סגולה אמר יוציא לי קול מתוך נשיקות פיהו:

תמן תנינן כו'. הוא בפרק שני דע"ז והמותר הוא בירושלמי שם:

בלבי צפנתי. משמע דהצפין ולא גלה בחוץ והכתיב בשפתי ספרתי הלא גלה תורתו בחוץ. ומשני כי לפני מיתת עירא היאירי אשר היה רבו של דוד צפן בלבו משום דאסור להורות בפני רבו ולאחר מיתתו ספר בשפתו וגלה בחוץ:

דומין זה לזה. ודריש דודיך כמו דדיך וכמו שהשדים שוים זה לזה כן מדמין ד"ת זל"ז וילפינן מצד הדמיון וההיקש ומוסיף עוד דודין זה לזה דילפינן סתום מן המפורש וזה כדודים אשר האחד מסייע לחבירו במה שיחסר לו. וכן אמר קרובים זל"ז כי לפעמים ילפינן מצד סמיכותם וקרבותם במקום זה לזה. ומביא לראיה דילפינן דמעיין בור ומקוה מכשירים מסמיכות אך מעין ובור לוכי יותן מים על זרע:

מהטעם וחכך כיין הטוב. וחכך הוא תורה שבע"פ וד"ם שבאו בע"פ ויין הטוב הוא תורה שבכתב וכדכתיב ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב ונאמר עלד"ת. ועל שניהם הוא אומר הולך לדודי למישרים. כי המה דודים זה לזה ושוים זה לזה כי שכר אחד הוא לעוסק בד"ס כמו שעוסק בד"ת וכן עונש אחד למבטלן:

שנאמר כי טובים דודיך מיין. ודודיך הם ד"ס שהם דוד לד"ת ויין הוא ד"ת כמבואר. ואת הכתוב וחכך כיין הטוב דריש על חמו"ע כדלקמן וכן הדורש וחכך על ד"ס מפרש כי טובים דודיך על ישראל כדלקמן:

האומר אין תפילין מה"ת. מתניתן היא בפרק הנחנקין ומזה מוכח כי ד"ס חמורין מד"ת:

וחמורים מד"ת ונבואה. והא דלא אמר בלשון חביבין כמו שאמר לפני זה. כי בא להשמיע לנו אשר הסופרים יכולין להכריע את הענין אפי' כנגד פשט ד"ת אשר הנביא לא יכול לעשות זה כי הנביא אשר ידבר דבר נגד ד"ת לא נשמע לו כי לא בשמים היא וכן גזר הקב"ה אף כי מעלת הנביא גבוהה מאד. ולא כן הוא בד"ס אשר הקב"ה נתן להם הכח לפסוק הדין אע"פ שנראה לנו שאמרו על ימין שהוא שמאל מחוייבים אנחנו לשמוע להם:

אל תטיפו יטופון. חזינן דמנע הקב"ה מהם דברי הנביאים ולא מנע מהם דברי החכמים המורים להם הלכה ש"מ דדברי סופרים חמורים שאין למנעם בשום צד:

נמשלו ד"ת במים ביין כו'. בפ"ק דתענית איתא למה נמשלו ד"ת במים ביין ובחלב לומר לך מה ג' משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים כך ד"ת אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה עליו ד"א מה ג' משקין הללו נפסלין בהיסח הדעת אף ד"ת משתכחין בהיסח הדעת. והטעמים האלו לא שייכי רק על ג' משקין אלו אבל שמן ודבש מתקיימים גם בכלי מתכות ואינן נפסלין בהיסח הדעת דאפילו נופל לתוכן דברי מאוס מתוך שהן עבין הפסולת צפה למעלה ואפשר ליטלו ולזרקו לחוץ והתחתון בר ונקי. ולכן מובא בגמ' רק הטעמים האלה. והנה המשלים והדמיונות אשר מנה המדרש פה הכל הולכים אל מקום אחד לרומם מעלות התורה ולהגיד יתרונה על נמוסי בני אדם. והנה ידענו כי יש נמוסים ומנהגים בין בני אדם הנאים למקום אחד ומגונים ונתעבים במקום אחר כמו שנמצא עד היום בארץ כוש אנשים ההולכים ערום ויחף ויאכלו בשר אנשים ולא יתבוששו. ולא כן תורת אלהים היא נאמנה ויפה בכל קצוי תבל. וזה שאמר על יתרון התורה כי היא הולכת כמים מסוף העולם ועד סופו. והנה כל טוב הארץ ודברים יקרים יושג רק במחיר רב. ולא כן המים אשר בלעדיהם לא יחיה האדם ימצאו בלא מחיר וכסף. וגם היתרון הזה הוא בד"ת כי הם מוכנים ומזומנים בכל מקום ע"ד כי קרוב אליך הדבר מאד. ונאמר עליהם לכו שברו ואכלו וגו' בלא כסף ובלא מחיר. וגם יתרונה בעצמותה כי מן השמים היא. ומה הוא הטוב אשר ידמה לה. ולחזק את אמתתה ולהסיר כל ספק ממנה אומר כי נתנה בקולי קולות. ולא מראש בסתר דבר ה' את דברו אך נגד ששים רבוא במדבר גלוי לכל העמים כי הכל יכלו לבוא ולשמוע את דבר ה' וזה הוא ראיה ברורה כי התורה היא מהשמים. ואמת ונאמנה היא גם עוד יש יתרון לה על כל נמוסי בני אדם כי תתן שארית לנפש ואחרית ותקוה טובה בעוה"ב וע"ז אמר כי התורה משיבת נפש משא"כ הנמוסים מבני אדם יביאו רק שלוה ומנוחה פה בארץ בעוה"ז. והיתרון אשר להתורה כי תטהר את השכל משגיאות ומחשבות הבל מביא לדמיון מה המים

מטהרים את האדם כו' כך תורה מנוהרת כו'. וגם התורה מטהרת את הגוף ממדות רעות וממעשים רעים ולענין זה אמר מה המים מטהרים את הגוף כו' כך תורה מטהרה את הגוף. ונוסף ע"ז תתן התורה עוז ותושיה לבני אדם כי לא יראה בהם ערות דבר וכמו שמביא מה מים מכסין ערותו של ים וכו':

והנה שמונה אלה המה היתרונות במעלות התורה. ועתה מונה הדמיונות והמשלים אשר בקניות התורה. הן ידענו כי הקובץ את התורה על יד לאט לאט ירבה. והאוסף יחד למרבה ימעט וישכח את אשר למד וזה שאמר מה מים יורדים טיפים טיפים ונעשות נחלים נחלים כן הוא בתורה לא יהיה למעין נובע רק אם ילמוד היום ב' הלכות וישנה וישלש וכן למחר. וגם לא יקנה התורה רק איש הצמא ומשתוקק לדבריה. וכן רק באנשים שפלי ברך ונכאי רוח. ולא יבושו להקשיב לקח גם מפי אנשים הצעירים ממנו לימים ולחכמה. וגם שימוש חכמים מוכרח הוא לקנית התורה. כי בזה יודע לו כל דין ודין לפסק הלכה ואם לאו גם אם ירבה ללמוד ישגה לפעמים בהוראה וזה הוא שמדמה קנין התורה למים כי כשאין אדם יודע לשוט בהם הוא מתבלע בכל אלה המשלים ימצא דמיון בין מים לתורה לענין קנייתה:

מה המים נמשכין כו'. יכול אף ד"ת כן ת"ל כו' וזו היא שאלה נגד מה שאמר מה מים מסוף העולם ועד סופו כו' כי אין מקום המגביל לד"ת יכול כי יוכל הלומד להתפשט בתורתו גם במקומות המאוסים. ומביא לנגד זה את הפסוק כי ישרים דרכי ה':

כך ד"ת מעדנים הראש והגוף. שנא' נר לרגלי דבריך צ"ל ת"ל ושקוי לעצמותיך מזה מוכח שמעדן את הגוף אבל אין טעם להביא ראיה משמן הדולק בנר על עידון הראש והגוף:

אי מה השמן מר כו'. יש גורסים מה שמן זה מר מתחלתה וסופו מתוק כך ד"ת אדם מצטער בתחלתו אי מה שמן אינו מתוק בפה ת"ל דבש:

קצרים צ"ל קסמים:

אלו ישראל. ודריש ישקני כי מלאכי השרת אמרו יתן לנו מנשיקות שנשק לבניו וכדלעיל וקאמר טעמא משום דחשיבי ודודים לפניו:

פרק ג

כל השירים שאמרו לפניך האבות כו'. שירים לאו דוקא דהא אמרינן בשמ"ר פכ"ג מיום שנברא העולם לא היה אדם שאמר שירה עד ישראל בים אבל הכוונה תהלות ותשבחות וסובר שיר השירים נאמר על הים ופירושו כי לפני זה הודו והללו לה' רק על נפלאותיו בבריאת השמים והארן והנהגתו והשגחתו הנאמנה וזה רק כריח שמן טוב והשיר הזה

נאמר על הנסים הפרטיים אשר ראו ישראל במצרים ועל הים וזה כמריק כל השמן מכלי אל כלי שהעבירו אז כל תהלות ה' הנודעות לעליונים לעולם השפל שהכל יכירום וידעום. וכן הכוונה מה שאמר כל המצות שעשו לפניך ריחות היו כי העולם לא היה כדאי עדנה לקבל התורה בשלימותה אבל עתה שנתנו לנו התורה בשלימותה נשגב שמך כשמן תורק המורק הכל מכלי אל כלי:

אלא כמריח באתרוג. ומפרש לריח שמניך טובים. כי המושגים לאנשים בד"ת אינם רק כריח שמן הטוב אשר השמן לא יחסר. אבל יש אנשי מעלה אשר תתדבק בהם התורה בגופם ולהם יהיה כשמן תורק אשר ע"י הרקה מכלי אל כלי מתדבקות טפות קטנות בגוף הכלי:

פעם אחת שהה ר"ע כו'. בא לספר בשבח ר' אליעזר דאע"ג כשבא שאלה לפניהם לא פסקו בלי ר"ע בכ"ז כאשר בא ר"ע ישב לפני רגלי של ר"א והשוה את מקום מושבו להר סיני. ואת גופו של ר"א לארון הברית אשר כל התורה כולה כלולה בו:

שני שמנים הם. דמשמן המשחה שעשה משה נמשחו המלכים והכהנים. ולכן כתיב שמניך בל"ר. וכן האומרים כי קאי על ב' תורות באו להורות כי שתיהם כאחת טובות:

שמך מתגדל כו'. פי' כי העוסק בתורה יתגדל שמו או דשם של הקב"ה מתגדל בעולם ע"י לומדי תורה ומביא ראי' מחזקיה דנתגדל שמו וגם שם של הקב"ה נתגדל אז ע"י הנס שנעשה לו בזכות תורתו:

מה השמן הזה מר מתחלתו כו'. אם נפרש הדברים על התורה אז יתפרש כי בתחלה לפני השקידה והעיון בה אין ד"ת חשובין ללומדיה כמו אחרי העיון והשקידה. אבל פשט הדברים מורה כי על ישראל קאי אשר לפעמים המה מדוכאין ביסורין ועוני אבל מזה תצמח להם הטובה לעתיד לבוא וכמו שמביא את הפסוק והיה ראשיתך מצער מלשון צער או מלשון שפלות ואחריתך ישגא מאד:

מה השמן הזה אין משתבח כו'. ע' בשמ"ר פל"ג:

כוס מלא אינו מזרזיף כו'. פי' כיון דהשמן אינו מתערב ואם יוצק שמן בכוס מלא משקה אז השמן העומד מלמעלה הוא הנוטף מהכלי והמשקה ישאר בכלי. משא"כ היוצק שאר משקים בכלי מלא משקה אז יתערבו המשקין אהדדי ויצא מן הכלי המשקה הרוב אשר היה לפני זה בכלי. כך ד"ת הנמשלים לשמן אם יבואו בלב מלא ליצנות והוללות רע אז יצאו ד"ת והליצנות ישארו בלב. ומ"ש לקמן כי דבר תורה הנכנס בלב יצא כנגדו דבר של ליצנות התם מיירי שאינו מלא ליצנות ואז התורה תחזירנו למוטב. אבל אם הוא מלא כמו הכופרים אז כל באיה לא ישובון:

כוס מלא שמן כו'. ומדמה כמו שיש הורקה לשמן. אם השמן הוא המריק אז יצאו המים ואם השמן הוא המורק אז ישארו המים כך בדברי תורה אם המה המוריקים אז יצאו הליצנות ואם המה המורקים אז יצאו ד"ת וישארו הליצנות:

אין להם בת קול בעוה"ז דכתיב ושפלת מארץ תדברי אבל לעוה"ב כתיב המה ישאו קולם ירונו כצ"ל:

פתר קרייא באברהם. ומפרש הכתוב לריח שמניך טובים. יען כי לשמניך יש ריח טוב לכן צריך אתה להתנהג כמו שמן תורק כדי שיתגדל שמך. וזה כמו השמן המורק מכלי אל כלי אז ריחו נודף כן שמך יתגדל רק אם תנוד ממקום למקום. ומה דאמרו בב"ר פל"ט דהדרך גורמת למעט השם. זה מיירי מגדולת השם של עושר וכבוד. אבל גדולת השם בחכמה ומעשים טובים אם ישמיע חכמתו בכל מקום שהוא הולך וגם הרחוקים יראו את צדקתו. ובענין זה יתגדל יותר שמו אם ילך ממקום למקום מאשר ישב במקום אחד:

הא לך עלמות הרבה. פי' עוד שכר טוב יהי' לך כי רבים ידבקו בך וילכו אחריך:

לכך נאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. כתיב עשו בל"ר דקאי על אברהם ושרה ור"ח מפרש הדברים יותר ומסיים לתרץ מה דכתיב אשר עשו הכוונה כי כל המכניס בריה כו':

בראו ויצרו וריקמו. בראו קאי על הגוף כי המכניסו תחת האמונה מזכהו לארך ימים. יצרו קאי על צורתו שהשלמת השכל תאיר פני איש משכיל. וריקמו קאי על האיברים שיושלמו ע"י המצות הנעשות בהם:

ממה שאתה מביא אורה כו'. ודריש לריח שמניך טובים לשמע ישועתיך נסיך הנפלאים. ומקיש הישועה לשמן כי היא תאיר את העינים כשמן. ויען כי ישראל נושע בשם ה'. לכן מוסיף עוד כי שמך אשר זה הוא ישועתנו אם יהיה כשמן תורק. אז על כן במשפט ובצדק עלמות אהבוך נשמע מקרוב ומרחוק כי רבים יאהבוך וידבקו בך:

בזת מצרים וקרי לנכסים עלמות מענין העלם שמעלימים אותם ומצפינים אותם במסתרים:

על שהעלמת מהם יום המיתה. וקרי ליום המיתה וליום הנחמה והגאולה שמן כי אז יאירו הצדיקים כאור נוגה. ואם ידעו בני אדם את עתותם מתי ימותו ומתי ינוחמו אז אם רחוקות היו לא היו דואגים לתשובתם כי אמרו מוד העת רב. ואם קרובות היו אז יתיאשו מן הרחמים ובנחמה אמרו כי אינם צריכים לרחמים. ועתה שלא ידעו צריכים לשוב בכל יום שמא ימותו פתאום ע"ד ושוב יום אחד לפני מיתתך:

אלו בעלי תשובה. ומקרי עלמות מלשון עלומים ונעורים כי הם כקטן שנולד דמי כדאיתא בויק"ר פ"ט על פסוק ועם נברא. ומדמי אותם לשמן כי כמו שהשמן אינו

משתבח אלא ע"י כתישה וכדאיתא לעיל. כן תבוא התשובה רק אחרי יסורין וכן אידך דרשות של כת השלישית ודורו של שמד ג"כ משוה אותם לשמן בשביל היסורין. ויבדלו רק בדרשותם של עלמות כי המה דורשים כמו על מות שמסרו נפשם למות בעד קדושת השם. או שסבלו יסורים קשים כמות:

אלו ישראל. ונקראו עלמות בשביל זריזותם במצות ורישא דקרא מתפרש ג"כ על יסורין והכתוב אומר כי על ידי היסורים דבקים ישראל בהקב"ה ולא יבעטו בו וז"ש על כן על היסורים עלמות אהבוך יאהבוך ישראל ומביא את הכתוב כי מאהבת ה' אתכם ויתפרש כמו עמכם משום שאתם אוהבים אותו לכן יאהב גם אתכם:

על שהעלמת מהן מתן שכרן כו'. לכן הם עושים המצוה מאהבה ולא ע"מ לקבל פרס ומפרש את הכתוב על קבלת תרי"ג מצות כדאיתא לעיל. או דמפרש ג"כ כאינך על יסורין ופי' אף כי ישראל מדוכאים הם ביסורים מ"מ יאהבוך כי תקותם היא על השכר הנעלם בעוה"ב:

ראש חולה כו'. כבר ביארנו הדברים בויקרא רבה סוף פ' י"א ע"ש ופה נוסיף איך דריש את המקרא שיתו לבכם לחילה וגו' הנאמר על ירושלים וידרשהו על ג"ע כי לירושלים קרי ג"ע ע"ד הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן. וגם י"ל אף דפשט הכתוב קאי על ירושלים מרומז ג"כ בתיבת חולה על ג"ע והפשט והרמז שניהם נכללים במאמר אחד:

עולם שאין בו מות. יתכן שבא פה לרמז על חמש הרעות המתרגשות לבוא על העוסקים בתורה. הא' כי ירבו עליו אויבים כדאיתא בסוף פ' אלו עוברין וגם ישנאוהו אם יוכיחום במילי דשמיא. והב' כי התורה מתשת כחו של אדם וישיגהו רפיון ותולשה. ולהסיר את שתי הרעות האלה אמר בעלמות ובזריזות ונראה מירושלמי דסוף מו"ק כי שני מילי נינהו ועלמות הוא מלשון הסתר כי משוט לשון יחבא וה' יסתירהו כי לא ישלטו עליו אויביו וזה נגד רעה הא'. ונגד רעה הב' אמר בזריזות כי ה' יוסיף לו אומץ ויחדש כחו. והרעה הג' היא כי השכחה מצויה מעת שחטאו בעגל כדלעיל. ונגד זה אמר עלמות כאלין עולימתא פי' כי נעוריו ועלומיו יתחדשו והנעורים לא ימהרו לשכוח כידוע וכמו דאיתא באבות הלומד ילד למה הוא דומה לדיו כתובה על נייר חדש דלא ימחה מהר. הרעה הד' כי עומק העיון ממהר את המות על האדם וכמאמר הכתוב ואל תתחכם יותר למה תשומם. ומצינו בחגיגה בן עזאי הציץ ומת. ונגד הרעה הזאת אמר עולם שאין בו מות. והרעה החמישית הוא העדר התענוג כי כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ונגד הרעה הזאת אמר בשני עולמות ינהגנו כי יזכה לשתי שולחנות בעולם הזה ובעולם הבא:

פרק ד

אלעיקי. ענינו בלי בטחון. ודריש לפ"ז משכני מלשון משכון וערבות כיון שהבנים המה המשכונות והערבות מטעם זה אחריך נרוצה לקבל התורה ולקיימה:

אבותינו ערבים לנו. פי' אחרי כי הצור אשר ממנו חוצבנו קדוש וטהור הוא זה יהיה לנו לבטחון וערבות כי אנחנו לא נעזוב את ארחות אבותינו ונשמע בקול ה'. וכאשר השיב למו כי גם באבות נמצא שמץ עון אמרו כי הנביאים אשר יקומו בכל דור ויוכיחו אותנו על שמירת התורה יהיו לנו לבטחון וערבות כי נשמור את התורה. וענה להם כי גם בין הנביאים נמצאו אנשים אשר פשעו בה'. ואמרו הרי בנינו עורבים אותנו כי נחנכם מנעוריהם בדרך התורה וגם כי יזקינו לא יסורו ממנה. וברא מזכי אבא ויתחשב כאשר האבות ישמרו ג"כ את דרכי ה'. ועוד י"ל כיון דהקב"ה יתפוש את הבנים בעון אבותם הלא יפחדו האבות לסור מדרך התורה:

מי יאמר בשירה לפני ברכו כצ"ל וקאי על מה שדרשו במקהלות ברכו אלהים ממקור ישראל דאפי' עוברין שבמעי אמן אמרו שירה. ולגי' מי יאמר בתורה לפני יתפרש דה"ה במתן תורה אחר שהכירו את ה' מסתמא אמרו ג"כ ברכו כמו שאמרו על הים אבל לא יתפרש מי יאמר בתורה ברכו על הקריאה בתורה דא"כ טוב היה לו לומר מי יקרא בתורה:

כביכול אף אני בשכחה. מי יאמר ברכו את ה' המבורך כצ"ל ולפני ל"ג הכא:

לפיכך צריך אדם להכניס בנו לתורה כו'. כדי שזכות למודו תגן עליו שלא ישא עון האב. כיון שזכות התורה מגינה על החוטא פשיטא שתגן על הערב ומביא מן המקרא כי בי ירבו ימיך שהתורה אומרת וכדכתיב לעיל מיניה הלא חכמה תקרא וגו':

ממה שהכנסתיו כו'. ויפרש המקרא משכני משמשכתני והכנסתני לא"י ויש לנו ספוק צרכנו בארץ לכן אחריך נרוצה לעבדך ולעשות רצונך ול"ג בדברי ר"י לארעא טבתא דאיתקריאת משכנותא (כן היה לפניו הגירסא בסמ"ך) דזה הוא דברי ריב"ל. ובילקוט גריס הכא דמתיקרי משכנתא ואפשר שמפרש שדירתה יקרה וטובה:

וריב"ל כו' דאיתקריאת מסכנותא. קרוב יותר לגרוס דאתעריאת מסכנותא ופירושו כי שובר ומבטל את המסכנות וכמאמר הכתוב ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם:

תדע לך כו'. שלא תאמר כי בשכון השכינה ביניהם תשלוט בהם מדת הדין יותר כשיחטאו וכמאמר הכתוב כי לא אעלה בקרבך פן אכלך לכן מביא כי על זה התאבלו וכן אמר ריב"ל להוטים היו ישראל אחר השכינה:

זין שניתן להם. ע' בשמ"ר פ' מ"ה:

לגנונו לחופתו. כי משנגמר המשכן בכ"ה בכסליו עד ר"ח ניסן היו ישראל מבקשים מתי תבוא השכינה כדאיתא במדבר רבה פי"ג:
לקיים מה שנא' כו'. פי' כי הקב"ה לא יענוש לפושעים רק אם אין לו עוד שום פתחון פה להצדיק נפשו ולכן הראה להם את גדלו כדי שלא יהיה להם עוד פ"פ:
על שנהגת עם שכנותי כו'. ובמה שנהגת עמדי במדת הרחמים ולא בצדקתי וביושר לבבי עשית עמדי החסד הלא הראית לי את חיבתך הגדולה לכן אחריך נרוצה:
רק רע כל היום. ורק הוא מיעוטא דמשמע ביום לבד ולא בלילה ופליג על מה דאמר בב"ר פכ"ו גם בלילה לא שכב לבו קאי על דור המבול:
והנה נותרה בה פליטה. אע"ג דהאי קרא בירושלים כתיב מ"מ מייתי דמצינו שהקב"ה יציל האבות בזכות הצדיקים שיצאו מהם. וכן הציל בזכות זה גם את היו"ד שבטים. ודריש המוצאים בנים ובנות כי הבנים ובנות הצדיקים אשר יצאו מהם בזכותם תנוחמו גם על ארבעת השפטים אשר שלחתי אל ירושלים:
גוי שחייב כרת. הכתוב מיירי בפלשתים דנקראו כרתים כמ"ש ואל נגב הכרתי. אך דורש משום דכתיב שם בקרא כנען ארן פלשתים וע"פ מ"ש והכרתי את כרתים בשביל לשון נופל על לשון. ולכן דורש בכ"מ שנקראו הפלשתים כרתים הוא בשביל לשון כרת:
ובזכות מי ניצל כו'. אע"ג דכתיב שם והאבדתיך מאין יושב. ע"כ הנבואה הזאת נאמרה על עתים רחוקים. ואמר בשביל צדיק אחד כו' זה דורש מהמקרא שם דכתיב והיה חבל לשארית בית יהודה עליהם ירעון ומפרש כי חבל וחלק מהם יהיה לשארית ופליטה. ועל השארית ופליטה הזאת ירעון בית יהודה:
סתר ליה לשבח כו' ומפרש והאבדתיך. אף כי בחטאתם ראויים היו להאבידם מאין יושב ורק בשביל הברית שכרת אבימלך מלך פלשתים עם אברהם תשאר להם פליטה:
עון בית ישראל ויהודה וכו'. בב"ר גרסינן גם הכא ואותן לא נשתייר מהן פליטה ואלו נשתייר מהן פליטה:
לא חלתה יד ליד. פי' משום דסדום לא נגע לעשות מצות לכן לא נשארה להם פלטה. אבל ציון דידיהון נגעו במצות לכן עמדו להם זכות המצות להשאר פלטה. ואע"ג דאמרינן אין עבירה מכבה מצוה וכן אמרו בשוח"ט מז' ס"ב ובשאר מקומות כי הקב"ה לא יקח שוחד מצות לפטור מעונש העבירות ולא יחליף זכות בחובה וחוב בזכות. והיה להם לכלותם ולפרוע להכי המצות לעוה"ב או בחייהם י"ל משום ששכר המצוה הוא נצחי ועונש העבירה הוא זמני. ולכן לטובת האדם לא יחליף מצוה בעבירה וכן להיפך אבל כשהעבירה מחייבת כליה טוב לו לאדם כי ינכה ה' על עבירה זו אחת ממצותיו. ולא

תבוא כליה עליו ואפשר לומר עוד כי עיקר עונש סדום היה משום שכפרו בעיקר ובזו מצות ה'. אבל ציון לא כפרה בעיקר ולכן פשטה ידיה לעשות מצות. וחטאתה היתה רק משום תאות היצר לכן לא נענשה בכליה:

שיהיה לברות לו על שבר בת עמי. פי' שבשלו ילדיהן כדי לגמול חסד ולהברות את האבלים. וזה נחשב להם לרחמים ולחסד וע' באיכה רבתי על פסוק ידי נשים רחמניות כו' הבא לא הניחו אותי לפשט ידי בעולמי כיצד היה לאחת ככר אחד וכו' ובמה שכתבנו שם:

מסכינני. לשון סכנה ופי' מתוך שהביאני במקום סכנה ובהיותי בצרה אחריך נרוצה לבקש ישועה. ולעיל דריש מלשון ריש ועוני וכמו"ש שם:

צריך יהודאה לחרובא כו'. עיקר מאמר זה הוא בויק"ר פי"ג ופל"ג על פסוק חרב תאכלו דדריש חרובין תאכלו כדי שתשובו לה' כי בצר לויקרא את ה' ופה מובא להשוות למאמר ר"ע יאה היא מסכנותא:

כערקא סומקא כו'. כרצועה אדומה בצואר סוס הלבן. אשר שתי תועליות יוצאות ממנה. הא' כי תשמור את הסוס שלא יברח ולא ימרוד באדונו. והב' כי תתן לו הוד והדר. כן הצרות לישראל תשמרם שלא יבעטו בה'. וגם כאשר יפדם ה' מכל צרותם תוסיף להם תפארת וגדולה כי על ידם תודע השגחת ה' בארץ. וגם תפארת הוא להם כי המה ישאו ויסבלו את צרותם ובכל זאת דבקים הם בד' אלהים חיים:

ממשכין גדול כו'. זה ע"ד דאמרינן לקמן על פסוק כפלח הרמון בחרבונה העמידה לי צדיקים ובישובה העמידה רשעים. וז"ש הכתוב משכני כאשר תמשכנני ותחריב את ביתך אז אחריך נרוצה. ומפרש חבל חבלנו לך מהוראת לא יחבול ריחים וגו':

הסיע מחטאו של ים. ומפרש משכני על משה כי כאשר הסיעם משה מהים לבוא אל הר סיני לקבל את התורה. ומנה להם את המסעות אשר להם ללכת עד בואם אל המקום הזה. אמרו לו אין אנחנו שמים לב על המסעות האלה כי אחריך נרוצה ונכונים אנחנו ללכת אחריך באיזה מקום שתוליכנו:

אם למקרא למקרא. ומפרש משכני בעניני התורה כי ימשכני אם למקרא אם למשנה כו' נכון אנכי לרוץ אחריך ולא אשים לבי אל הטורח והעמל:

ארבעה נכנסו לפרדס. הכוונה שבאו לה להציץ בהיכלות דעילאה ולהבין במעשה מרכבה. וע"ז צריכין זהירות יתירה. כי לא יטה מני אורח האמונה הישרה. ולא יקל חלילה בכבוד ה' ובן עזאי הציץ וחשב כמו שמטייל בפרדס וזה גרם לו המיתה ועלין נאמר בקרא יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. פי' אף כי קשה בעיני ה' המותה לחסידיו

וב"ע הי' צעיר לימים אבל לא יכול לחיות עוד כי הציץ בכבוד ה' ולא יראני האדם וחי אמר הכתוב. ובן זומא הציץ ונפגע פי' שנטרפה דעתו מהמראות המבהילות אשר ראו עיניו ומביא עליו את הכתוב דבש מצאת וגו' כי גם הדבש מתוק לחיך ובכ"ז המרבה לאכול ממנו ישחית האיסטומכא שלו ויקיא כן החכמה הגבוהה והנשגבה אם יפרוץ את גבוליה יאבד גם את אשר בקרבו ויקיאנו:

אמר עלייהון מיליא. שהיה מסיתם לעזוב את התורה ולעסוק בדרך ארץ שטוב להם לקנות עושר מהתורה:

נכנס בשלום. פי' שהציץ כהוגן וצפה כראוי וחשב הכל בדעת נכונה ובני בהלה ויצא בשלום:

מעשיך יקרבוך. ומפני מעשיו הישרים זכוהו מן השמים כי כל יקר ראתה עינו ולא נבהל ולא ניזק:

אלא מהחדש הזה לכם. עיין בזה בדברנו ביפה תאר בראשית רבה פ"א שם ביארנו הכל:

ויגד לכם את ספרבראשית. מדלא כתיב ויגד לכם את ספר הברית. וכתיב ויגד לכם את הברית ועל הברית לא יפול שרש הגדה. לכן מפרש כמו ויגד לכם את בריאתו. וקאי על מעשה בראשית:

וכי מנין יבוא אליהוא וכו'. שאלו לא נאמרו מסיני מנין היה יכול אליהוא ויחזקאל להגיד תעלומות חכמה אלו אפי' בנבואה. שכל הנביאים קבלו מסיני מה שעתידים להנבא כדאיתא בש"ר פכ"ח אלא שהביאני המלך חדריו בסיני שהגיד תעלומות החכמה מפני חבתן של ישראל ומשם זכו להגלות הדברים לדורות ע"י הנביאים בזמניהם:

ביו"ד לשונות של שמחה נקרא ישראל. נקרא מלשון קריאי מועד ופי' שהוכנו והוזמנו ביו"ד לשונות אלו של שמחה:

כהדא חפיתא. מין דג שמדלגת ושמחה:

כשם שנזדווגתם כו'. אף כי מוכרח היה לגרשה כדי להוליד בנים מ"מ אם הוא היה חפץ לקחת אשה אחרת עליה להוליד בנים והיא נתרצתה לחיות עם צרתה בבית הגירושין לא היה מוכרח לגרשה. ולכן חפץ שתקח חפץ יקר מביתו ולשוב לבית אביה כי לא ידע שתתרצה לחיות בביתו עם אשה אחרת ותסכים אל הגירושין ברצונה. ובמה שלקחה את אישה לבית אביה גלתה דעתה כי הגירושין הוא שלא ברצונה לכן התפלל עליה רשב"י והוא בטח ברחמי ה' שישמע את תפלתו לפקדם כדי שלא יפרדו רעים אהובים כאלו:

והרי דברים ק"ו כו'. אם היא נפקדה מפני חבתה לבעלה כ"ש שישראל יפקדו בשביל שדבקו באהבת ה':

אין לנו חפץ טוב בעולם אלא אתה. פי' כי הישועה אשר עליה אנחנו מחכים. איננה בשביל אהבת הממשלה. רק בשביל אהבת המנוחה להתבונן בנפלאות ה' ולאהבהו. וז"ש הכתוב נגילה ונשמחה בך. כי חפצנו הוא רק שנגיל ונשמח בך ולא לתכלית אחרת: **למטרונה שהלך המלך בעלה כו'**. במשל הזה בא להגיד לנו כי הישועה אשר עליה אנחנו מצפים לא תבוא בשביל הצלחות מדומיות כי אם להכיר את שמו הגדול וכמ"ש לפני זה:

מאי איכפת לי. אין הכוונה כי לא תשמח כלל בבניה וחתניה. רק כי השמחה לא תהיה שלמה כי אם בבוא בעלה. וכן ציון אף כי תשמח בבניה וכמו שדרשו באגדת שמואל על הפסוק אם הבנים שמחה. וכן תקנו הברכה משמח ציון בבניה. אבל זו לא תהיה חדוה שלמה. ובילקוט גרס בניך מרחוק יבואו והיא אומרת ישמח הר ציון. ובנותיך על צד תאמנה והיא אומרת תגלנה בנות יהודה. ופי' הדברים כי בשמחה זו לא ישמח המקום וערי הפרזי שיתישבו ברבוי הבנים והבנות. אבל ירושלים עצמה שהיא כנסת ישראל לא תשמח כ"כ בזה ולא תשמח רק באמור לה הנה מלכך יבוא לך וזה קאי על מלך הקב"ה. וסוף הפסוק צדיק ונושע ל"ג כי זה נאמר על משיח צדקנו. ומביא את ראש הכתוב הנה מלכך יבוא לך רק לצחות הלשון כי משמעות הכתוב איננו על מלך ה' צבאות:

אם ביום אם בהקב"ה כו'. פי' הדברים אם תבוא השמחה מצד המעשים הנעשים ביום הזה כי המה טובים וישרים. ויען כי כל דברי ה' טוב וישר הוא לכן ישמחו במעשים האלה. ויתפרש לפ"ז הכתוב זה היום עשה ה' לגלות לנו את יושר המצות אשר עשינו לכן נגילה ונשמחה ביום הזה. או כי שמחתם תהיה מצד העבודה שיעבדו את ה' וישמרו את פקודותיו מבלי השקפה על המעשים הטובים. ולפ"ז יתפרש הכתוב זה היום בשביל שעשה ה' לכן נגילה ונשמחה בו כלומר בה' כי אנחנו עבדיו. ובאמת שתי הבחינות האלה טובות הנה. ובכתוב הזה איננו מפורש איזה בחינה טובה מהשניה. ושלמה באמרו נגילה ונשמחה בך פי' לנו כי טובה הבחינה השניה לשמוח באשר אנחנו עבדי ה' ושמרנו מצותיו. מהבחינה הראשונה לשמוח בהמעשים הטובים באשר הם טובים. אף כי היא גם היא בעצמה טובה ויקרה היא עד מאד. ויען כי בין בני אדם יש דעות שונות. יש העובדים את ה' באשר הוא אלהי הארץ. ועליהם אמר כי יאמרו נגילה ונשמחה בך בהקב"ה. ויש העובדים את ה' לתקותי שכר. והמה יאמרו בו בישועתו ובגמולך יעוב אשר תגמול לנו. ויש השומרים מצות ה' באשר הם ישרים ונכונים והמה יאמרו בך בתורתך התמימה והישרה. ויש אשר ישמרו את מצות ה' מפני היראה. פן יחרה אף ה'

בהם. והמה יאמרו בך ביראתך כי באמת כל הארבע דרכים האלה טובים וישרים המה אף כי מדרגות מדרגות יש ביניהם:

מיינה של תורה כגון הלכות פסח כו'. כי התורה נמשלה ליין וכדאמר לעיל על פסוק כי טובים דודיך. וז"ש בשביל שאנו דורשים הלכות פסח בפסח אז נזכירה דודיך לזכור את הנפלאות אשר עשית בפסח. וכן בעצרת נחזה את חיבתך ואהבתך אלינו וכן הוא בחג. ומה דאמר כאן הלכות פסח בפסח באמת דיני הפסח והמועדים ללמד לבני ישראל את הדינים הנוהגים בהם צריכים שלשים יום קודם לפסח. וכדאיתא בפסחים פרק ראשון. אבל פה הפירוש במילי דאגדתא בענין הנס וטעם המצוה זה הוא בפסח ובחג דוקא. ויתכן דהכי קאי בקריאת סדר הפרשיות ועמ"ש לקמן על פסוק נאוו לחייך סי' ג':

מיין של אבות. ופי' מן האבות ומקריהם ונסיונותיהם נחזה כמה הם חביבים לפניך. ואת זכותם נזכיר כי יעמוד גם לבניהם אחריהם:

מישרות גדולות. פי' כל מה שעשו היו ביושר לבב ולא הרהרו מעולם אחר מדותיו של הקב"ה וכדאיתא במדרשים:

היה מפסיד כל הראשונים. לכן תלה הדבר בנסיון זה. משא"כ אם לא עמד בנסיונות שלפני זה נח היה מפסיד את השאר. ואין פירושו כי היה מפסיד כל הראשונים ולא נחשבו לו כלל. כי זה לא ניתן להאמר כי המעשים הטובים נחשבים לכל אחד ואחד אף כי באחרונה ירשע אבל פירושו כי היה מפסיד ומאביד בעיני בני אדם את מעלת הנסיונות הראשונות. ורק בנסיון הזה נתפרסמה תכלית אהבתו לה' וכדאיתא בב"ר על פסוק כי עתה ידעתי:

פרק ה

שחורה אני במעשי כו'. בש"ר פ' מ"ט גרסינן אם שחורה למה נאוה וכי יש שחורה נאוה אלא אמרה כנ"י שחורה אני במעשי ונאוה במעשה אבותי. ופי' הדברים כי לא נמצא שחרות אשר תהיה נאוה בזמן אחד ובענין אחד. ולכן מפרש כי השחרות הוא מצדי והיופי הוא מצד אבותי. שחורה אני בפני עצמי כי בענותנותה ממעטת את עצמה וכמ"ש בפ' כסוי הדם על הפסוק כי אתם המעט מכל העמים ומטעם זה אנכי נאוה וחשוב בעיני הקב"ה:

ד"א שחורה אני במצרים כו'. ולפ"ז בא להגיד כי במקום אשר עותו וחטאו שמה תקנו את המעות. וכן הוא באידך:

בדמייך חיי. נראה דדריש מדכתיב שתי פעמים בדמייך חיי דחד קאי לדם פסח וחד קאי לדם מילה שעל ידן נגאלו. אבל בפר"א איתא מה ראה הקב"ה לומר שני פעמים

בדמיך חיי אמר הקב"ה בזכות דם פסח ודם מילה נגאלו ממצרים ובזכותם אתם עתידים להגאל בסוף מלכות רביעית משמע דדריש כפל הלשון חד למצרים וחד לעתיד. ואולי דריש דם פסח ודם מילה מדכתיב בדמייך בלשון רבים:

ונאוה אני במדבר בהקמת המשכן. הנה באמת הקמת המשכן היתה לפני המראותם במדבר. ואיך יהיה זה לתקון על זה. ונראה דכן צ"ל ונאוה אני במדבר דכתיב מי זאת עולה מן המדבר שחורה אני במשכן שנאמר בטמאם את משכני ונאוה אני בהקמת המשכן. ופירוש הדברים כי כנגד כמה ימרוהו במדבר שכולל חטאים רבים שהיו במדבר. הביא מי זאת עולה מן המדבר כדאמר לקמן עלויה מן המדבר. תורה מן המדבר משכן מן המדבר סנהדרין מן המדבר כהונה מן המדבר כו' וכל מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל זכו בשביל לכתם אחרי במדבר בארץ לא זרועה. וכנגד טומאת המשכן הביא הקמת המשכן וע' בש"ר פמ"ט שאמרו שחורה אני במשכן שנאמר בטמאם את משכני:

שחורה אני במרגלים כו'. ולפ"ז השחרות והיופי הוא גם בזמן אחד. ופירושו כי השחרות איננה מתפשטת בישראל בכל מקום ובכל צד אבל עוד יש מקום וצד אשר היופי שם:

אם בשחורים שלי כך כו'. זה צ"ל אחר מה דמייתי מאחאב ויהורם כי עליהם קאי:

בנביאים שלי עאכו"כ. זה דריש מן בנות ירושלים דנביאים נמשלו לנשים כדלקמן גבי היפה בנשים:

מדבר באחאב. שאע"פ שהרבה לחטוא מ"מ בסוף עשה תשובה ונכנע ונקרא נאוה:

כמה נתענה כו'. בא להודיע לנו כי אע"ג דתשובה קלה היתה מ"מ גדול הוא כח התשובה ומקרי נאוה. ומ"ש אוכל בשש אולי דורש ממה דכתיב ויצום מלא וי"ו שצם עד סוף שעה הששית ביום:

שחורה אני. בי' השבטים שגלו למרחוק ואינם נמצאים פה עמנו היום. ונאוה אני ביהודה ובנימין הנמצאין עמנו:

אלא בנות ירושלים כו'. ודריש בנות מלשון בינה:

ולהמשיך בנהר אליה כו'. זה דריש ממה דכתיב הנני נוטה אליה כנהר שלום כבוד גוים. שלכבודה ימשכו כולם אליה כנהר לשאול בשלומה:

לא מן פרניך. פי' כי התנאי זה שיהיה ירושלים מטרפולין לא היה בין הקב"ה לישראל ורק הוא מתנה ותוספת שלו. ובתנחומא איתא ולא מבריתך לא מפטרמוניא שלך לא נתתים לאברהם בברית בין הבתרים:

שלא ילדה בנים לגיהנם. ולפ"ז נמשך רני עקרה על הכתוב שלפניו ולפושעים יפגיע. ורני עקרה עומד במקום שנים. א' רני עקרה שלא ילדה פושעים אשר בהם יפגיע עונש הגיהנם. ועוד תשמח ותרנן שנראה שלא חלה וילדה ועתה רבים הם בני שוממה ויודע כי חלה ציון וילדה בנים רבים:

נמשלו ישראל כנקבה. בא לתרץ למה כתיב שחורה בל"נ:

מפאת קדים עד פאת ימה דהיינו ממזרח העולם עד מערבו של עולם ועי' בספרי על פסוק ה' בדד ינחנו:

טוענת ופורקת כו'. השעבוד נמשל לעבור שהוא טורח ומשא. והגאולה דומה ללידה:

שצרתן צרת נקבה. כי גם אחרי הפדות תמצא צרה כמו שהנקבה תתעבר אחרי הלידה. ולכן אמר שירה בל"נ ואע"ג דהשירה נאמרת על התשועה ולא על הצרה. אך לרמז שתבוא עוד צרה נאמרה שירה בל"נ. ובמכילתא איתא כל השירות כלן קרואות בלשון נקבה כשם שהנקבה יולדת כך התשועות שעברו היו אחריהן שעבוד. אבל התשועה העתידה שאין אחריה שעבוד לכך קרואה בל"ז. ולפ"ז התשועה עצמה נמשלת לנקבה. וכ"מ בירושלמי דשביעית פרק ששי:

כך ת"ח. ובנות ירושלים המה הת"ח כדדרשינן על פסוק בנות ישראל אל שאול בכינה:

אין להם תכבוסת. כצ"ל וכ"ה בש"ר. ומ"ש יכול אף ישראל כך אין הכוונ' דלישראל ג"כ לא תועיל התשובה והתכבוסת. כי מפורש הוא בתורה ובנביאים אשר התשובה מועלת ותטהרם מעון אבל הכוונה יכול אף ישראל כן שישארו תמיד בשחרותם ולא ישובו עוד לכן אמר כיריעות שלמה דמלתא דפסיקתא היא שישראל יטהרו ובני תשובה נינהו וכן הוא בש"ר כך ישראל אע"פ שהם חוטאין הם שבים ומייתי הכתוב כי ביום הזה יכפר כי ביוה"כ הכל מתוודין על עוונם ושבים לה':

ת"ל כיריעות שלמה. זה הוא אחד מל"ב נתיבות שהאגדה נדרשת בהן. מדבר שהוקש לב' מדות אתה נותן לו כח היפה שבשתיהן. ודריש כיריעות שלמה כמו שמלה ושלמה:

מה יוסף נמכר לאהלי קדר כו'. ודריש כאהלי קדר כנמכר לאהלי קדר. וקנה את קוניו כי קנה את אדמת מצרים ואת בעליהם והמצריים הלא קנו אותו לבסוף מאת המדינים:

פרק ו

אמרה כנ"י לנביאים כו'. ודריש בנות ישראל על הנביאים וכנ"י אומרת אף כי שחורה אני בכל זאת אל תראוני (בפתח התי"ו) שאני שחרחורת ולא תקטרגו עלי. אבל תכסו עלי פשעי ותליצו טובה עלי:

אין לך שמח בבני כו'. כי משה היה עניו מכל האדם. וכן ישעיהו בדורו נתן גוו למכים ולא התעצב ועי' בויק"ר פ"י:

וע"י שאמר שמעו נא המורים כו'. כי בשביל שלא האמנתם בי להקדישני נגזר עליהם שלא יביאו את הקהל אל הארץ. אבל לכנס בו כהדיוט שבקש משה כדאיתא בד"ר פ"ט זה גרם לו בשביל שאמר שמעו נא המורים:

רצוץ פה. כלומר יסכר פי הדובר דלטוריא:

ואת מה איכפת לך. פי' אף כי טוב הוא לקנא ולהוכיח את החוטאים. אבל לא לדבר דלטוריא בפני ה' ואם הוא רואה עון ולא יתבונן למה איכפת לך. וענה כי ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה לכן אני מוסר דין עליהם. ואגב זה מזכיר גם קנאתו שעזבו את בריתו:

ששזפתני השמש. כיון שפירש אל תראוני וגו' שאל תדברו דלטוריא עלי תאמר עתה מה הוא הדלטוריא ששזפתני השמש שעבדתי לשמש והשתחויתי לה:

את מוצא בשעה כו'. ומפרש את הכתובים שחורה אני בשטים ונאוה אני בשטים כדלעיל. ומכלל התנאותן היה שפחמו את פניהן. שלא יכשלו בהן. והאשה המפוחמת תאמר אל תראוני שאני שחרחורת למה תבזוני ותשימוני לשחרחורת. וישראל השיבו לה ששזפתני השמש כי בעון אשר נלכדנו בשטים הבאנו עלינו ששזפתנו השמש והוקע אותנו לנגד השמש:

ר' איבו באיזה חטא כו'. וסובר כי לא בשביל הזנות נענשו רק בשביל כי נצמדו לבעל פעור כי בתהלים לא נזכר רק העון הזה:

אלו הן דתן ואבירם. לפי שיטתו יתפרש הכתוב אל תראוני שאני שחרחורת מלשון הרע שזה גרם לי שעבוד מצרים. כי החטא הזה לא דבק בכלל האומה בלתי בקצת מהם וזה בני אמי נחרו בי והמה דתן ואבירם שהמה בלשונם הרע סבבו את בריחת משה וגרמו רעה לכל האומה. אבל באומה בכללה לא היה בה חטא הזה. וכן הוא הכוונה בשאר המימרות רק להראות כי החטא אשר גרם להם לא היה בכלל האומה רק באנשים מעט:

מלאו הדיין זה ה' השופט כל הארץ:

א"ר לוי יום שנתחתן כו'. לפי שאמר לקמן יום שהעמיד ירבעם בן נבט ב' עגלי זהב נבנו ב' צריפין ברומי כו' ודריש לפ"ז שמוני נוטרה את הכרמים שבסבתו הלכתי בגולה ועזבתי את ארצי. לכן מביא כל המעשה מעם רומי אשר היא הדיחנו מארצנו בחורבן בית השני:

בנין להון ואינון נפלין. אין לזה מבוא בהיקש השכלי כי למה יתחזק הבנין במי פרת. ואולי בא לרמז למו כי פרת הוא המקיף את א"י והבנין הזה לא ישאר אמיץ וחזק רק בעת שיכניעו להם את ארץ ישראל:

עביד גרמיה שפיי דחמר. עשה עצמו מריק יין וטוען בנאדות ממקום למקום:

ומלך אין באדום נצב מלך. פי' כי המלך אשר נצב באדום קם ביום אשר נסתלק אליהו ולפניו לא היה שם מלך והיה נכנע תחת יהודה עד ימי יהורם אז פשע. ויען כי הקמת המלך היה ביום אשר נסתלק אליהו וזה היה פתח למרידתם לכן נמנה המרד מן הסתלקות אליהו ובלי ספק באה להם כל זה בקבלה:

שהיה מפטם לפשחור בן מלכיה כו'. מן המדרש נראה כי פשחור וחבריו היו מנביאי השקר אבל מן הכתובים לא מוכח רק כי מאנו לשמוע בנבואת ירמיה אשר רפה את ידי אנשי המלחמה. וישטמוהו בשביל זה וימררוהו:

על שכרמי שלי לא נטרתי. קיצור לשון יש כאן וה"ג בירושלמי מי גרם לי להיות נוטרה את הכרמים על שכרמי שלי לא נטרתי מי גרם לי להיות משמרת ב' ימים בסוריא כו' ויתפרש בני אמי המה הרשעים אשר בבני אומתי שגרמו חורבן ביהמ"ק המה גרמו לי שמירת ב' חלות או ב' ימים טובים:

קרי עליהון גם אני נתתי וגו'. כי חלילה לקרוא את חקי ה' כי לא טובים המה ומשפטים אשר נאמר בהם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם איך יאמר עליהם לא יחיו בהם. לכן מפרש את הכתוב על הסייגים והגדרים אשר התורה צותה לחכמי הדור לעשותם. ומהם המה הסייגים אשר נעשו לקיום המצות בא"י. בכל זאת לענין קיום המצות בארץ המה לא טובים ולא ישיגו מהם ארחות חיים כי טובים וחיים הם אם ישמרם בארץ ישראל:

פרק ז

כל הדברים יכולין להעשות. פי' לעשות המופתים והאותות בפרעה ונגד כל ישראל אשר הם נסים לפרקים זה יוכל להעשות. אבל לפרנס עם רב כזה במדבר במשך זמן רב זה דורש נס תמידי בלי הפסק לא האמין משה בנפשו אם יוכל למשול עליהם ולנהלם באופן כזה:

אומה שאהבה נפשי כי ראה בסבלותם ובכה כדאיתא בש"ר פ"א. ונתתי נפשי עליה בהריגת המצרי כדי להציל העשוק מידו:

המד"א ועל שפם יעטה. צ"ל ולא תעטה על שפם מקרא הוא ביחזקאל וממנו ילפינן עטיפת הראש באבל:

ובקעוה ועטה את בגדו. ויוצא ואין מעכב בידו ואינו מפחד מהם להמנע מעטיפת בגדו כן נ"נ יעטה כל שאר מצרים ויבוא בשלום ואין מכלים ומעכב בידו:

מה אני משיבן. דאע"ג דהוא לא גרם רעתם כסיפא ליה מלתא שנאבדו בהיותם במשמרתו:

איכה תרעה בימי מלכיות כו'. פירוש הדברים כי אם משה הכניסם לא"י לא היו גולין כדאיתא בתנחומא פ' ואתחנן ועתה כיון שהגיע ימי למות ואחר יביאם אל הארץ הלא יבוא יום כי יגלו. לכן הגידה לי מי ירעם ומי יוציאם ומי יוביאם אז בגלות:

שלא אהיה כלמה. למה הוא דבר תוהו והבל. וכעוטיה יתפרש מלשון גערה והכלמה וז"ש הלא לתהו והבל אהיה מגערת והכלמת האבות על שלא בקשתי על צרכיהם:

טעת מדת הדין. ודריש כעוטיה כמו כטועה בחלוף אתוון. ופירושו שיאמרו כי לא בחטאם נענשו אלא בקוצר כח ה':

אם לא ידעת סופך שיש לך לידע. ודריש התיבת ידעת כאלו היא כפולה. וזה אם לא ידעת מי המה הרועים אשר יקומו אחריך ידעת הלא תדע. וכדאיתא בספרי על פסוק ויראהו ה' את כל הארץ שהראהו פרנסי כל הדורות:

ד"א אם לא תדעי לך היפה בנשים כו'. יש מוחקים הך ד"א כי לפני זה לא דריש כלל על פסוק היפה בנשים. ויש לקיים הגירסא כי לפי הדרשות הראשונות קאי על משה ונקרא בלשון נקבה בשביל תשישות כחו. ולד"א יכנהו בשם נקבה לשבח כי הוא היפה והיקר בין הנביאים:

פרק ח

מחררה שנטלו בידם כי משה שאל איכה תרעה ותפרנס לישראל לעמוד. וענהו ה' צאי לך בעקבי הצאן ראי פרנסתם במדבר מחררה זו שנטלו ממצרים ומזה תדע שתגדל עוד עליהם השגחת האלהית ופרנסתם לעתיד. ורבנן אמרי כי הקב"ה אמר למשה להוכיח זאת מהמן כי זה התמיד להם יותר מהחררה ור"ע אומר דעל ענני כבוד מיירי שנראו להם מיד בצאתם ממצרים דכתיב וה' הולך לפניהם יומם וזה שאמר לו צאי לך מיד בצאתך תראה ותוכח השגחתי עליהם גם לעתיד:

יהי פסת בר בארץ. וזה קאי על לעתיד כדאיתא בפ"ב דשבת עתידה א"י שתוציא גלוסקאות וכלי מילת כו':

סוף כל הצאן לצאת. כי כאשר שאל משה במה יפרנסם אמר לו ה' צאי לך ואז תראה נפלאותי במדבר ואל תאמר כי ישראל לא יאמינו בך ולא יאבו לצאת. לכן אמר לו סוף כל הצאן לצאת ויבטחו בי. וע"ד הכתוב לכתך אחרי במדבר וגו':

סוף כל הדור למות כו'. ובא לצערו למה ישאל איך יפרנס ולא בטח בה'. וכ"מ בש"ר פ"א. ומה שמקשה מהיכן היה לו הדבר. פירושו כיון דכוונתו היתה לטובה לדאג על עמו לא היה ראוי לזה:

הרי ו' ימים. תמול שלשום מאז הם שלשה ושלשה גמין מרבים עוד שלשה ימים:

כל ז' ימי אדר כו'. ובסוף א"ל כי לא תעבור את הירדן הזה. זה אינו מדוקדק כי תפלתו היתה אחר אשר כבש סיחון ועוג ואז אמר לו ה' כי לא תעבור וגו' וכן הוא בספרי. וכן הוא מוכח דא"א אשר באדר התפלל וביום השביעי וזה היה יום מותו אמר לו ה' כי לא תעבור. דא"כ כל התוכחות והמצות שמספר אחר ואתחנן עד סוף הספר והבדלת ערי מקלט וכתיבת ס"ת ושימת שירת האזינו באזני העם הכל היה ביום אחד וזה לא נתן להאמר. ומוכרח הוא לאמר כדעת הספר בי גזירת לא תעבור היה ימים רבים לפני זה. אבל כאשר בא יום מותו הוסיף משה לבקש רחמים עוד הפעם וכדאיתא בד"ר שבעת מותו הרבה לשפוך שיחו לפני ה' ובתפלה זו מיירי הכא רשב"ן ומה שמביא פה את הפסוק כי לא תעבור את הירדן הוא רק לישנא דהאי קרא נקט וכוונתו על מה שאמר לו ביום מותו עלה אל הר העברים:

על ארעהון של רעים וקשים בה זה סיחון ועוג כצ"ל ודריש הרועים כמו הרעים. אבל אין פירושם רוע לב. כי גם מלכי כנען היו רעים וחטאים אבל פירושו קשים וחזקים אמיצי לב וגבורים וכמ"ש במ"ר ורעים מגזרת תרועם בשבט ברזל:

פרק ט

דריש ר' פפיס מאי דכתיב והוא באחד. איידי דבעי לאתויי פלוגתא דר"פ ור"ע בלסוסתי לקמן מייתי נמי פלוגתייהו הכא ובהן האדם ובוימירו את כבודם:

א"ל ר"ע דייך פפוס כו'. כי פפוס מפרש יען כי הוא דן יחידי ואין מתיעץ עם אחר לכן מי ישיבנו. וזה כעין הטחת דברים כלפי מעלה ע"ד מי יוכל לדון עם שהתקיף ממנו. ולכן מביא ר"ע את הכתוב מוכל צבא השמים עומדים עליו שהוא ובית דינו דנין הכל. והכתוב והוא באחד הוא רק כעין צדוק הדין לפי שהוא יחידי בעולמו ויודע משפטן של כל בריות לכן כל מעשיו הכל באמת והכל במשפט:

שכן כתיב ראיתי את ה' יושב על כסאו גרסי' ומקרא הוא במלכים א' כ"ב וסיפיה דקרא הוא וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו וזה כסא הדין שמפריש בין מיתה לחיים וכדמפרש אבל הכתוב בישעיה ו' יושב על כסא רם ונשא מיירי בכסא הוד מלכותו:

והלא הכל ימין. עיין לעיל בפסוק ישקני:

דכתיב וה' אלהים אמת מהו אמת א"ר איבון שהוא אלהים חיים ומלך עולם. כל המאמר הזה אין כאן מקומו והוא שייך בתר מימרא דר' ביבי בשם ר' ראובן. וב"ה בירושלמי ריש סנהדרין. ופי' דמהו אלהים אמת מייתי דר' ביבי דחותמו אמת. והדר בעי מ"ט דמילתא ומשני ר' אבון דקרא מפרש טעמא שהוא אלהים חיים ומלך עולם ופי של אמת היא ענין קיום ולכן נקרא אמת שהוא קיים לעולם. ולכן הוא ג"כ חותם יחידי ולבדו משום שכל ההוים נפסדים ולא יוכלו לקיים דברים לעד אבל הקב"ה שהוא קיים לעד בידו לבד לקיים כל דבר. ומ"ש אחר דברי ר' ביבי שנאמר אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת זה הוא ראיה אחרת מקרא דחותמו הוא אמת וה"ג ועוד שנאמר אבל אגיד וכו':

כל מקום שנאמר וה'. עי' בב"ר פ' נ"א וביפה תאר שם:

אני ראשון שלא קבלתי מלכותי כו'. כי זה הוא משלשה עקרי האמונה. הא' קדמותו. הב' נצחיותו. והג' אחדותו. וע' בעקרים מאמר ב' פרק כ"ה:

כיחידו של עולם. ומפרש כאחד ממנו כמיוחד אשר בינותינו. או דמפרש כזה שממנו הנקרא אחד וכמו דכתיב שמע ישראל ה' אחד וכן משמע בב"ר כ"א. ור"ע ימאן בפי' זה כי מי ידמה ומי ישוה להקב"ה וגם היה לו לומר הן האדם היה כמוני. לכן מפרש דעל המלאכים אשר עמהם דבר ה' ורבנן מפרשי כאחד ממנו על הדרכים. ופירוש הכתוב כן הוא. הן היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע. כי לפניו היו שני דרכים הדרך הטוב והחיים והדרך הרע והמות ועתה כאשר בחר בדרך הרע והמות פן יאכל מעץ החיים וחי לעולם ותהיה גם רעתו נצחית:

עשו להם כשפים. ונדחה בזה הוכחת ר"פ מדכתיב אוכל עשב ע"כ טעו בשור של מטה. כי גם אם טעו בשור של מעלה היה נראה להם כאוכל עשב בכשפיהם:

כשם ששתי כו'. והא דאמרי' במגילה פ"ק שאין הקב"ה חדי במפלתן של רשעים. היינו דלא חדי כמתנקם מאויבו השמח ברעתו. אבל הוא שמח ברעתו שמסולקת מהארץ:

מה הסוס זכר הזה הורג כו'. פי' למה לי הסוס הזה שהורג את בעליו ע"י שמדלג ומקפץ:

הה"ד לסוסתי ברכבי פרעה. כלומר שנדמיתי בעיני פרעה כרוכב על סוסה כמותו. וזה שאמר דמיתיך רעיתי פי' כי למענך רעיתי דמיתי ונשתוויתי כסוסה של פרעה:

סוסין סגיין גרסינן. ופי' סוסים רבים:

הביא נפט. לשרפן באש ומביא שגם הקב"ה כן מדכתיב וגחלי אש:

שנאמר וה' נתן קולות וברד ל"ג. אלא ברד וגחלי אש:

נטל סגניות. בש"ט גרסי' מנגינות והכל הוראה אחת חכמה ותחבולה:

לבלב בקולו. כלומר הרים קולו:

יש לך רוח יש לך כרוב וכו'. כמו שיש להקב"ה דכתיב וירכב על כרוב ויעוף וידא על כנפי רוח:

מבין גלגלי המרכבה שמטן. דבה נמצא רוח כדכתיב וארא והנה רוח סערה וכן אשכחן בה כרוב דכתיב פני האחד פני הכרוב וכן כתיב וד' כנפים לאחת להם. והנה כל המאמר הזה ע"כ דרך משל ומליצה וביאורו כי פרעה אשר כחש בה' האמין רק בכח וגבורה. ובחר בסוסים ובכלי זיין שונים והאמין כי בהם יעשה חיל. וכאשר גבורתו לא עמדה לו. וראה כי ימין ה' לבד נאדרי בכח אז הבין בהשתלשלות הנמצאים כי הכל בא מלמעלה ומבין גלגלי המרכבה תצא הסבה הראשונה הפועלת על הארץ:

טוען את רכובו. פי' כי הוא מעונו של עולם ואין העולם מעונו וכדאיתא בב"ר פס"ח. ופירושו שכל הנמצאים נתלים בו. ומ"ש ורוכב על דבר שאין בו ממש בא להוציא מדעת הקדום באנשי הצאבה שהביא המורה ח"א פ"ע שהוא רוח הגלגל וכח בו לכן אמר שאין מציאותו נתלה אלא בעצמותו והוא השליט באפס המוחלט להוציא הכל מהאין ואין מציאותו נתלה בדבר נברא ח"ו:

דמיתיך רעיתי אר"א משל כו'. ומפרש לסוסתי בעת שעשיתי לך נסים בים בסוסתי וכדלעיל אז השתקתיך ודמיתיך רעיתי אשר חפצת להכנע שנית תחת יד מצרים מפחדך פן לא ימצא און לי להצילך:

לסוסים זכרים מזוהמים. בילקוט גרס והחמום במקום מזוהמים. ופירושו מבואר בשביל שראו כדמות סוסים נקבות נתחממו ורצו אחריהם:

אלא גלי הים נדמו כו'. ויתפרש דמיתיך דמיתי את גלי הים לסוסים נקבות בשבילך להצילך. ובעיקר המאמר עיין בש"ר:

ראה מה בים. ודריש רמה נוטריקון ראה מה. ואיפתיסים ענינו דין ומשפט קרוב לאסופוסין:

והסוס למעלה ממנו. ולא יכול להנצל ולצאת לכן נטבע בים:

מפרנסתי הן שירעו אותי כו'. כי הקרבנות המה הברית בין האדם לה' ועל ידיהם יתדבקו בהקב"ה ולפ"ז הקרבנות המה מזון לנפש להתדבק בשכינה כמו המזון המדביק את הגוף בנפש. כי ע"י הקרבנות יזדככו מחשבותיהן ויסורו מחלק הבהמיות. וז"ש כי ע"י שירעו אותי בב' תמידין בכל יום ובשביל זה נקו נפשם מעון לכן המה מפרנסתי כי יכינו מזון לרוח:

רעייתי דעולמי. פי' כמו בן משק הבית. כי העולם הוא של הקב"ה וע"י התורה היתה סוכנת הבית:

פרק י

בתורות הרבה כו'. סובר כמאן דאמר בשמות רבה פרשה ל"ז כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה שנאמר משה ואהרן בכהניו ולכן אמר כי בתורת הקרבנות הנאמר הרבה פעמים שם זאת תורת. נאוו היו שני האחים:

בתורים בב' תארים. ולפי זה נאוו לחייך על ישראל ובתורים קאי על משה ואהרן:

הוא יהיה לך לפה לתורגמן. ואתה תהיה לו לאלהים וכי עבדא נעשה אהרן למשה כצ"ל ומפרש אלהים מלשון מושל ושליט:

וראך ושמח בלבו. פי' וראך בגדולתך וישמח לבו ולא יתקנא בך אף ע"פ שהוא גדול ממך. וזה שמביא על זה את דברי רבי שמעון בן יוחאי:

אלו שבעים סנהדרין. ומכנה אותם בשם צואר על שם מעלתם ורוממותם וכן דרשו על פסוק כמגדל דויד צוארך מה מגדל זה נתון בגבהו של עולם:

סופרים ומשנים דמלמדי תינוקות באמונה גרסינן:

אלו התינוקות. ונקראים צוארך שהם הדרת האומה:

בשעה שמיילין הלכה. יש מפרשים מלשון התרים דמתרגמינן מאלייא ופירושו בשעה שהם מבקשים ומחפשים אחר ההלכה. וי"ג שממללין מלשון מלל ודבור ואפשר לגרוס דמהללין ופירושו שמנעימים זה לזה בהלכה:

שהם חורזים מד"ת לד"ת גרסינן. ופי' מקשרים ומדבקים זה בזה כחורז מרגליות זו עם זו אשר יתאחזו בפתיל המחרוזה:

והאש מתלהטת. אף דהדברים יכונו גם ע"פ פשוטם מ"מ יש לתת עוד כוונה בזה המאמר. כי דבריהם היו ברורים ומאירים כאש לוהט מהמון הראיות אשר הביאו מד"ת לנביאים ומנביאים לכתובים כו'. והיו מוסכמות מכל צד שמחים ומאירים כנתינתן מסיני שיצאו ברורות צרופות ונכוחות. ולקמן גבי בן עזאי שאל לו ר"ע שמא בחדרי מרכבה היית עסוק. ולכן לא יכלו לשאול על דבריו כי המה לא נתפסים בשכל. ומי יוכל להקשות עליהם וא"ל כי היה יושב ועוסק בד"ת. ויכלו להקשות ולשאול עליהם. אבל המה יצאו מזוקקות שבעתים מצורפות מכל סיג ספק והיו מאירות ונקיות כאלו נתנו באש:

שמא איני חורז בד"ת כתקנן. ולכן לא ערב שיחו על העם ונתנמנמו. ומה שמסיים ברם אנא הוינא חרוזא ואנא הוינא קדוחא איננו מדברי ר' אבהו אך הוא מדברי ר' לוי:

בתורים בשעה שקורין בד"ת בתוריהן. ודריש בתורים לשתי הוראות. הא' לד"ת. והב' לזמן. והמה נאוים בזמניהם ע"ד דבר בעתו מה טוב וכמו שדרשו לעיל על הפסוק נזכירה דודיך מיין. והנראה דדרשו על מה שקורין בתורה מענינא דפסח ועצרת וחג. ומזה הענין

דריש צוארך בחרוזים אלו פרשיותיהם של תורה. כלומר אע"ג דבתורה המה חרוזים לפי עניניהם אל הסמוכים לפניהם ולאחריהם ולא כתובים על סדר המועדים מ"מ יפים ונאוים הם אם כל פרשה יקרא במועדו:

מדינן את מסתלק. כי משה הקריב משפטן לפני ה' שלא חפץ ליטול גדולה לעצמו וכדאיתא במ"ר וזה שאמר לו אף כי מדינן הסתלקת מגדולתך אבל מלפני הקב"ה גדולתך לא תסתלק כי כבודך יתגדל בעוה"ב ורמז לו במה שאמר עלה אל הר העברים וגו' כאשר נאסף אהרן אחיך וראית את כבודו:

הה"ד צו את בני ישראל. בא לתת טעם איך נמשך הפרשה של צו את בני ישראל אל מיתת משה:

פרק יא

שלמד אלקולאין כו'. זה שם חכם שנתגלה לו סתרי התורה. ובמתן תורה נגלו לכל אחד ואחד מישראל הטעמים והסודות האלה. ור"א בר כהנא דדרש אלו האותיות כוונתו כי מלבד עצם התורה יש סתרים ורמזים בתמונת כל אות ואות וכמו שדרשו רז"ל בכמה מקומות את תמונת האותיות. ור' אחא סובר כי הרמזים הנמצאים בתמונת האותיות אין להם יחס וערך כלל עם חכמת שאר התורה אפי' בערך הכסף לגבי זהב. אבל סודות התיבות אשר הם שמותיו של הקב"ה שפיר ישוו לעצם התורה אשר היא תערך בזהב ולנגדה התיבות בכסף:

הסורגל. ואתי לאשמעינן שהשרטוט הלכה ויריעה שאינה מסורגלת פסולה:

ר' ברכיה פתר קריא בארון. ולא ניחא ליה לפרש על החשוקי כסף במשכן כי המה לא נתקיימו. משא"כ העמודים אשר בתוך הארון והעמודים שכבו לארכו של ארון והלוחות היו ביניהם וכדאיתא בפ"ק דב"ב וזה שאמר כמין איצטווין פי' אצטבע כי הוי"ו והבי"ת מתחלפים כי כמין איצטבא נעשה שם אשר הלוחות שכבו שם:

מלה חתומה. פי' רשומה וכמו באיוב בתים חתמו למו. ומלה מסיימה הוא דבר מסויים וטוב ודריש נקודות הכהף על דבר הרשום ומסויים בקדושתו בין הכתובים וזה שיר השירים שכל הכתובים הם קדש ושיר השירים הוא קדש קדשים:

פרק יב

עד שממ"ה הקב"ה במסבו ברקיע נתנו ישראל ריח רע כו'. פי' בטרם שהשרה ה' שכינתו בישראל שזה במשכן אז טעו בעגל. אבל צרור המור דודי לי באמונתי בדודי נתתי ריח טוב בין שדי ילין משהלין שכינתו במשכן ובכ"ז לא הוטב הדרש בעיני ר"י

כי בשיר השירים אין לדרוש הכתובים בגנות ישראל. ולכן אמר נתנו ריח טוב. שאע"פ שלא ירד ה' עדנה לסיני ולא ראו את כבודו ואת גדלו כבר דבקו בה' לומר נעשה ונשמע: **היא דעתיה דר"מ למימר סיריי כו'**. בתמיה האם יפרש ר"מ נרדי על סרחון וריח רע הלא נרד הוא מבשמים הטובים. ומשני אלא מסכת או מסורת עלתה בידם מן הגולה ושנו בה שקפץ להם מעשה העגל והקדים להם מעשה המשכן. ופי' הקרא תחת סרחון העגל נתן נרד המשכן את ריחו ולפ"ז מרומז בקרא חטא העגל לדברי ר"מ. ונרדי מתפרש על בשמים טובים:

כבר הר סיני מתמר באור. דבריו מבוארים ע"פ דאיתא במכילתא כתוב אחד אומר כי מן השמים דברתי עמכם וכתוב אחד אומר וירד ה' על הר סיני בא הכתוב השלישי והכריע מן השמים השמיעך את קולו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה כבודו בשמים ואשו וגבורתו על הארץ. וז"ש עד שהמלך מ"ה הקב"ה במסבו ברקיע. והיה כבודו בשמים. הר סיני מתמר באור והיה מדבר מתוך האש וכדכתיב בקרא וההר בוער באש וידבר ה' אליכם מתוך האש מבלי זכר ירידת ה'. משמע שכבודו היה בשמים ודבר מתוך האש. ור"ע אזיל לטעמיה דסובר התם שהרכין ה' השמים התחתונים ושמי השמים העליונים על ראש ההר כדכתיב ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו והציע ע"ג הר סיני כאדם שמציע את הכר ע"ג המטה כו' ולהכי קאמר הכא עד שממ"ה במסיבו ברקיע כבר וישכון כבוד ה' על הר סיני שעם היות כבודו בשמים נמצא שוכן בהר סיני שהשמים כמצע עליו. ויתכן עוד כי ר"ע סובר בפ"ק דיומא וישכון כבוד ה' על הר סיני מר"ח וז"ש כבר מר"ח וישכון כבוד ה' וגו':

עד שמשה במסבו ברקיע כו'. אף כי משה היה למטה בעת הדברות וכנראה מהכתובים מ"מ היה יותר קרוב למעלה אצל השכינה שהיה בערפל אשר שם האלהים:

ירד מיכאל כו'. ודריש נרדי על מיכאל העומד על ישראל להגן עליהם ולכן קרא ליה נרדי. ויתפרש הכתוב עד שהמלך במסבו. כי החוטאים בחטאם העלוהו עד הרקיע הז' ולא התחיל לירד אלא ע"י אברהם כדאיתא בב"ר פי"ט לכן לא הוריד בעצמו להציל את אברהם אך שלח את מלאכו:

שנאמר אני ה' וגו' מאור כשדים. ודריש כמו מאש כשדים וכדלקמן על פסוק אחות לנו קטנה:

עד שיעקב אבינו וכו'. ודורש עד שהמלך זה יעקב שנאמר עליו יעבדוך עמים היה במסבו ומסב במטתו אז נגלה לו שהקב"ה ישרה שכינתו בישראל:

הבריח ל"ב אמה. וסובר כי לכל צד היה בריח תיכון ולא כדתני בפ' הזורק כי בריח התיכון בנס היה עומד. ולא היה רק בריח אחד ע"ש. ואע"ג דרוח הדרומי והצפוני לא היה רק ל' אמה. ולמה בעינן הבריח מן לב' אמה. ויתכן כי הבריח היה נתחב גם בעובי הקרשים שבקצה כותל דרומי וצפוני. ועובי הקרשים היה אמה אחת. לכן צריכין עוד אמה לעובי הקרשים האלה ועוד אמה אחת היתה בולטת כדי שנוכל לתפוס את הבריח כשיפרקו המשכן:

אשר נמצא בידו עצי שטים אין כתיב כאן כצ"ל:

והיו נוהגין בהם איסור כו'. כי מעצי השיטים האלה לקחו למשכן ושאלו לרב חנניא אם יש לאסור מדינא כל הארזים שגדלים שם משום שנטעו אותם לצורך הקודש או מנהג קדושה בעלמא נהגו בהם. והשיב להם אע"ג דמדינא מותר מ"מ כיון שנהגו לאסור אל תשנו ממנהג אבותיכם כי אל תטוש תורת אמך כתיב וכדאיתא בפרק מקום שנהגו:

במסבו ברקיע. מלת ברקיע הוא ט"ס וכן בילקוט ליתא. כי מסבו קאי על הר סיני שהוא ההר אשר חמד אלהים לשבתו. ופי' עד שבא למסבו להר הזה כבר הקדים להקיץ את ישראל. והלך לפניהם עד שבא להר סיני:

עד שחזקיה וסייעתו כו'. ופי' הכתוב עד שהמלך במסבו כאשר אכל חזקיה את הפסח בהסיבה אז עשה לו הקב"ה ויצא שמו בגוים וזה נרדי נתן ריחו. ועי' בש"ר פי"ח דמפלת סנחריב היתה בליל פסח:

היא דעתיה דר"א. בתמיה האם דעת ר"א לפרש נרדי הוא ריח רע אשר יצא מן הפגרים. ומשני מלמד שהיה ריחו של אותו הדם קשה והופיע להסריח טוב מבשומי ג"ע כו' פי' כי ויהי בחצי הלילה קאי על דם המתים אבל נרדי נתן ריחו קאי על ריח ג"ע:

והיתה נבשם קוהא. פי' אותם שלא מלו נצערו והתאוו לאכול כי המה לא עשו את הפסח בשביל שלא מלו. והפרישו מקודם את בני נכר ולא הועיל להם ואח"ז מלו את עבדיהם מקנת כספם ולא הואיל להם עד שמלו את עצמם:

פרק יג

אברהם ראש לכל הצדיקים. ובדברים רבה פ' א' אמר דמשה היה גדול מאברהם. אבל אברהם היה ראשון לכולם בזמן. ואע"ג דנח ומתושלח וחנוך קדמוהו. אבל פסקה הצדקות מזרעם. משא"כ אברהם לא פסקו עוד צדיקים מזרעו אחריו:

מותאם בין שכינה כו': ודריש שדיכמו שדי השי"ן בפתח והד' בדגש וזה השכינה. ומדכתיב שני השי"ן בקמץ מדריש על המלאכים אשר המה המשפיעים מידי הקב"ה לעולם:

פרק יד

שמכפר עונותיהן של ישראל. כדאיתא בב"ר בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עברות תהא נזכר להם אותה העקדה ומתמלא עליהם רחמים:

אדם גדול שיש בי כצ"ל:

ונטלו הברכות באברהם כתיב והיה ברכה. ביצחק כתיב ויברך אלהים את יצחק בנו. ויעקב נתברך מאת יצחק ומאת ה':

בזכות התנאים שהתנית כו'. ודריש עין גדי על אברהם כמו שדרשו בב"ר גבי עין משפט משום שהוא עינו של עולם. ובכרמי קאי על התנאים דדרש אותו מלשון נוטריקון בכח רמי. ורמי הוא התנאים שנתקיימו בברית ושבועה מע:ין וירם ידו וישבע:

הרהורי דברים היו שם. ומפרש אחר הדברים אחר הרהורי דברים:

מנח לא העמדתי מגינים וצדיקים שיגינו על הדור. לכן נדחה בריתו מפני בריתך. וממך כיון שיעמדו מגינים וצדיקים על הדור. לכן לא יוכלו עוד הצדיקים הבאים אחריך לדחות את בריתך מפני בריתם. ואע"ג דגם מנח קם שם ועבר. אבל לפני אברהם לא הגינו על הדור. כי אברהם היה הראשון אשר הקב"ה הבטיח לו בחסד אנכי מגן לך:

איש שהכל בו. פי' כי לו העוז והגבורה ע"ד ה' איש מלחמה. וכמו ביהושפט אשר אלהים עזרו ונצח:

ישראל באים מכחו של אברהם כו'. צ"ל שעיר באים מכחו של אברהם שהוא בן בנו ובכל זאת כאשר נלחם עם עמון ומואב נפל בידו ולא עמד לו זכות אברהם משום שכפר באו"ה. ויהושפט עזרו אלהיו ונצח:

פרק טו

הנך יפה במצות כו'. בא לדרוש כפל הלשון של הנך יפה על השנות המצות המתחלפות בכמה בחינות. אם בבחינת התכלית וזה הנך יפה במצות והיינו סתם מצות שהן בין אדם למקום אשר תכליתן היא לעשות רצון המקום לבד. והנך יפה בג"ח אשר מלבד זה התכלית לעשות רצון הקב"ה יש בהן עוד תכלית נוסף להיטיב לבריות. ואם בבחינת הקושי להקימן וע"ז אמר הנך יפה במ"ע אשר אין בהן רק טורח המעשה. והנך יפה במל"ת אשר יכבד מאד על האדם להכניע את יצרו המתאוה להן. ואם בבחינת הוצאת הממון אשר אין קשה לאדם כמו חסרון כיס וע"ז אמר הנך יפה במצות הבית בחלוק תרומה ומעשרות אשר יש קצבה להן כמה יתן. והנך יפה עוד במצות השדה כמו לקט שכחה ופאה שאין להם קצבה ובכל זאת הנך יפה גם בהם לתת בלבב נדבה. ואם בבחינת התחלפותם. כי דבר אחד לפעמים הוא אסור כמו כלאים ולפעמים הוא מצוה

כמו כלאים בציצית וע"ז אמר הנך יפה להתרחק מהדבר במקום עבירה והנך יפה לשמור זה הדבר בעצמו במקום מצוה. ואם בבחינת למשול ברוחו ולהנזר מהדבר אשר הוא עמל בו. וזה הנך יפה בנטיעה לעמול ולנטוע עצים לקיום העולם אשר בזה יחפוץ ה'. והנך יפה להנזר מהם בשלש שני הערלה. והנך יפה בנטע רבעי לחללו מקודם ולאכול אח"ז את הפירות. ואם בבחינת ריבוי הצער וזה הנך יפה במילה. אשר הוא כאב לילד והנך עוד יפה בפריעה אשר צער הפריעה גדול עוד מהמילה. ואם בבחינת התחלפות סבתן כי תפלה וק"ש שתיהן הן מצות ה'. אך תפלה הוא בקשת צרכי החיים והנך יפה בהם לבקש צרכיך מאת ה'. והנך יפה עוד בק"ש אשר היא קבלת עול מלכות שמים ועול מצות שהם חיי הנפש. ואם בבחינת ההודעה והפרסום להודיע לכל כי הוא עבד ה' במאודו ובנפשו ובלבבו וע"ז אמר הנך יפה במזוזה אשר בביתו האוסף את כל רכושו והנך יפה עוד בתפילין אשר הם מורים כי משעבד לה' גם את לבבו ואת נפשו. ואם בבחינת הרבות המצות בזמן אחד כמו סוכה ולולב. ויען כי הסוכה מתחלת בלילה אמר הנך יפה בסוכה. והנך יפה נוסף ע"ז כי למחר הנך יפה גם בלולב ואם בבחינת התחלפות הסבות המעוררות הדברים לזה. וזה הנך יפה בתשובה הבאה לתקן את הנפש החוטאת. והנך יפה עוד נוסף ע"ז במעשים טובים הבאים עם התשובה להשקיע בזה את החטאים במצולות ים. וכדאיתא בויקרא רבה פ' כ"א אם עשית חבילות עבירות עשה כנגדן חבילות של מצות. ואם בבחינת המעשה והשכר. וע"ז אמר הנך יפה בעוה"ז אשר הוא עולם המעשה. והנך עוד יפה נוסף ע"ז בעוה"ב אשר הוא עולם הגמול:

בחלוק תרומה ומעשרות. לקמן גרסינן בחלה תרומה ומעשרות:

הן סנהדרין. ואתא למימר שהם נאים ותמימים כעיני היונים:

מה היונה הזה תמה כך ישראל תמימים להקב"ה בסיני [שלא אמרו די לנו עשרים מצות או שלשים אבל קבלו כולם]: מה היונה הזו נאה בהלוכה כך ישראל נאים בהילוכן כשהן עולין לפעמי רגלים. כצ"ל וכן הוא בילקוט:

דוגמא דידך. דריש עיניך מלשון כעין נחשת קלל. כעין הקרח הנורא. דהוראתם מעין ודוגמא וכן דרשו בב"ר פע"א את הכתוב לא יגרע מצדיק עיניו דוגמא דידיה [ואולי דרשו פה הכ"ף מן עיניך שעומד במקום שנים וכאלו כתיב עיניך כיונים]:

ומהיכן הביאה אותו. כיון דהכל נימוחו אפי' אצטרבולין של רחים מכ"ש שלא נשאר גם אילן. ומשני משבטוטי א"י כצ"ל. ושבטוטי הוא חלק כלומר בחלק א"י ובב"ר גרסינן משבשושין ושבישין הוא לשון זמורות:

א"י לא לקה במוי דמבולא. והא דהיה צריך נח לתיבה ולא נמלט לא"י. הטעם כי שם מתו מכל אשר בחרבה מהבלא. כדאיתא בזבחים בפ' פרת חטאת ולא יכול למצוא מפלט לו שם:

אלו מג"ע הביאה אותו כו'. בא לדחות דברי ר"ט שאמר שערי ג"ע כו'. ובעל המדרש מהדר לתרץ דברי ר"ט. כי לעולם מג"ע הביאה אותו והא דבחרה בזית לרמז לו מר מזה כי טוב להתכלכל גם מדבר המר מזה אך מתחת ידו של הקב"ה. מהתכלכל במתוק הבא מידך:

פרק טז

הוא קילסה בלשון כפול כו'. בתמיה אם הוא כפל אליה את קילוסו למה היא לא כפלה את קילוסה אליו. ואע"ג דאסר לומר שתי פעמים דבר אחד לפני הקב"ה כדאיתא האומר שמע שמע מודים מודים משתקין אותו ואיך תאמר פעמים הנך יפה. מ"מ היה לה לומר הנך יפה ונאה לכפול במלות שונות אשר זה מותר כדאיתא בירושלמי פרק הרואה ובב"ר פ"ח. ואע"ג דכתיב בקרא אף נעים סובר ר"ח כי זה לא בא לכופל הקילוס אך לדרש שמסיים רבש"ע אף שאת מביא כו'. ונמשך לדבריו הפסוק הנך יפה אף נעים אל האמור לפני זה הנך יפה בעוה"ז הנך יפה בעוה"ב וזה עולם הגמול וכאשר פירשנו. וע"ז תאמר היא גם כשתביא עלי עונש עלי פשעי. נעים ונחמד הוא לי י כי זה מטיב דרכי:

מהו בחדר המטות כו'. מפרשי כי בבית המקדש היו חדרים דאקרי מטות ובאחד מהחדרים ההם הסתירה אותו:

זאת מנוחתי עדי עד. כי גם משחרב בהמ"ק אין שכינה זזה משם כדלקמן על הכתוב הנה זה עומד אחר כתלנו:

קפצה להם א"י. כמו כווצה כלומר שנתכווצה וגמדה הארץ משגלינו ממנה:

פרק יז

וכפלומה זה נוצה בלעז. ובב"ר גרסינן וכפירנס ופירש"י ז"ל ענין כסת. ודריש אף ערשנו רעננה כי האבנים אשר שם יעקב תחתיו לנוח עליהם היו עליו כערש רעננה. ומהאבנים האלה צמחו הארזים אשר היה לבנין ב"ה וז"ש קורות בתינו ארזים. ומוכיח כי הארזים למקדש יצאו מאלה האבנים מן המקרא והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וגו':

אין אדם נהנה מן הברות. להשתמש בו לבנין כיון שהוא עקום וכפוף ובבית המקדש נעשה נס שהיו רהיטיו ברותים בדרך פלא:

פרשה ב

פרק א

שהייתי חבויה בצלן של מצרים כו'. נראה מזה כי הישראל היו מפוזרים בכל ארץ מצרים. ורק בשעה שיצאו קבצם הקדוש ברוך הוא בדרך נס לרעמסס והוציאם. ומוכיח זה מהכתוב דכתיב ועברתי בארץ מצרים והכיתי כל בכור בארץ מצרים וגו' והיה הדם לכם לאות על הבתים וגו' נראה כי בכל ארץ מצרים גרו ישראל ושמו את הדם לאות כי לא יבוא המשחית לנגוף את בכוריהם ומה דכתיב וישב ישראל וגו' בארץ גשן (בראשית מ"ז:כ"ז) וכן והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עמד עליה וגו' (שמות ח':י"ח) היינו דשם היה עיקר המעון לישראל אבל מפוזרים היו בכל ארץ מצרים. ולזה הוא גם שבח ישראל שהיו מגודלין בין המצריים והורגלו בגלוליהם עכ"ז עכשיו הרטיבו מעשים טובים והכירו את ה' והקדישו את שמו:

בידי ולבי. בידי המה המעשים טובים הנעשים ביד. ולבי זו האמונה שהיא בלב ועל מצות הנעשים בידים אמרו נעשה. ועל מצות הנשמרות בלב אמרו ונשמע וזה היה בצלו של סיני אשר שם הרטבתי מעשי באמרי נעשה ונשמע:

ואומרת לו שיר חדש. וזה לעתיד שאומר שירה בלשון זכר כדאיתא לעיל בפסוק שחורה:

שנאמר אתן במדבר ארז וגו' נתנם לי הקב"ה כו'. ולפי' זה בא אתן העתיד במקום עבר:

ואני מרטיב ואומר לפניו שירה כצ"ל ומעשים טובים ל"ג. וכן ליתא בשוח"ט. ופירוש של ואני מרטיב הוא שתפריח ותצמיח האילנות הטובים כחבצלת הצומחת. וכן גבי דרשת משום רבנן דקאי על הארץ ל"ג מעשים טובים. אך שתצמיח ותוציא את הקבורים בה ע"ד ויציצו מעיר כעשב הארץ:

שנאמר יחיו מתיך וגו'. הכתוב הזה צ"ל אחר אחזירם לו שנאמר יחיו מתיך וכן הוא בילקוט. כי על מה שכל מתי עולם חבויין בי לא צריך קרא לראיה דהכל רואים זאת ויודעים:

מכנף הארץ זמירות שמענו. וזה מדבר בתה"מ וכמ"ש שם כי ארובות ממרום נפתחו וזה להשיב אם הנשמות הגנוזות במרומים לגופיהן. וכן רוע התרועעה הארץ פור התפוררה הארץ וגו' ואספו אספה אסיר על בור וגו' ומרב ימים יפקדו. יתפרש ג"כ כי אסירי הקבר והבור וזה המתים אשר סגרו שם יפקדו ויצאו ממסגרם. ואז חול תחול הארץ כיולדה היולדת את בנה:

ולמה נקראת חבצלת. פי' בקטנותה ומשני שחבוים בצלה משום שהעלים שלה עדיין לא יצאו החוץ אלא הן בתוך העלים החיצונים ירוקי המראה:

שנתנוה בעמקי הצרות. דרש העמקים מלשון עמקי הצרות:
דכתיב ה' בצר פקדוך. וסיפא דקרא צקון לחש מוסרך למו ומפרש כי יצקו לחשם בתודה וקול זמרה אשר הצלת אותם ממצוקתם בעת אשר מופרך היה למו:
בעמקי גיהנם וזה העמקים וכן דורש חבצלת שחבוי בצל הגיהנם ואומר שירה וזה השרון:
הה"ד ויעלני מבור שאון. וקאי על הגיהנם כדמדריש שם בשוח"ט. ודוד אמר על עצמו ועל כלל ישראל (ובשוח"ט דריש שם על דוד בעצמו) וזה שאמר אתיא דרבנן כההיא דר"א המודעי. פי' כי דר"א דריש את הכתוב גם כי אלך בגיא צלמות על כלל ישראל על הצלתם מגיהנם ולא בדוד לבדו וכפששיה דקרא ה"נ מוקי רבנן ויעלני מבור שאון על כלל ישראל ולא בדוד ביחוד. ולא נוכל לפרש דמייתי האי דר"א ללמד לנו שאחרי ירידתם לגיהנם יעלו. דזה לא צריך הוכחה דסתם משנה היא בעדיות משפט רשעים בגיהנם י"ב חדש:
שופט אין כתיב כאן אלא נשפט. כי הנפעל יבוא אם שני הצדדים יתוכחו יחד ולכן כאשר יזעם ה' את אויביו ויוכיחם במשפט. ישיבו לו דבר הלא גם אלה המרוחמים ממך לא טובים מאתנו. וע"ז גם הוא נשפט כי בדין יוכיחם וצדק היה משפטו:
שבטך אלו היסורין דכתיב ופקדתי בשבט פשעם. ומשענתך זו תורה דכתיב במחוקק במשענותם כ"ה בשוח"ט:
יכול בלא יסורין. פי' כי התורה בלא יסורין סגי (וה"ה ויסורין בלא תורה) ת"ל אך ואכין ורקין למעוטי ופי' כי הטוב וחסד לא יהיו מוחלטין. רק יבואו ביסורין:

פרק ב

פתר קריה ברבקה כו'. פי' שהכתוב מגיד לנו כמו שרבקה לא למדה ממעשים הרעים אשר היו בארצה כן בניה שוים לה דלא למדו מתועבות מצרים. ולפ"ז מדבר הכתוב רק בשבח ישראל:
שהיו אלו ערלים כו'. ומה שקרא לישראל כשושנה בין החוחים ולא כחוח בין החוחים כיון שהיו שוין עם המצרים ברעתם. וגם איך ידרש את הכתוב בגנות ישראל ולעיל אמרו אין דורשין שיר השירים לגנאי אלא לשבח. י"ל דרוב ישראל נשתוו למצרים בתועבותם אבל מעטים ביניהם היו צדיקים וזכות המעטים הנמשלים לשושנה עמדה להם ללקט אותם מן המצריים אשר היו כולם חוחים ולהוציאם והמדרש דאמר א"כ לא היתה מדת הדין נותנת שיגאלו פי' כיון דהעולם נידון אחר רובו לא היו ראוים להגאל בזכות המעטים ורק בשביל השבועה נגאלו:

אלולי שאסר הקב"ה כו'. ואע"ג שאמר לאברהם וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וגו' וכל דבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי אין חוזר כבר תירצתי זה בביאורי לב"ר פנ"ג ועמ"ש בשמ"ר בפ"ז:

שאינו מן המנין. פי' כי גוי השני קאי על מצרים. לכן לא נמנו אותיות אלו בקדושת שמו ית':

בשמו גאלן. מפרש מילתיה דר' יודן דע"ב אותיות אלו הן כנגד שם הקב"ה שהוא בן ע"ב אותיות. ובשם זה גאלם:

שורה של תאנים כו'. מונה פה ד' מינים. תאנים גפנים רמונים ותפוחים. משום דבשלימות האנשים יש ג"כ ד' אופני שלמות. יש אשר הוא שלם בנגלה ובנסתר ותוכו כברו. וכנגד זה המין מזכיר את נטעי התאנים אשר כל הפרי טוב למאכל תוכו וקליפתו. ויש אשר הוא שלם רק לעין רואהו אבל בקרבו צפון חטא ועון. או כי מחשבתו לא טהורה. וכנגד זה המין מביא את הגפנים אשר רק חיצונו נאכל ובקרבו יש גרעינים אשר לא יצלחו לאוכל. ויש אשר תמימים ושלמים הם בלבבם לאלהי השמים. אבל לפי הגלוי לעין יש במעשיהם פשע ועון. וכנגד זה המין מביא את הרמונים אשר רק תוכו נאכל. וקליפתו החיצונה ישליכו לחוץ כדבר אין חפץ בו. ויש אשר מלבד כי הוא שלם בעצמותו מבית ומבחוץ. במעשיו ובמחשבתו עוד יוסיף להפיץ אור תורה וחכמה על כל סביביו וילמד רבים דעת ותבונה וכנגד זה המין מביא את התפוח אשר מלבד כי הוא טוב למאכל בכל חלקיו ונחמד למראה. עוד יתן ריח טוב מסביב לשמח לבות הקרובים אליו:

בשעה שסדרו ישראל י' הדברות. צ"ל בשעה שסברו ופי' שסברו וקבלו:

עבור לפני התיבה אמר לון לינא חכם גרסינן:

דמתגלגלין ביה. פי' דטורחין עבורו. וקרוב יותר לפרש דמשתבחין בו כי גליגי גליג הוראתם שבח ותהלה:

אתחסם. מלשון חיזוק וכמו בפ' המביא מפני שצריך לחסמן:

רוח צפון יוצא ומטה אותה כלפי דרום והחוח עוקצה ורוח דרום יוצא ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה כו' כצ"ל וכ"ה בויק"ר:

ומה כתיב בהו ד' בדד ינחנו גרסינן ופירושו כמו"ש בספרי כשם שישבתם יחידים בעוה"ז ולא נהניתם מאדם כן תזכו לעתיד לבוא שלא תצטרכו לשום אדם:

מה שושנה זו שרב יוצא כו'. ומספר הכתוב בשבח ישראל כי גם בעת אשר נתנו לבו ולמשסה בכל זאת הוא דבק בה' ומצפה כי יהיה לו כטל ויפרח שנית:

אינה במלה לעולם כו'. קרוב לומר כי הגירסא מה השושנה הזו אינה ניטלת אלא על גב ריחה כך ישראל אינן ניטלין אלא על גב מצות ומע"ט. ופי' כמו שתכלית השושנה הוא הריח כן תכלית ישראל הוא מצות ומעשים טובים:

כך ישראל הן הן לעוה"ז כו'. פי' שיהיו קיימין לעולם וכדבר הכתוב כן יעמוד זרעכם ושמכם וגו' ועוד כתובים רבים. וע"ע באיכה רבתי על פסוק על אלה אני בוכיה:

לגאולה של מחר. שהיא עונג ומנוחה כשבתות וימים טובים:

הה"ד כמעשה ארץ מצרים וגו'. משום דק"ל למה מזכיר בקרא כמעשה ארץ מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען וגו'. ולא הזהירם על עריות בהדיא ומה בצע להודיענו שזו היה מעשה מצרים ומעשה ארץ כנען לכן מפרש דמזכירם כמו שהייתם מופרשים מהתועבות האלה במצרים אף שיושביה דבקו בהן. כי שמרתי את יחוסיכם כן בבואכם בארץ כנען תנזרו מתועבותיהם. והא דאמרינן לעיל שישראל נשתוו לבני מצרים זה לענינים אחרים. אבל בענין יחוסיהם נזהרו מאד וכדלקמן על פסוק גן נעול:

פרק ג

כך ברחו אומות העולם וכו'. ומפרש את הכתוב כתפוח בעצי היער אשר הכל בורחים ממנו להסתפח בעצי היער אשר ענפיהם מרובים והכל באים לחסות בצלם. כן דודי זה הקב"ה בבואו לתת התורה לארץ בין הבנים בין יושבי כל הארץ אשר המה לא ראו תועלת בתורתו וברחו ממנו ומאנו לקבלה ואנכי בצלו חמדתי וישבתי. אע"פ שצלו קטן ולא נראה לעין. וכן שכר התורה סתור הוא מעין מ"מ קוה קויתי לו ובו בטחתי והלכתי אחריו:

ויאמן העם וישמעו וגו'. ויתפרש הכתוב ויאמן העם כי כבר האמינו שעתידים להגאל. ולכן כאשר שמעו כי פקד ה' את בני ישראל וגו' לא הסתפקו עוד בזה אך ויקדו וישתחוו:

הקדימה עשיה לשמיעה. כי עשיה היא התכלית ע"ד לא המדרש עיקר אלא המעשה. ולכן מדמה זאת לתפוח שניצו אשר הוא עיקר הפרי קודם לעליו אשר הם רק כעין שמירה לפרי:

אלא בסיון. עיין בתנחומא פ' יתרו על פסוק בחודש השלישי חשיבות החדש הזה לקבלת התורה:

בדבר קל אתם נגאלים. ואע"ג דהיו בידם מצות פסח ומילה וכדאיתא במכילתא בדרש הכתוב ואת ערום ועריה שהיו ערומים מן המצות ונתן להם הקב"ה פסח ומילה אשר בזכותם נגאלו. י"ל דריב"ס סובר אשר בשביל זה לא היו ראוים לצאת ממצרים. ודי היה להם המצות האלה להצילם מן המשחית שלא יבוא אל בתיהם לנגוף. ולזה צוה להם דבר

קל להגאל על ידו. ובא ללמד לנו בזה כי שכר המצוה איננו מצד נושא המצוה בכמותה ואיכותה. אך מצד קיום מצות ה' ולכן גם אם היא קלה בערכה אך אם ישמרנה באשר ה' צוה לשמרה. שכרו הרבה מאד. ואולי בחר באזוב השפל בצמחים שידעו ויבינו כי הגאוה מאוסה היא בעיני ה'. ולא יזכו להיות בני חורין ובעלי רכוש רב רק אם יכניעו את רוחם לפני ה':

לולב שהוא עומד. פה יש חסרון הנכר וכך צ"ל א"ר אבא בר כהנא משכר לקיחה אתה למד שכר לולב לקיחה במצרים ולקחתם אגודת אזוב בכמה הוות טימי דידה בד' מנה וכו' עד לולב שהוא עומד כו' וכדאיתא בויקרא פ"ל:

לכם היא ושלכם היא. בא לדרוש את הכתוב בצלו חמדתי כי התורה אשר היתה שעשועים לפני הקב"ה מאז חמדו ישראל לקבלה וה' נתן להם וכמשל שמביא מהאבן טובה ומרגלית:

ג' קוויות טובות קוו ישראל על הים. כי כאשר ראו על הים מה שלא ראה יחזקאל ונגלו להם תעלומות חכמה בקשו את התורה אשר כלה בה. ובקשו את המשכן אשר שם תשרה השכינה ביניהם לעולם. וכאשר ראו בצבא המלאכים שבאו עם השכינה וראו דגלי המלאכים ומחנותם בקשו כי גם להם יהיו דגלים:

מאהל מועד א"ר אלעזר כו'. עיקר המאמרים האלה המה בויקרא רבה פ"א וע"ש מה שכתבנו בביאורם:

מה היה אוה"מ יפה להם כו'. ואע"ג דבמ"ר פי"ב איתא שאו"ה לפנים היו אומרים וי כשהוקם המשכן משום דאז ה' נלחם לישראל יותר. מ"מ היו יכולים לחיות בשלום עם ישראל ולא היו ניזוקים וטוב היה להם:

היו שומעים קול הדבור ונתרזין. כתב בעל העקידה בשער נ"ו שפי' כי בתחלה אם הרגישו דבר אשר הוא נגד טבעו של עולם היו משתוממים ומבולבלים בעיניהם. אבל אח"כ נודע להם כי יד אלהים עושה פלא עשתה זאת:

פנקיטיהן. פי' ארמונם ומעונם שהדבור היה נכנס בבתיהם:

דופרוספין משום שהקול היה נחלק לשני חלקים. לישראל לענינם ולאו"ה לענינם לכן נקרא הקול דו פרצופין:

וסם המות לעמים הקדמונים. פי' הבדרשי כי עמים הקדמונים כמו עמון ומואב אשר הורגלו מאד בזמה וישמעאל בגנבה לא קבלו את התורה המזהרת על התועבות האלה. לכן היתה להם התורה סם המות. אבל ישראל אשר יכלו למשול ברוחם ולהנזר מתועבות האלה. היתה להם התורה סם חיים:

לפיכך הוא אומר תחת התפוח עוררתיך. יען דדריש כתפוח בעצי היער בישראל ואיידי דקאמר ופריו מתוק לחכי כי לחכי היה פרי התורה מתוק ולא לחך או"ה אשר מאנו לקבלה. לכן הביא הדרשות של מאהל מועד הנוגע לענין זה והשתא חוזר לענינו וקאמר דמשו"ה נאמר תחת התפוח עוררתיך כי ישראל אשר פריו נמתק לחכם התעוררו לבוא תחת התפוח. ואגב זה מביא עוד דברי רבי חייא ודברי ר"י להשלים הדרש של מאוה"מ המובא בענין זה:

שמשם היה קול נפסק. לא מפני שיש כילות בדבר. אלא שלא יהיו השומעין ניזוקין בו שאינן כדאי לקול קדוש. וכדאמר לעיל שמתחלה היו שומעין הקול ונתרזין. ומהאי טעמא איתא נמי בת"כ שלא שמעו ישראל אפי' קול הדברות. וכן איתא התם דאפי' מלאכים אינן שומעין שאינן כדאים לשמוע קול קדוש כזה:

משעמד אוה"מ פסקה נבואה מהם. דייק מדכתיב וידבר ה' אליו מאהל מועד כי מאהל מועד ואינך קרא ה' אליו למשה לבד ופסקה הנבואה מאו"ה. אבל נביאי ישראל לא מתמעטו מזה כי המה מתנבאים בכח נבואת משה:

משם אחזתיו ולא ארפנו. כי עד שמצאתי את שאהבה נפשי משמע ליה בהקמת המשכן ששרתה בו שכינה כתרגומו ודריש ולא ארפנו שלא אניחנו שיסתלק מאצלי ואומרו עד שהבאתיו אל בית אמי מדריש שהכנסתו שם היתה שלא יצא עוד לעולם מאצלי:

פרק ד

אמרה כנסת ישראל הושלט בי יצה"ר כו'. ודורש את הכתוב אע"ג שהיין הצית בי היצר הרע לעשות את העגל. זה היה רק לפי שעה. כי ודגלו עלי אהבה. כי אהבתי לה' עומדת עתה לפני כדגל והנה מ"ש הושלט בי יצה"ר וכ"י אומרת להקב"ה כי הוא הביאני אל בית היין ונטרפה דעתי ועשיתי את העגל. לכאורה יקשה לומר כן על הקב"ה כי הוא הסית היצה"ר בישראל. אם לא שנאמר כמו דאמרינן בפ"ק דעבודת כוכבים דף ד' ע"ב לא עשו ישראל את העגל אלא כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה ופירש"י כלומר גבורים ושליטים ביצרם היו ולא היה ראוי להתגבר יצרם עליהם אלא גזירת מלך היה לשלוט בם יצה"ר כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה שאם יאמר החוטא לא אשוב שלא יקבלני אומרים לו צא ולמד ממעשה העגל שכפרו ונתקבלו בתשובה עכ"ל. וכן דורש ר"מ את הכתוב הביאני אל בית היין להגביר עלי היצה"ר ונכשלתי בעגל כדי ליתן פ"פ לבעלי תשובה אבל מיד שבתי ודגלו עלי אהבה:

אין דורשין שיר השירים לגנאי. ואע"ג דגם לר"מ איננו גנאי גדול לישראל במעשה העגל כיון שלא עשו ברצון גמור ונתעו רק לתת פ"פ לב"ת. מ"מ סובר ר"י כי אין מזכירין כלל דבר של גנאי בשי"ה. אף כי קטן הוא:

דגלי תורה ומצות כו'. כלומר קבוצים כדגלים:

ומאהבה גדולה קבלתיה. פי' אע"ג דמצות התורה רבו מאד ויש בהן מ"ט פנים טהור ומ"ט פנים טמא לא היו עלי לטורח לקבלן אבל מאהבה גדולה קבלתי אותן:

זה אומר בית אב כו'. אמר הקב"ה ודגלו עלי אהבה. כל הדרשות אלו סובבים על הוראת ודגלו כי הוא מלשון הכחשה ומעילה וכ"כ התוס' בעבודת כוכבים דף כ"ב ע"ב ד"ה רגלא. וגם עם הארץ הקורא במקום לאהבה איבה אין לך הכחשה ומעילה יותר מזה. ומ"מ אם כוונתו היא על אהבת ה' אהוב הוא גם להקב"ה:

[**תינוק שקורא למשה משה כו'**. מדברי המ"כ נראה דהתינוק משבש הקריאה בשביל חסרון הניקוד. כי ספריהם לא היו מנוקדין. וה' יסלח לו כי בזה יתן יד להאומרים כי הניקוד נתחדש אחר חתימת התלמוד ומה שהוכיח מיואב כבר דחו רבים ראיה זו ומדברי רש"י שבת י"ב ע"ב ד"ה ראשי פרשיות דכתב ומסייע את שבעה הקורין בנקודה וטעמיה בלחש מוכח דגם בזמן המשנה היו הספרים מנוקדין בידי התינוקות. ויש לנו ע"ז עוד ראיות רבות ונכוחות וגם פה א"א לפרש כלל דמשבשין את הקריאה בשביל שלא היה להם נקודות. הלא לשבושים כאלה גם עמי הארץ מוכשרים. ולמה בחר ר' יששכר בתינוקות ועזב את עמי הארץ אשר בהם דבר ר' אחא. אבל הלשון וליגלוגו דדריש גבי תינוקות נראה דהמה לא בשגיאה ישבשו וכמו עמי הארץ. רק כתינוקות המשחקין ומלגלגין. או בשביל כי כבד להם לבטא אותם. כי ע"פ רוב התינוקות עלגי לשון הם. ובכל זאת חביבים הם להקב"ה אף כי בשבבותם ידברו. אבל אם הגיונם ומחשבתם בנעוריהם הם בד"ת. בוודאי כאשר יגדלו יחבבו את התורה ולא יסורו ממנה. ואין זה ענין כלל להספרים שלהם אם היו מנוקדים או לא. ויש לתת טעם למה בחר בשלש שמות אלה. משה אהרן עפרן. האם א"א לשבש בקריאה גם שאר השמות כמו נח יעקב ועוד רבים. ולדעת המ"כ א"א לתרץ כלל. אבל לדעתי הוא כי בשבושם מחליפים שמות הצדיקים בשמות של גנאי. כי משה הם קוראים כמו משא (בראשית י' פסוק ל') המי"ם בציר"ה והשי"ן בקמץ. ומדריש בב"ר סוף פל"ז כמו מיתה ע"ש וכמו שדרשו רז"ל גם בקדושין בפרק עשרה יוחסין מישון מיתה ואהרן נראה מהתוספות ע"ז הנ"ל כי היה להם הגירסא במדרש אהרן הרן וישנו שם אהרן לשם הרן אחי אברהם שהיה עובד כוכבים עד שנשרף וכמ"ש רש"י ז"ל בפ' נח. או דמשבשים כמו דמשבשים עמי

הארץ לקרות את ארון ביהכ"נ בשם ארנא ומתים בזה החטא וכדאיתא בשבת דף ל"ב ע"א. ובעפרון משבשים להיפך דקורין לרשע בשם צדיק וכמ"ש התוספות במגילה דף י' ע"ב רבה בר עופרן גרסינן ולא גרסינן עפרון דשם רשעים ירקב ולא מסקי בשמייהו ע"כ. והשם עופרן היה מפורסם בימי רז"ל לשם אנשים צדיקים וישרים והמה משבשים בשם עפרון בתורה וקורין עופרן]:

הה"ד ועשית יריעות עזים. ובא פה לרמז כי חפץ הקב"ה הוא במה ששימש יעקב אבינו להשיג את הברכה. ואהבתו לא תסור ממנו לעולמים. ומה שמסיים ולא עוד אלא שאמר הקב"ה כו'. פי' מלבד כי בא לרמז במעשה המשכן אשר חפצו היה במעשה יעקב. אבל גם אמר בפיו ודגלו עלי אהבה ודלוגו עלי אהבה:

ושם ראיתי מיכאל ודגלו כו'. הטעם אשר חפצו ישראל בדגלים הוא כדי שכל אחד ידע את שבטו ויכיר את משפחתו. ומעת שראו בפמליא של מעלה כי אין ערבוב ביניהם וכל אחד עושה את שליחותו לפי מקומו ומדרגתו. התאוו גם המה לזה:

הה"ד איש על דגלו באותות. דורש באותות כמו באות נפשה מלשון תאוה וחמדה. וכאלו היה מנוקד הא' בפתח והו' בקמץ:

פרק ה

בשתי אשות כו'. כי בעת קבלת התורה ירדו שני מיני אש. אחת למעלה כדכתיב אשר ירד עליו ה' באש וכתיב ועל הארץ הראך את אשו הגדולה משמע כי מן השמים ירדה האש. ומדכתיב וההר בוער באש עד לב השמים משמע שהיה אש מלמטה עולה לשמים. ומפני שתי האשות האלו פחדו ישראל כששמעו את הקול מדבר עליהם ואמרו למשה דבר אתה עמנו ונשמעה. וסמכם ה' וכן תרגם המתרגם דקאי על האש מקבלת התורה. ולפי פירוש הב' קאי על גופי האש אשר בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ:

רפדוני בתפוחים אלו ההגדות כו'. כי כמו שהתפוח יריח לכל בקל. כן הם דברי הגדה משא"כ ההלכות קשים הם להבינם לאשורם. ולאו כל מוחא סביל דא:

אע"פ שאני חולה כו'. פי' אע"פ שאני רפה וחלש באהבת ה'. וזה הוא הנקרא מחלה. מ"מ אני אהובה לפניו וע"ד השוכן אתם בתוך טומאותם:

היתה התורה כלל. פי' בכללים היתה התורה נתונה וכמו דאמרינן בסוכה זה הכלל כל שהוא תלוש וגדולו מן הארץ וכו' וכדומה ולכן היתה התורה קל ללמוד. משא"כ עתה שאין כללים מסורים בידינו וצריכים אנחנו ללמוד התורה בכל פרט ופרט לכן כבד עליהם ללמוד ההלכות וירוצו לשמוע את דברי האגדות דקילי ומשכי את הלב:

שאין הפרוטה מצויה. וטרידי לבקש פרנסתם לכן לא ישמעו גם דברי אגדה. ויבקשו לשמוע רק דברי ברכות ונחמות:

בעלי מומין. פי' עייפים ויגעים. כי מן המומין נתרפאו במתן תורה כדאיתא במכילתא על הכתוב וכל העם רואים את הקולות:

ואח"כ אתן להם התורה. וזה שדרש עתה בחודש השלישי באה העת לסמכני באשישות ולרפדני בתפוחים וזה בנתינת התורה. כי עד היום חולת אהבה אני. אנכי חולם להתעלס באהבת התורה:

ולא שהיה גדול מהם בתורה. פי' אף שהוא נמנה ראשון מפני שהוא היה גדול בשנים אבל פה בקשו שיהיה הגדול בתורה וחכמה. הנה שבעה התנאים האלה. ששה מהם דרשו בשבח בני העיר וחסדיהם שעשו עמהם מלבד ר"י דדריש בשבח האורחים הבאים באושא להגדיל התורה ולהאדירה. והטעם בזה כי ר"י דר באושא ושם היה מושבו ולא היה צריך לפרנסת בני העיר וחסדיהם. לכן דרש בשבח האורחים:

פתפותי בצים פתפותי הוא כמו פטומי מילי דברים בלי טעם. ובצים הוא מן היגאה גומא בלא בצה [ופי' קול שאון במים]:

ואם לאו בן מנשה. ואע"ג דמנשה עדיין לא בא לעולם מ"מ הנביא הביט מה שעתיד להיות:

מסגור להדא פחיתא גרסינן. ופי' להשתחוות להבל והוא מתבייש והולך לו. וכאשר בא בן בליעל אחד והוא אמר לו כזה ולא הלך ממנו. אך עמד על מקומו. ושאלהו למה לא ישיב מדרכו. וענהו הבליעל כי אין חפצי בזה העבודה רק לקבל השכר ולעור עיני מיכה במרמה:

ומהו כחש לו שקר לו. כי כחש נופל אם מכחיש את דברי השני וכמו וכחש בעמיתו. ולהוראה זו יתפרש הכתוב כי כחש במה שאמר בדבר ה' לא תאכל לחם ולא תשתה שם מים והוא הכחיש את דבריו ואמר כי מלאך דבר אלי בדבר ה' וגו' ויאכל לחם וישת מים. אבל לפ"ז יהיה דברי הכתוב כחש לו למותר. לכן מפרש כחש לו בהוראה זו כי שקר לו ורמהו בדבר שקר להאכילו לחם כזבים כדי להכשילו ולהרע לו. והוא אמר לו כי חפצו הוא להאכילהו לכבדו ולהתפאר בו:

עמיאל הששי. וסיפא דקרא כי ברכו אלהים. ופי' בשביל שברכו אלהים בבנים לכן הוליד את אלה הבנים:

ע"י שפעלו פעולה גדולה כו'. פי' אם נקרא פעולותי היה במשמע פעולות הרבה. ואם נקרא פעולתי היה במשמע פעולה אחת. עתה דנקרא פעולתי וזה שם המרכב מיחיד

ורבים לכן דריש שנקרא כן משום דעשה פעולה אחת גדולה להדליק נר בפני התורה אשר ממנה יצאו פעולות רבות וגדולות:

פרק ו

אלו לוחות הראשונים. כי כמו שהשמאל הוא טפל לימין כן הלוחות הראשונים שנשברו מיד נחשבים רק כשמאל לגבי לוחות האחרונים אשר נתקיימו. וכן מה שדרשו אנו ציצית ותפילין כי ציצית הוא רק מצוה משא"כ תפילין כי יש בהם קדושה ג"כ. לכן נחשבו ציצית רק כשמאל לגבי תפילין. ומ"ש שמאלו זו ק"ש וימינו זו תפלה צ"ל להיפך כי ק"ש היא קדושה יותר מתפלה וכן בפסוק לסוסתי דריש מימינם זו ק"ש ומשמאלם זו תפלה וכן הוא בסוכה שטפלה היא לגבי ענן השכינה:

זו מזוזה. כי המזוזה היא לימין הבא בבית כדאיתא בהקומץ רבה. ומאחר שהשכינה יושבת בבית ע"י המצוה להקביל פני הנכנס. נמצא כי שמאל השכינה כביכול לנגד המזוזה כשני רעים הפוגשים זה את זה. ועי"ז וימינו תחבקני יחבקני בימינו:

אין אדם מניח את המנורה בשמאל אלא בימין כצ"ל:

פרק ז

השביעין בשמים ובארץ כו'. פי' כי אם יעברו את הברית אז העידותי בכם שמים וארץ כי ינקמו מכם. וחית השדה אשלח בכם ליסרכם ותהיה שבועה זו כמו שבועת האלה גבי סוטה. ואם תשמרו את הברית אז השמים והארץ יביאו לכם ברכה כדכתיב בהושע אענה את השמים והם יענו את הארץ. וגם חית הארץ ישלמו לך:

שעשו צביוני רצוני וחפצי:

נפתלי אילה שלוחה. וכן בשאר השבטים כדאיתא לקמן בפ' כלך יפה רעיתי:

בצבא שיש בה אות. ולפי גירסא זו קאי על ישראל אשר בהם בא האות וזה לא נכון. אבל גירסת הילקוט היא באות שיש בצבאו. ושפיר קאי בצבאות על המילה:

ומשיאין נפשותן. מעתיקין נפשותן וכמו בפ' אלו נאמרין קלפו הסיד והשיאוה:

המתינו לי. פי' אע"פ שיתארכו ימי הגלות לא תדחקו את הקץ והמתינו לי ואני עושה אתכם כו':

שתי שבועות כו'. ובשלהי כתובות אמר ריב"ח ג' שבועות. א' שלא יעלו ישראל בחומה. ב' שלא ימרדו באו"ה. וג' השביע הקב"ה את או"ה שלא ישתעבדו בישראל יותר מדאי. ופה מנה רק שתים. כי שתי השבועות הראשונות שם הנוגעות לישראל אל או"ה מונה פה באחת:

שלא ימרדו על המלכיות. וז"ש אם תעירו ואם תעוררו את האהבה זו התשועה הבאה מאת ה' עד שתחפץ השכינה להביאה. וכן מ"ש שאם מקשים עול הם גורמין לבוא שלא בעונתו יתפרש אתם או"ה השבעתי אתכם בנות ירושלים דנקראים בנות ירושלים וכמו דדריש בפסוק שחורה אני עתידה ירושלים כו' ע"ש בפירושנו אם תעירו ואם תעוררו את השעבוד למהר את הקץ עד שתחפץ בטרם שיבוא המועד:

עד שגובה דיקי שלה. פי' החוב וכן יתפרש במ"ר פכ"ב דיקו שלכם. ופי' כי ע"י קושי השעבוד ימהר הקב"ה בזה לגבות חובו מישראל ולכן ימהר ג"כ לפדותם:

ד' שבועות כאן. הנה ארבע פעמים נמצא כזה בשיר השירים (ב' ו'. ג' ה'. ה' ח'. ח' ד') אבל השבעתי אתכם אם תמצאו את דודי בק' ח' איננו מן המנין ואיננו נוגע לד' דברים אלו. אבל שבועה הרביעית הוא מרבוי אם תעירו ואם תעוררו:

שלא יעלו חומה. פי' לא לבד שלא ימרדו בחוקות המלכות להמלט ממסים וארנוניות אבל גם להתקבץ ולנוס מהארץ אשר המה יושבים בקרבה. השביע להם הקב"ה שלא יעשו כזאת:

בימי עמרם אין רמז לזה במקרא אבל מסורה היתה בידיהם:

מפני מה שלא האמינו בה'. שהוא יוציאם ביד חזקה. וחפצו לעלות בחזקה. ולא בטחו בישועתו כי הקב"ה יושיעם בחסדו אבל בטחו בזרועם וחרבם כי תושיעום:

אהבה שאהב יצחק את עשו. משום דמפרש השבעתי אתכם שלא ימרדו במלכות עשו המושל עלינו בשביל הברכה שברכו יצחק והיה כאשר תריד וגו' וזו הברכה באה לו בשביל האהבה שאהבהו. לא תמרדו באהבה זו עד זמן שתחפץ האהבה לתת כח אל הברכה. ור' ברכיה מפרש עד שתחפץ על מדת הדין כי על האהבה לא שייך חפץ ורצון וזה שמסיים בדבריו לכך נאמר עד שתחפץ:

פרק ח

הנה זה בא זה משה כו'. ר"י סובר כי ועבדום וענו אותם לא התחיל מימי יצחק וכמו"ש בפ' הקודם. אבל התחיל מירידתם למצרים. ורק הקב"ה נחם על הרעה וחשב בר"י שנה כאלו הם ת' שנה וכ"ה דעת ר"נ ורבנן אבל ישראל תמהו על הבשורה בשביל שלא היה בידיהם זכות וגם חטאו בגילולי מצרים. ואיך ימהר ה' לפניהם את הקץ:

אין הרים אלא בתי דינים. ומפרש את הכתוב מדלג על הרשעים ולא יביט בהם כדי שיביט על ההרים. ומביא הכתוב וירדתי על ההרים לראי' כי ההרים נקראו ב"ד. כי אם היה הרים ממש איך אמר הכתוב וירדתי על ההרים ולא ואעל על ההרים. ולכן מדריש

בתנחומא [בחקותי סי' ה'] כי אמרה אלכה אל הסנהדרין חזינן דהמה מפני מעלתם נקראו הרים. והקרב אליהם בהכנעה ושפלות יאמר וירדתי:

ואין הרים אלא עבודת כוכבים. פי' כי שמה יעבדוהו העבודת כוכבים אבל לא ההרים עצמן יעבדו בעבודת כוכבים כמו דאיתא בפר"י אלהיהם על ההרים ולא ההרים אלהיהם:

מכתבת טירוניא. זה מל' שררה וכמו דתרגם סרני פלשתים טורני פלשתאי ופי' כי המלכות הזו כותבת ומושיב וממנה שרים על כל הארצות והשרים האלה משעבדים בישראל ונחשב כאלו כל האומה משעבדים עמהם. ופי' הכתוב לפ"ז כי הרים וגבעות קאי על אומות העולם וכמו ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם דמדריש על העמים. והקב"ה מדלג על שעבודם למהר את הגאולה:

פרק ט

דיאו דיאו. זה הוא לשון חבה ואהבה לאב ואם או לשארו בלשון העמים וזה שאמרה כ"י לפני הקב"ה אתה קראת אלינו בלשון חבה. ואנחנו כבר הקדמנו לקרוא לך בלשון חבה:

מדלג מהר להר. ובדלוגו הוא נגלה ונכסה ונגלה שנית ונתכסה שנית. וכן היה במצרים ובים ובסיני כי נגלה כבודו לישראל והסתתר. ונגלה והסתתר וההתגלות התמידות תהיה רק לעתיד:

מציץ מן החרכים וידבר וגו'. ודריש מציץ מלשון דבור וכמו לעיל בפסוק ראשון צפור מצוצי והוא יודע מה מצוצי:

כך הקב"ה מקפץ מביהכ"נ כו'. הוא בא במשלו ללמד לנו כמו שהצבי מחליף את המקומות תמיד. אשר לא ראיה זה כראיה זה ובכללם טובים הם לו. כן הקב"ה אף כי אין מעלת ביהכ"נ אחד שוה לשני. כי יש בהכ"נ אשר בו רב עם ומתפללים בכוונה גדולה. ויש בהכ"נ אשר לא כן הוא. גם צרכי העם מרובים ושונים ולכן גם תפלתם שונות. יש המתפללים על פרנסה. ויש על השובע ויש על הבריאות ועוד הרבה השונים זה מזה אבל בכללם כולם אהובים וכולם חביבים לפני הקב"ה והוא יענם בברכה. וכמו שמביא ע"ז במ"ר את הכתוב בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך:

יושב ישב כתיב. כי אם כתב בוי"ו היה במשמע והוא יושב כאשר נראה אליו ה'. ואח"ז כשראה את ה' קם וכמו ופרעה חולם פי' שהיה חולם אז. ועתה חדל מלחלום. אבל מדכתיב חסר וי"ו ויתפרש כמו פעל עבר. יאמר הכתוב כי כאשר נראה אליו ה' ישב אברהם אף שהיה לו לעמוד ולפיכך דרשו שא"ל הקב"ה שב ולפיכך ישב. בשם הרא"ם:

וכבודי עומד ביניהם. זה הוא הכל במראה הנבואה כמו שרואה הנביא את השכינה בלבו. כי למעלה אין עמידה ואין ישיבה ולא כל מקרה ממקרי הגוף:
כל קילוס וקילוס כו'. הכוונה בזה כי בקילוסם הם מתדבקים להקב"ה. ולכן הוא משרה שכינתו ביניהם ומשפיע עליהם שפעת ברכה:
מבין כתפיהם של כהנים. כי במה שמרימים ידיהם למעלה מראשיהם נראים כחלונות בין הידים והכתפים וכן ממה שמחלקים אצבעותיהם נראים כחרכים בין האצבעות:
ומעת הוסר התמיד וגו'. מפרש כי מעת אשר תתפשט המלכות שלא תתנם לעשות לה' שום עבודה עד שיגלה משיחנו יהיה אלף ור"צ יום:
ולהיכן הוא מוליכן. פי' כשיגלה עליהם הגואל יוליכם המדברה ויתכסה מהם לנסותם מי שישאר באמונתו והמאמינים ישארו שם ויאכלו שרשי רתמים כי אין שם מאכל אחר. והבועטים בו ידבקו בעובדי כוכבים ויסורו ממנו. ואח"ז יגלה שנית להם ויוריד את המן למאמיניו:
ואין כל חדש תחת השמש. פי' דכמו שהיה בצאתם ממצרים כן יהיה עתה ולא חדש הוא שנתמה ע"ז:
זרוזי גרמיך. פי' במצות מילה ופסח ומצות ומרורים כדי שתהיה לך זכות במה להגאל:
קומי לך כו'. דכתיב ביה לך לך. קרוב יותר לגרוס דכתיב קום התהלך בארץ. ודרש ממלת קום כי לך מדרש על יעקב. ובילקוט גרם רעיתי בתו של אברהם שרעה אותי בעולמו. וכלל הדברים כן הוא שמדבר בגאולת מצרים אשר בשביל שלשה דברים לא היו ראויים להגאל. הא' כי עוד לא בא הזמן. והב' כי לא היה בידיהם מעשים טובים. והג' במה שדבקו בגלולי מצרים. לכן אמר כי בשביל המניעה הראשונה אשר היו להם ימים רבים להיות בגלות יצילם אברהם אשר הלך בגולה בדבר ה'. ובזאת יכופר עון גלות בני. וכנגד מניעה הב' כי היה להם מעשים טובים מעט. יגינם זכות יצחק שקדש את שמו הגדול ואין לך מעשים טובים גדולים מאשר עשה יצחק. וכנגד הג' יעמוד להם זכות יעקב אשר צוה לבניו לפני מותו כי ידבקו באל אחד ובחן ונסה את לבבם ומצא אותם שלמים באמונתם וכמ"ש בב"ר פ' צ"ח:

פרק יב

הגיע זמנן של ישראל כו'. ודריש הזמיר מלשון שבח ועלוי וכמו מזמרת הארץ. ויתכן כי בשביל ששה דברים נגאלו (כדאיתא בירושלמי פ"ק דתעניות ובשוח"ט מזמור ק"ו אשר לפי מספר שניהם הם ו') א' מתוך הקן. וע"ז הגיע זמן של ישראל להגאל. הב' היא תשובה וז"ש הגיע זמנה של ערלה שתזמר ויבואו בברית ה'. הג' מתוך צרה וז"ש הגיע

זמן של מצרים שהכבידו עולם על ישראל. שיעקרו. הד' מתוך רחמים וז"ש הגיע זמן של אלילי מצרים שתעקר. כי כאשר עבודת כוכבים בעולם חרון אף בעולם. ובבטולם ישוב ה' מחרון אפו ונותן רחמים בארץ. הה' מתוך זכות אבות. וע"ז אמר הגיע זמן של ים שיבקעו מימיו והים נבקע בזכות אבות כדאיתא בב"ר על פסוק ויבקע עצי עולה. הו' הוא מתוך תפלה וע"ז אמר הגיע זמן של שירה כו' וזה תפלה והודאה:

תייר טב שהיה דורש טוב לישראל:

פרק יג

אלו פושעי ישראל. דריב פגיה מלשון נותן טעם לפגם ומן ויפג לבו וזה פושעי ישראל שפג טעמם:

ענה דודי ע"י משה. צ"ל ענה לי ע"י אלעזר ואמר לי ע"י יהושע. וכ"ה בילקוט דהא השתא בכניסתן לא"י מיירי. ואלעזר ויהושע הוכנו מראש להביאם אל הארץ כדכתיב ויקח את יהושע ויעמדהו לפני אלעזר הכהן (במדבר כ"ז:כ"ב):

ולא היה הדבור מיחד. עי' ברש"י סוף תענית וברשב"ם פרק יש נוחלין:

הנצוחות. ודריש הנצנים מלשון נצחון כמו שדרשו בפ' גיד הנשה עלתה נצה מענין ויז נצחם:

הגיע זמנה של ערלה שתזמר ע"י יהושע דכתיב מול את בני ישראל שנית. כי במדבר לא יכלו להמול משום דלא נשבה להם רוח צפונית כדאיתא בפ' הערל:

אלו הסלים של בכורים. אשר נתחייבו בכניסתם לארץ ונקט התאנה משום דהתאנים נכרים יותר כשהן מובאין בכלי אחד כדאיתא בתוספתא בכורים:

ענה לי ע"י דניאל. דהוא החל לבנות בית אלהים דכתיב אדין ששבצר דך אתא יהב אשיא (עזרא ה':ט"ז) ודרשינן במדרש כי ששבצר הוא דניאל ואמר לי ע"י עזרא שבישרם בנבואה שיבנה הבית:

שבעים שנה שעשו ישראל בגולה. כי בימי יכניה משגלו ראשונה אמר ירמיה לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם וזה מ"ה שנה דמלכות נבוכדנאצר. ומונה לתחלת מלכותו וכ"ג דאויל מרודך ושתים דבלשאצר. ועי' בזה במגילה בפ"ק:

הנצנים נראו בארץ כגון מרדכי וחבורתו כו'. פי' שנראה זכותם ונתפרסמה חכמתם. וזה עמדה להם לעלות מן הגלות מעתה אף שלא הגיע זמן בנין ב"ה על מכונו:

הגיע זמנה של ערלה כו'. פי' ערלת לב כי כולם ישובו בתשובה לה':

בית הועד מקום שתלמידי חכמים מתועדים ללמוד תורה. ואנשי הגבול כצ"ל והם אנשי גבול א"י. ל"א ואנשי גזית וקאי על סנהדרין. ומ"ש כפני הכלב פי' שלא יתביישו זה מזה:

להיכן הולכת נראה דגרסי' כאן כמו בפרק חלק מאי ותהי האמת נעדרת אמרי בי רב מלמד שנעשית עדרים עדרים והולכת לה. וע"ז שואל להיכן הולכת. ומה שדרשו נעדרת לשון עדרים דאי לשון העדר היה לו לאמור והאמת נעדרת כי ותהי המורה על הויה לא יתאחד עם ההעדר אשר הוא הפוכו ולא יצדק לשון הויה בהעדר. ופי' כי אנשי אמת לא יוכלו לדור בעיר מפני רעת יושביה. אבל יתאספו חבורות חבורות ויבחרו לשבת במדבר במקום שאין ישוב:

מה כתיב בתריה ברוך ה' וגו'. כדי שלא לעמוד בדבר רע בחרפת משיח ה' לכן מביא הכתוב הזה וכיוצא בזה כתב הרמב"ם בסוף מסכת ידים:

פרק יד

מהו יונתי. ולא אמר יונה. לכן אמר כי רק לגבי הקב"ה נמשל לישראל ליונה כי אליו הם תמימים:

אמר הקב"ה למשה כו'. אין ענין לזה כאן כלל. אלא אגב שיטפיה דבשמ"ר דריש הכתוב הזה יונתי ושם הוא מענינא של הפרשה לכן הובא גם פה:

ערומים כנחשים להשיב תשובות בערמה כמו שהיה הנחש ערום:

וחד נבו עלינו כחדא. י"מ נבו כלב משום דבויק"ר גרס את וחד כלב שוין עלינו כחדא. וי"ל עוד שפי' נבו נביחה. ולכן דריש נבוכדנאצר נבח ככלבא ואתעבד ככדא ונצר כצרצרא. כי זה הוא הנוטריקון מן נבוכדנאצר. נבו נבח. כד כדא. נצר צרצרא. וצרצורא הוא עוף הצועק ופירושו שבכעסו נבח ככלב ונתמלא ככד נפוח וצעק כצרצורא:

משל למלך כו'. במשל הזה נחזה כי ה' חפץ בתפלת ישרים למען תקבע בלבם האמונה כי מידו הכל. והבוטחים בו לא ימוטו לעולם ועד. וזה הטעם אשר הביא המלך את בתו במקום סכנה למען תדע כי הוא יגן עליה תמיד. ובו ישועתה. וזה הוא גם הטעם מה שיביא ה' את ישראל במצוקה למען יצעקו אליו ויושעו:

שהיו חבויים בסתרו של ים כו'. כי באמת לא היו ישראל ראויים שיהפוך ה' סדרי הטבע להבקיע את הים ולהעבירם בחרבה. ולא קצרה יד ה' להצולם בנס קל מזה. ורק לנטוע האמונה בלבבם כדכתיב ויאמינו בה' ובמשה עבדו וזה היא השירה המדברת באמונת ה'. וגם להשרות עליהם השכינה וכאמרם ז"ל ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל ובזה השיגו מראות אלהים והראו באצבע ואמרו זה אלי ואנוהו ועל השירה אמר כי קונך ערב. ועל מראות אלהים אשר ראו והראו באצבע אמר ומראך נאוה:

שהיו חבויין בסתרו של סיני. שכפה עליהם הר כגיגית. ובילקוט גרים הכי שנתלש ההר ממקומו וקרבו ועמדו תחתיו שנאמר ותקרבון ותעמדון תחת ההר:

כל אשר דבר ה' נעשה. ולא גרסינן ונשמע:
חד אמר הטבה כהטבת הנרות כו'. כי כחשר אמרו למשה ואת תדבר אלינו היה הדבר רע בעוני משה וחשב שיקוצו בדבר ה' וכמ"ש רש"י ואת תדבר אלינו התשתם כחי כנקבה כו' כי חשד אותם אשר בערמה ידברו אבל הקב"ה ידע כי רק מפחד המות פן תאכלם האש דברו כאלה ונקיים הם מכל עון לכן אמר ה' הטיבו כל אשר דברו ומפרש האחד כהטבת הנרות שענינו נקוי בזיכי המנורה מדשן הפתילות שנשרפו בלילה וגם פה כוונתם רק להסיר הפחד מלבם ולשמוע בלב טהור ונקי. והשני אמר כהטבת הקטורת וזה מלשון הרצאה ופיוס כמו שהקטורת רצויה לפני ה' כן עלו דבריהם לרצון לפניו:
הראיני את מראיך. זה מעשה הטוב השמיעני את קולך זה התלמוד כצ"ל וכ"ה בילמדנו. ויען כי מדרך המבקש לבקש בראשונה את הקל ואח"ז הכבד לכן מביא לראיה כי באמת תלמוד גדול כאשר נמנו פ"א בבית עליית ערים בלוד:
על דעתיה דר"מ כו'. דאמר לעיל בפסוק ישקני באוהל מועד נאמרה פתריה נמי האי קרא באוה"מ ולה"ק ר"ת אף אנא נפתריניה על דעתה דרבנן דאמרו שם בבית העולמים מדבר:
שחבויין בסתר אוה"מ שהיה רק חמשים בחמשים ונתקבצו כלם בתוכו דרך נס כדאיתא בויק"ר פ"י:
דבר חדש שעד עכשיו הקרבנות מתקבלים מלמעלה ועכשיו מלמטה כדלקמן על פסוק עורי צפון:
בסתר בית עולמים שהיה בנס כדתנן עומדים צפופים ומשתחוים רוחים:
כי קולך ערב זה השיר. שהלוים היו אומרים על הדוכן. ודורש את הכתוב הראיני את מראיך בראיית פנים ברגל. השמיעני את קולך בנעימות ההלל. אע"פ שקולך ערב לי כבר בשיר שעל הדוכן ומראך נאוה בדוכן מ"מ גם ראיית פנים בעזרה וקול ההלל חביבים לי:
מפני מה נתעקרו אמהות. כי גם לאה היתה עקרה כדאיתא בב"ר פ' ע"א:
כדי שיצאו רוב שנים בלא שעבוד. כי הארבע מאות שנה מתחלת מלידת יצחק. והשעבוד התחיל אחרי מות יוסף וכל אחיו. ומשנולד יצחק עד שבאו היה ק"ץ שנה וי"ז שנה עד מות יעקב הוא ר"ז שנה מלבד שנות השבטים שחיו שם אחרי מות יעקב בלי שעבוד. ולפ"ז עברו הרוב מד' מאות שנה בלי שעבוד אבל אם נולדו השבטים וגם יעקב מקודם. הלא ירדו גם במצרים ומתו גם מקודם והתחילו ג"כ ימי השעבוד מקודם ואז עברו עליהם רוב הת' שנה בשעבוד:
כדי שיהנו בעליהם בניין. חלילה לנו לאמר כדי להשביע בשרם בתענוגי החומר מנע ה' מהם פרי בטן אבל הכוונה מתוך שהיו כל לבם ומאודם בעבודת ה' ולפרסם את יחודו

בעולם נתן להם הקב"ה נשים יפות אשר ביופין ימשכו בעליהן אליהם אשר בלעדי זאת לא היה דבר המעיר את לבם להשתוקק אליהן:

שכל תשעים שנה שהיתה שרה אמנו עקרה כו' גרסינן:

פרק טו

הה"ד ונתתי את פני בהם וגו'. האי קרא על יושבי ירושלים נאמר וללמד שאר הארץ במכש"כ. אבל יש להם שארית אבל המצרים באבדה נמשלו לדבר אשר כהה באש שאין להם שום קיום לפני האש. ואין דבר אשר תאחז בהם האש. כי מיד בהריחם את האש ימסו כעשן והיו לאפס. ומביא את הכתוב דועכו כפשתה כבו דקאי על המצריים דכתיב לפני זה הנותן בים דרך וגו' המוציא רכב וסוס חיל ועזוז למלחמה אשר זה היה קריעת ים סוף לישראל וסוס ורכב של מצרים אשר ירה בים:

אלא בעופרת. דהוה מני למימר צללו כברזל במים אדירים. אך לרב פחיתות המצריים השוה אותם לעופרת:

מושלן בשועלים. שהיא הקטנה שבד' חיות כך מצרים שפלים מכל הממלכות וכדאיתא בש"ר:

נדונם בחרב כו'. ואע"ג שאמרו למילדות אם בן הוא והמיתן אותו. חשבו שכ' לא יחשוב זה לעון על המצריים לענשם במדה כנגד מדה כיון דהמילדות המיתו אותן. והמה רק צוו ודברו בפיהם:

לחרבו של ים. ודריש חרב מי חרבה ויבשה:

הנותן בים דרך אין זו מדה קשה כו'. פי' כי זה היה להצלת ישראל. ולא קשה הוא להקב"ה לעשות נס ולהציל את בני אדם אבל המוציא רכב וסוס וגו' דקאי על טביעת מצרים זו קשה לפני הקב"ה. כי לא יחפוץ בהשחתת העולם ובילקוט גרס כעס על המצריים ועשה דרך בים והורידן ושקען בתוכו שנאמר הנותן בים דרך וכו' ומה גדול מכולם המוציא רכב וסוס. ולפ"ז יתפרש דטביעת מצרים אשר זה הוא הנותן בים דרך אינו כ"כ נס כמו פליטתן והוצאתן אל היבשה אחרי אשר כסמו הים:

קניגין מכללה כו'. לבאר המאמר הקשה הזה נבאר אותו מקודם לתיבותיו ואח"ז הענין כולו. קניגין מכללה. הוא מקום צידת החיות שעושין לשחוק כמו בהמות ולויתן הן קניגין של צדיקים לעתיד לבא בויק"ר פי"ג:

דיארטים המה תיאטריות וקרקסיאות דפ"ק דעבודת כוכבים:

עתידים מן בלטווירא זה עשירים החשובים ונכבדים וכמו בוליטוס בב"ר פ' ע"ו. ודיחות ויטרוד המה שני שמות שרי גדולים. ובמקום שטיהר גרסינן שדיהר מלשון סוס דוהר.

והכוונה לפרש את הכתוב המוציא רכב וסוס שעשה במצרים כמין שחוק הציד שהרכב והסום היו רודפין את המצריים להמשיכם לים כדאיתא לעיל על פסוק לסוסתי. ומפרש חיל ועזוז על שרי המצריים עשיריהם וחשוביהם שאפי' הם היו נרדפים מהסוסים:

תפשו לנו. ומפרשי אחזו לא בלשון צווי רק כמו פעל עבר וכמו מדוע אחרי פעמי מרכבותיו (שופטים ה':כ"ח) וכ"כ הרד"ק:

מיקרו ליפארוס. מיקרו גדול בל"י וליפארוס פי' בערוך ערך מקרולפרוס ארוך וקל. ומביא את המשל כי האב והאם באהבתם לבנם לא יביטו בו מום עד כי הננס יחשב בעיניהם לגדול. ולכן גם יצחק ורבקה קראוהו לעשו בנם הגדול. אבל הקב"ה מביט בעין אמת על הכל:

איספטרין כצ"ל וזה נאמר על גבורים אחוזי חרב:

פרק טז

דודי לי ואני לו כו'. כי לי ולו בא ליחד דוקא לזה ולא לזולתו. וז"ש הוא לי לאלהים ואלהים מבלעדו לא אדע ואני לו לעם ואומה ולא יחליפני באומה אחרת. וכן אמר הוא לי לאב ואין לי אב זולתו כי אברהם לא ידענו. וכן יצחק ויעקב אבותינו לא נכיר רק ה' לנו לאב ואני מיוחד לו לבן וכדכתיב בנים אתם לה'. ומה שמוסיף עוד ברועה ושומר. משום ששומרי תורה יתחלקו לג' חלקים. יש שעושים המצות רק בשביל שהם מלומדים לעשות. והמה נשתוו לכרם אשר בו רק הצמחים הצומחים בהרגלם כאשר שם להם הטבע וגם להם ה' שומרם. ויש שעושים המצות מאהבת השכר ויראת העונש. והמה נדמו אל הצאן המרגישים להתרחק מהנזק ולרעות ולשבוע וגם להם ה' הוא לרועה. ויש השומרים את התורה בדעת ובהשכל. ומבינים תכלית האמיתי במצות ה'. המה נקראו בנים למקום והוא להם לאב:

הוא לי במקניאין כו'. עתה דורש דודי לי בעזרי ואני לו להתקוקט במכעיסיו. ומביא לראיה ממצרים:

הוא אמר לי אל יחסר המזג. ולפ"ז נמשך דודי לי ואני לו אל הרועה בשושנים. כי הוא לי לרועה ולמכלכל תמיד. ולכן לא יחסר לי טובי לעד. וכן ואני לו כי חפצי בו שיהיה לי לרועה ולמכלכל תמיד:

הוא זמרני כו'. מפרש דודי לי כי שר לפני שירת דודים ותהלה. ואני שרתי לפניו שירת דודים ותהלה ועל שירת דודים וזמר אמר. כי קראני אחותי רעיתי יונתי תמתי וכו'. ועל התהלה וקלוס. הוא אמר לי הנך יפה וכו' אשריך ישראל. מי כמוך באלים. אשר כל אלה תהלות וקלוסים הם:

אלא מנוני ומידי. ממני פירושו שיהא הקרבן משלי ולא משל אחרים. ומידי שלא יעשה ע"י אחר דנכרי פוסל. וכ"ה בתרומה ומקדש:

מהו בחזקה בחירופין וגידופין. אית דגרסי המד"א חזקו עלי דבריכם:

בצמר מורייה. צ"ל בצמרייא והוא חולי האבן שבמקום קטנים:

לבעל הבית שהיו לו שתי פרות. הנה שלשה משלים נאמרו בענין זה. מפרה ומפשתן ומקנקנים. ויש לתת טעם לזה כי שלש סבות הנה המביאות יסורין על הצדיקים. הא' הוא לכפר על עון הדור שהצדיקים נתפסין בעון הדור. ולסבה זו מביא את המשל משתי פרות אשר הבריאה והחזקה נושאת משאת החלושה והרפויה. הסבה השניה כדי לנקותם מעון כי אדם אין צדיק בארץ וגו' ולכן ישא ויסבול בעוה"ז ויבוא נקי לעוה"ב ולסבה זו מביא את המשל מפשתן יפה ודק אותו יקישו בעליהם כדי לנקותם היטב. אבל פשתן קשה ישברו אם יקיש עליו. הסבה השלישית היא להודיע צדקתם בארץ. כדי שילמדו רבים מהם לבטוח בה' בעת רעה. ולא יהרהרו אחרי מדותיו של הקב"ה. ולענין זה מביא המשל מהקנקנים אשר היוצר מקיש על החזקים כדי להודיע בזה טיבם לכל. וידעו במה לבחור:

פרק יז

עד שאכניס פיחה כו'. בתנחומא גרסינן אמר הקב"ה המתינו מעט עד שאכניס פיח במלכיות לא כבר הכנסתי במצרים כו':

אפי' באספטלייא. צ"ל לארבע מאות שנה לאספטיא שלהן. ואספטיא הוא ארץ בל"י כי בעבור ת' שנה משנולד יצחק נגאלו לשוב לארצם:

סוף שאני נהפך כו'. דריש סוב מלשון הפך כמו הירדן תסוב לאחור. הסבות את לבם אחורנית:

פרשה ג

פרק א

בין לילן של בבל ללילן של מדי. כי אע"פ שלא נגאלו בינתים מ"מ היתה להם אורה בגלות בבל ע"י דניאל וחביריו. וגם כאשר משלו עלינו מדי עד ממשלת יון היתה לנו אורה בבנין בית שני. וכן בממשלת יון עד ממשלת אדום היתה לנו אורה ע"י בית חשמונאים והורדוס ובניו. אך מגלות אדום ואילך נוטל כל הכבוד מישראל:

א"ר אלכסנדרי כו'. ר' לוי דריש על משכבי בלילות על הגלות הנמשכת. ור"א דורש על הצרות התכופות זו אחר זו:

פרק ד

מ"ד לתענית כו'. זה קאי על עד שהבאתי אל בית אמי ואל חדר הורתי ודריש דבא לביהכ"נ להתפלל כי תתקיים נבואת ירמיה הטובה. והסובר לסעודה הלך דרש בית אמי בית אומתי וכמו שדרש לעיל בני אמי נחרו בי בני אומתי ופי' אל בית אומת הכשדים אשר היא עתה אומתי:

באותה שעה כו'. בא לפרש את הכתוב אחזתיו ולא ארפנו כי התקבצו אליו בני ישראל לאחזו למה לא נתקיימה נבואת ירמיה הטובה כנראה שלא דבר אמת רק ברעות ולא בטובה. ודניאל נחם אותם כי גם בנבואת ישעיה שגם הוא נבא במפלת בבל ע"י כורש ודריוש לכן יש להם לצפות לישועה אבל המה לא הרפוהו עד שהביאוהו להתפלל בתענית או לבוא לסעודה וכדעיל:

ולא מחיה כצ"ל ופי' שאיננה נוגפת ואינה אכזריה כשעולה מן הים כמו שהיא ביבשה ז"ש מדבר ים שאם יזכו יהיו כחיות הים ואם לאו כחיות המדבר:

ומכסיף את הבריות. ודריש כסופות מלשון הכספה:

עלי עילם צורי מדי כו'. עילם היא קרית מלך פרס והכתוב אומר שעד שלא ניצלו מכשדים כבר הוכנה להם צרת ממשלת פרס ומדי. וז"ש כל אנחתה השבתי כל אנחתה של בבל אע"ג שהיא שבתה מ"מ אפחד מצרת מדי הבאה אחריה:

קול חירופין וגידופין כו'. שע"י שמלאו בימיו שבעים שנה שאמר ה' לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקיד אתכם חשב שלא יגאלו עוד ולכן חלל כלי בית ה' כדאיתא בפ"ק דמגילה. וחירף וגידף כלפי מטה וע"כ נתנאה ליפות לחמו משל לחם העומר:

שטעה בחשבונו יום אחד. פי' שנה אחת כדאיתא בפ"ק דמגילה וקרא לשנה יום מענין ימים תהיה גאולתו:

פיילי צחניתא כו'. כצ"ל ופירושו כוס מלא סרחון. והוא תואר לחירופין וגידופין שהיה בלשאצר מוציא מפיו. וכולם דרשו הנוטריקון של פלצות:

הנשף שהיתה נפשי חשוקה בה לגאלה. כי חשבו אשר אז נשלמו השבעים שנה. שם לי לחרדה בראותו שמחת בלשאצר בשולחן ומנורה אשר ערך למשתהו. אבל מאת ה' יצא דבר קומו שרים דהיינו כורש ודריוש וקבלו המלכות מידו:

היה דריוש אמר לכורש כו'. דריוש היה נשיא עם מדי וכורש נשיא עם פרס ובאו יחד למלחמה על בלשאצר. כדאיתא ביוסיפון [אך המדרש חולק ע"ז כי אמר שהיו שוערין של בלשאצר] וכורש היה תתנו של דריוש ולכן היו נותנים זה לזה המלוכה ולא הקפידו זע"ז:

כיון ששמע אותו רשע כו'. פי' משמע הטעות של ב"ד וחשב שכבר הגיע הזמן ולא יגאלו עוד לכן נתגאה (אך בשוח"ט בפסוק כי לא ממוצא משמע כדברי המ"כ):
ברם הכא רדי ושבי על עפר. פי' דבישראל רק זקני בת ציון יאבדו. אבל בבבל כתיב בתולת בת בבל כי כ העם יכלו ויאבדו:
פגי פליאי קקום כאמי. בל"י הוא ברחי וקנה עושה רעה. וזה לשחוק כי בבל לא תחשוב לבתולה נחמדה אבל היא כזקנה אשר באה עתה לגוע ברעה אשר עשתה:
קוזמוקרוטין. מושל בכל העולם. והא דלא חשיב אותם בפ"ק דמגילה בין המלכים שמלכו בכיפה משום דלא כתיב מלכותם מפורש בכתוב וכמ"ש התוספות על אלכסנדר מוקדון:
זיין בולע זיין. פי' ברזל הכותת ושובר את שאר הברזל. ודרש נכתה מלשון כתת:
קמחא טתינא כו'. כי המה הרגו רבים מישראל וחרבו את הבית. ולכן רם לבבם והכתוב אומר להם כי על הגבורים אשר הרגת לא תתגאה כי אריא קטילא קטלית. ועל ששרפת ביהמ"ק. אל ירום לבך כי דרא יקידא ירודת חצר הנשרף שרפת:

פרק ו

עילויה מן המדבר כו'. ודרש עולה לעילוי וחשיבות וכן לסילוק ולהסרה כמו ויעל מעליו אלהים וזה שאמר מיתתה מן המדבר כי שמה סלקו מן הארץ:
וכל מתנות טובות שנתן הקב"ה לישראל דהיינו מן ושליו ובאר ושכינה וענני כבוד. היו מן המדבר. כי כולם נתנו להם בשביל התורה שנתנה להם במדבר:
נבואה מן המדבר. כי למשה הגיעה הנבואה בהיותו נוהג הצאן אחר המדבר וכן כשנאצל הרוח על הזקנים היה במדבר:
מכל אבקת רוכל זה אבינו יעקב. כי כל בשמיו היו יפיה כאבקת רוכל:
בזכות אותו האבק כו'. פי' שבזכותו שבה נצח את המלאך כדאמר בסמוך. בזה זכה ג"כ לעושר ונכסים וזה הזכות שעמדה ליעקב להתאבק עם המלאך ולנצחו זה הזכות יעמוד גם לבניו אחריו. ודריש מכל אבקת רוכל. מכל זכות האבק של יעקב יצליח הרוכל והסוחר אשר בזרעיו:
ה' בסופה ובסערה וגו'. ודריש ה' יבוא לנקום מאויביו בסופה ובסערה וענן וזה בחשך ובאופל:
בזכות אבק רגליו. אבק יעקב שתחת רגלי כסא כבודו:
אין אנו יודעין מי היה ברשותו של מי כו'. בב"ר גרסינן א"ר ברכיה אין אנו יודעין מי נצח אם המלאך אם יעקב. מן מה דכתיב ויאבק איש עמו מי נתמלא אבק האיש שעמו ובתר

הכי קאמר אין אנו יודעים מי היה ברשותו וכו'. וקרוב לומר כי גם פה צריך לגרוס כן. ופי' שאע"פ שלמדנו מויאבק איש עמו שיעקב נצח את המלאך בכחו עדיין לא למדנו מי היה ברשות מי. שאפשר מפני כבוד המלאך נכנע יעקב אליו ומביא ראיה דיעקב גדול ממנו שהמלאך ברשותו מדקאמר שלחני וכדקאמר בב"ר מן מה דכתיב ויאמר שלחני הוי המשלח גדול מן המשתלח. וע"ע בחולין פרק גיד הנשה:

ובאיזו צד נדמה לו. פי' באיזו עלילה נדמה לו שבא האיש להאבק עמו. וקאמר שנדמה לו לשרו של עשו הבא לנקום נקמת עשו על שעקב אותו בברכת אביו.

משל למלך כו'. במשל הזה בא לתרץ למה שלח ה' את השר להאבק עם יעקב. הלא המלאך לא יעשה דבר בלי צווי מאת ה'. ואמר כי ה' שלחו לחזק את לב יעקב ובניו אחריו כי לא ייראו עוד מפני מתקוממיהם. אחרי כי ישראל עשה חיל גם עם הארי המלך ומכ"ש עם בני אדם:

ארי אימירון. הוא ארי בן תרבות ולזה נמשל המלאך. וכלב אגריון הוא כלב ההרי אשר אליו המשיל את מתקוממי ישראל. כמו עמלק והמן אשר באו להזדווג עם ישראל ולכלותם מעל פני האדמה:

לרועה נדמה לו. ונאבק עמו כי העליל עליו שלקח גם משלו. ורבנן אמרי כי בראשונה כאשר פגשהו נוסדו יחד אשר איש את רעהו יעזורו. וכאשר העביר המלאך צאן של יעקב בעוד רגע. ובא להעביר גם את צאן האיש ראהכי צאנו לא תכלה וחשבהו למכשף לכן התקוטטו יחד:

הוו עסקי בפרגמטיא. הספור הזה הובא הנה ללמד לנו כי לא דבר רק מספורי התורה. וכל מעשה וספור בתורה מלמד לנו אורחות חיים ותוכחת מוסר:

נטל סדקדן. נטל סודר ונתן בצוארו לצערו ולגעור בו כי הוא מכשף וכישופו לא יועיל לו בלילה:

לינא מודיע. האם אינני מודיע לזה עם מי הוא נושא ונותן שידע שאני מלאך:

תוססת אש להבהילו. ודריש ויאבק מלשון אבוקה. וכל זה הוא רק דרך רמז כי עול ישראל בימי דוד על אדום היה רק כרגע. וזה העברת צאן יעקב בסיוע של שר של עשו. אבל עול אדום על ישראל יארך כל הלילה ולא ישבר. ויחדשו בכל עת את גזרותם. והשר של עשו הבהיל את יעקב כי באש ישפוט אדום את ישראל. ויעקב אמר לו כי אנכי לא אפחד מהאש לוהט ואשאר באמונתי. ונהפוך הוא כי יבוא יום אשר בית יעקב יהיה אש:

הוא בא עליך וחמשה קמיעים בידו. כי לא בכח יגבר איש על מלאך. ואיך נאבק יעקב ויוכל לו. לכן מפרש כי בטענות בא על יעקב שמנה זכות עשו כגון כבוד אב ואם וישיבת

א"י כדאיתא בב"ר פע"ו סי' ב'. ויעקב מנה את זכותיו וראו שגברו זכות יעקב מאד על זכות עשו. ואע"ג דגם עשו היה שוה לו בזכות אבות כי אחים היו. אך כיון שלא הלך בדרכי אבותיו לא נתקיימה בו זכות אבותיו כדאיתא בב"ר פע"ז:

כי לא יכול לו לארכיליסטיס כו'. ולפ"ז מפרש כי לא יכול כמו לא תוכל לאכול בשעריך דפירושו שאי אתה רשאי כן בראותו את השכינה הבין כי איננו רשאי להזיקו. והא דנגע בכף יריכו גם זה מאת ה' היתה לרמז לו כי יגע בזרעו אחריו אבל לא יכלם וכדאיתא לעיל ולקמן אח"ז:

שייעא. פי' שהחליק והשווה. כי הקולית הוא מקום בולט והוא דחקה מבפנים ועשהו חלק ושוה עם בשר הגוף. ומפרש ותקע מן ותקעתיו יתד. והשני מפרש סידקה ובקעה כדג:

בקטורת בית אבטינס שהיתה מתמרת ועולה. כדלקמן ועיין לעיל בפסוק צרור המור:

מתמרת ועולה כמקל עד הקורות ואח"כ פוכה ויורדת כאשכול גרסינן כדלעיל בפסוק אשכול הכופר וע"ש ביאורו:

שלחו אחריהם כו'. זה בא לפרש איך חזרו למקומם:

עד שמת אותו התינוק. מאת ה' היתה זאת שלא יגלה לאחרים:

משלך יתנו לך כו'. כל זה נאמר בכבוד התורה. כי אם יראה איש העוסק בתורה אשר ישפילו את כבודו ויבזוהו. אל יפול לבו כי שכרו צפון מאת ה' והוא יהפוך לטוב את גורלו. וז"ש משלך יתנו לך ולא יקפח ה' שכרך. ובשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך. כי ירים ה' קרנך בכבוד. ודע כי אין שכחה לפני המקום ואין נסתר מנגד עיניו והוא יזכור הכל. ואין איש אשר יוכל לשלול משלך ומחלקך. כי אין אדם נוגע במוכן לחברו ואין מלכות נוגעת כו'. ומובא פה לענין בית גרמו ואבטינס שלא יכלו אחרים להסיג גבולם מה שגבלו להם מן השמים בשכרם:

מדבר באלישבע בת עמינדב. ודריש מי זאת אשר נתעלה בהיותם במדבר שראתה ה' שמחות ואח"ז היתה כתימרות עשן שנשרפו בניה ונהפכה שמחתה לאבל. וביאור יתר הדברים עיין בויק"ר פרשה כ':

קראויי ותנויי כו'. ודריש מכל אבקת רוכל שהיו בו כל המעלות כרוכל הזה שיש בידו כל מיני בשמים:

פרק ז

היך מה דאת אמר שבועות מטות וגו'. והכתוב הזה מדריש במ"ר ספי"ג על השבטים שה' נשבע לשבטים ע"ש וכן דריש הנה מטתו כמו מטתו בפת"ח תחת המ"ם:

לפיכך מזהיר את בני אהרן כו'. פי' כיון דיש סגולה בששים אותיות אלו לכן מזהיר לבני אהרן כה תברכו כי יברכו דוקא בלשון הקודש כדאיתא בספרי ובפ' ואלו נאמרין. כי בלה"ק יש ס' אותיות דוקא משא"כ בלשון אחרת יהיו פחות או יותר מששים:

ושתים עשרה מחלוקות מגבורי ישראל כו'. לכאורה משמע דקאי על שנים עשר גדולי ישראל המנויים בדה"א כ"ז אשר כל אחד היה על עשרים וארבעה אלף. ולכן אמר מגבורי ישראל שמשמרין את ישראל אך במ"ר לא משמע כן (וע"ש במ"כ):

ר' זעירא וריב"ש ת"ח המלמדין את הכהנים הלכות שחיטה וקבלה וזריקה וקמיצה היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה. ר"א אמר מבקרי מומין היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה כצ"ל וכ"ה במ"ר ובירושלמי שקלים פ"ד ומלת אלו אחרי שמות האמוראין הוא שבוש. ומובא פה במדרש למילף מיניה שדרכן היה להעמיד ת"ח מישראל ללמד לכהנים ולא יסמכו הכהנים על מדעם. ומוקי מלומדי מלחמה על אלו ת"ח שהיו מלומדים במלחמה של תורה והיו לצורך המשמרות:

הדין עביד לה כקרבנות. מפרש מחלוקת שמואל ור"ה. כי ר"ה סובר דפרוכת דין בנין הבית יש לה ולהכי נוטלין שכרן מממון בדק הבית. ושמואל סובר דדין קרבנות לפרוכת ולכן נטלו מתרומת הלשכה שהיא לצורך קרבנות:

מטותיו ושבטיו. מזכיר פה השבטים משום שהם נקראים ראשי המטות:

מגבורי ישראל אלו י"א אנשים. ודריש מגבורי ישראל כמו ומגבורי ישראל. וזה ששים גבורים הם הס' סנהדרין. ומגבורי ישראל הם הי"א אנשים. ובמ"ר יש גירסא אחרת בזה:

ולמה קורא אותו סריס. כי סריס משמע הפחות וכמו והיו סריסים בהיכל מלך בבל ומשני שנקראו סריס שמסרס את ההלכה. פי' מכריע וחותך ופוסק את ההלכה:

מזכין את ישראל בגבורה. פי' לכן פלג וחלק את האחד עשר מכל מנין הסנהדרין ולא אמר שבעים ואחד גבורים סביב לה במספר אחד. ומשני משום שהם יותר חשובים שמזכין את ישראל בגבורתם:

שהיו כולם שונים הלכה כו'. פי' שהיו מתעסקים בכל הלכות גם אם לא באו לפניהם למעשה. כדי שתהיינה ההלכות ברורות בידיהם כאשר תבאנה לפניהם למעשה. ודייק מדכתיב אחוזי חרב ולא כתיב אוחזי חרב משמע שכבר היו אחוזים בפלפול ובחקירות הלכה טרם שבאו אליהם למעשה:

כאלו שיצאת מירכיך. ואין היצה"ר מתגרה בקרובותיו:

עד שלא יחטא אדם כו'. כי אין חיה ובהמה שולטת באדם אא"כ נדמה כבהמה כדאיתא בשבת פ' שואל. וזה משלימות הצורה האנושית שנאמר בו ומוראכם וחתכם יהיה וגו'.

ובספרי הגירסא עד שלא חטא אדם ולפני זה איתא התם תניא ר' ישמעאל עד שלא חטא אדם היה ניתן אימתו על כל בהמה חיה ועוף וכיון שחטא ניתן אימתו עליו. ונראה דיליף מהמקרא אדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו וזה קאי על אדם וחוה כדאיתא בפדר"א:

נגרע גובה קומתו כו'. צ"ל גרעה קומתו וכן הוא בב"ר פי"ט וע"ש בביאורנו יפ"ת:

רואין טוכסות. במ"ר גרסינן ומראה כבוד ה' כאש אוכלת ז' מחיצות של אש היו כוססות זו בזו ובילקוט הגירסא נוססות מלשון רוח ה' נוססה בו אשר יתפרש כמו נוצצה. ולפי הגירסא שלפנינו טוכסות הוא מלשון כתר ועטרה ופי' שהיו מעוטרות ומיושבות זו עם זו:

אף הסרסור הרגיש עמהם. כי גם משה ירד מגדולתו בעון ישראל כמ"ש לך רד כי שחת עמך ע"ש ברש"י:

באותה העבירה. צ"ל באותה שעה:

זה מיכאל וגבריאל. שהם גדולי המלאכים שכלם מתחלפים והם אינם מתחלפים כדאיתא בב"ר פע"ז:

עד שלא אירע לדוד. חסר כאן וכצ"ל עד שלא חטא שאול מה כתיב ביה ושאול לכד את המלוכה על ישראל וגו' מהו בכל אשר יפנה ירשיע נצח. וכיון שחטא מה כתיב וירא שאול את מחנה פלשתים ויירא וגו' וכן הוא בספרי ובמ"ר:

אזיין בהון. פי' שהיו מבעירים את המרחצאות ומחממין אותן מלשון למיזיה לאתונה. וע"ע במדרש רבה יותר באריכות:

פרק י

כיצד יתקיימו שני כתובים כו'. פי' כי הקושיא היא על שני הכתובים. איך קבע הכתוב מקום לשכינה אם בבית ואם בחצר. הלא כבודו מלא כל העולם. וכל הנמצאים בעולם יעידו ויגידו את הודו וכבודו ובמה נשגב שם המשכן ובית המקדש יותר משאר הנבראים. ומשני ר' לוי ועיקר תירוצו הוא כי בכל העולם אנחנו רואים את כבוד ה' רק בטבע. ובמשכן נראה כבוד ה' למעלה מן הטבע. וגם הפך הטבע בנסים ונפלאות אשר יהפוך את הטבע וממתיק את דבריו במשל אם נחזה מערה הנצבת אצל הים. ונמלאה ממי הים אף כי הים לא יחסר מאומה ממימיו. כי כן הוא מחוקי הטבע אשר הים ימלא ממי הנחלים עד מקום מדתו. ואם ימצא מקום לשפוך מימיו למקום אחר כמו במערה אז מדה החסרה תמלא מן הנחלים. ואם לא ימצא מקום לשפוך מים מחוצה לו לא יקבל גם מים אחרים מן הנחלים תחתיהם אחרי שלא יחסר לו. וכן הוא בכבוד ה' אשר כל

הנמצאים יספרו. הוא רק לפי השפע אשר השפיע ה' מלמעלה מן העודף הנחלק להם. וזה כפי חוקי הטבע. אבל מקור השפעת ה' אשר לא יחסר לעולם גם אם יריק ממנו והלאה למרבה. כי אין חוק ואין גבול לו. זה נראה רק בביהמ"ק:

ונועדתי לך שם וגו' ללמדך כו'. כי ק"ל איך יקבע מקום לשכינה שיועד הלא מלא כל הארץ כבודו. ואמר כי ונועדתי לך שם הוא לרבותא דאפי' שם אועד לך כי אין מקום פנוי מהשכינה:

דבר אחר אפריון זה בית המקדש. ונקרא אפריון משום שבביהמ"ק היו צורות כל הפירות ממיני צבעים שונים וכ"נ במ"ר לכן נקרא אפריון. והנה תוכן הדרשה זו כי ביהמ"ק היו נגד ג' העולמות. היינו נגד העולם השפל ונגד עולם השמיימי. ונגד עולם העליון. ונגד עולם השפל אמר אפריון עשה לו המלך שלמה מעצי הלבנון אשר בו הצמחים והפירות. ולזה נקרא אפיריון וגו' מעצי הלבנון אשר המה הפירות והצמחים. וכנגד עולם השמים אמר עמודיו עשה כסף כי עמודיו הוא נגד עמודי שמים וכמ"ש לקמן ועשה כסף כי מראה הרקיע הוא כמראה הכסף ועל הכוכבים המאירים בשמים כזהב אמר רפידתו זהב. ועל עולם העליון אמר מרכבו ארגמן. וזה שדריש לקמן כד"א ויעש את הפרוכת תכלת וארגמן אשר זה היה מקום מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים אשר הוא כנגד עולם העליון:

גורדינון. שם מטבע. ומקשה מזה כיון דלהחסיר דינר גורדינון צריך פ' פעמים להתיך באש. ואיך מאלף ככר שהתיך אלף פעמים באש לא נשאר רק ככר אחד הלא חסר הרבה בכל פעם. ומשני כי בפעמים הראשונים שהתיך בעת שהיה סיג רב בזהב באמת בכל התכה חסר הרבה. ורק באחרונה כאשר כבר הזהב מזוקק מסיג אז צריכים פ' פעמים להתיך עד שיחסר משקל קטן. ובאלף פעמים שהתיך נשאר רק ככר אחד באמת כן היה כי עיקר הגרעון והחסרון היה בפעמים הראשונות:

והלא זהב היה. כדכתיב בד"ה ויצפהו זהב וכן במלכים ואת כל הבית צפה זהב:

דומה לגפרית. ודורש מאופז מלשון מפזז כמו שהגפרית ממהרת לפזז באור וכמראה הגפרית הנאחזת באש היה מראה זהב הזה:

ובשעה שהעמיד מנשה צלם בהיכל יבשו כו'. כוונת המאמר הוא כי מבית המקדש יצא שפע ברכה על כל פרי השדה. ובשעה שאילנות שבשדה עושים פירות ידעו כי הברכה שולטת בביהמ"ק ומשם תצא הברכה ולכן הקדישו רבים מברכת השדה לבדק הבית. ומשעה שהעמיד מנשה צלם בהיכל חדלה הברכה יבשו כל אותם האילנות המבורכים וסניה הברכה מפרי השדה:

ויעש את הפרוכת תכלת וארגמן וגו'. וס"ד ויעל עליו כרובים ודריש מרכבו ארגמן שעל הארגמן איכא מרכב וזה הכרובים שעליו. או דדריש מרכבו מלשון כרובים כי אותיות דדין כמו אותיות דדין:

אפריון זה העולם. המדרש שלפנינו א"א להתאימו עם דברי המ"ר בזה. ולפי המדרש דילן נראה כי דריש אפריון על העולם השפל כי הוא כטרקלין וכחופה וכיוצא בהם. ויען כי העולם השפל הוא קשור ומחובר עם עולם העליון והצדיקים אשר בעולם השפל מורידים את ברכת ה' מלמעלה למטה והמה תכלית הבריאה לכן דריש מעצי הלבנון על ביהמ"ק אשר צדק ילין בו ושמה הוא העבודה לאלהים לשלשלת היוחסין אשר זה נאמר על העובדים את ה' והמה מורידין השפעת ה' על פרי השדה ועצי הגן. אשר כל אלה יבואו מן רוכב שמים בזכות התורה ובזכות הצדיקים העוסקים בה:

מעצי הלבנון זה בית קה"ק של מעלה כו'. פי' לכן קרי לבית קה"ק של מעלה בשם לבנון משום שהוא מכוון כנגד בית קה"ק שלמטה. ופי' של המכוון כנגד כו' הוא שמשם יורד השפעת ה' לעבוד את ה' בביהמ"ק למטה בטוב לב ובסדר נכון:

פרק יא

השלים האש לאברהם אבינו עליו השלום. כאשר הושלך לכבשן האש באור כשדים. והחרב ליצחק שנגעה בצוארו ואיתא בבראשית רבה שנפגם הסכין. והמלאך ליעקב דכתיב וישר אל מלאך ויוכל:

מיכאל שר של שלג כו'. כי מיכאל הוא מצד החסד ושלג הוא רמז לחולשת הדין וע"ד לבושיה כתלג חיור. וגבריאל הוא מצד הדין הבא בגבורה ואש הוא רמז לתוקף הדין וע"ד כי באש ה' נשפט. והכוונה בזה שכל אחד משפיע מכחותיו על עולם השפל המורכב מד' יסודות אשר בהם יש אש ומים ואין האחד מכבה ומחליש כח חבירו. וזה ג"כ הכוונה לקמן ואית ליה חמש אפין כו' פי' כי לפעמים גם מלאך אחד עושה פעולות הפוכות ומשפיע השפעות מתחלפות. מבלי להחליש האחת את רעותה. ומה דאמרינן אין מלאך א' עושה שתי שליחות זה רק בזמן אחד אבל בזמנים מתחלפים ישנה ה' תפקידם לכל אשר יחפוץ ופעמים אפי' בזמן אחד יעשה פעולות הפכיות וכדאיתא בפ' ערבי פסחים שגבריאל שרו של אש צנן הכבשן מבחוץ והקדיח מבפנים:

הרקיע של מים. כדמשמע מקרא המקרה במים עליותיו והכוכבים של אש שהם מאירים כאש. והכוונה גם בזה כי המים הוא רמז לשפע ברכה. והאש הוא רמז לכליון ואבדון. ושניהם משפיעים כחותם על הארץ במדה ובמשקל ולפי תכונת המקבלים ואין ביניהם מדון ומריבה:

דמיא להההוא פוטרתא דרמונים כו'. פי' בערוך כקליפה של רמון שהגרגרין אשר בתוכו נראים לעין. והנס היה כי בטבע הארץ יסוד האש הוא מקיף את יסוד האויר ויסוד המים. ושמה יסוד המים הקיף את יסוד האש. וכן היה נס שני כי מטבע המים להתקבץ יחד עד שיקפאו לפעמים ומטבע האש הוא להתפזר ולהתפשט הלאה. ואם היה האש מבחוץ אז לא פגשו במים בקרוב. ולא נתחברו יחד זה לזה. כי האש התפזר והתפשט הלאה. והמים מבפנים התקבצו יחד. אבל עתה כאשר היה יסוד המים אשר מטבעם להתקבץ יחד היה מבחוץ ונתקרבו זה לזה והאש מבפנים לא יכול להתפשט ודבקו זה לזה. ולכן היה נס בתוך נס וכדמסיים בסוף זה הסי':

מיתה ומתקהא גרסינן והוא לשון שבירה וחולשה. ופי' אע"פ שהיה לאש מיתה ורפיון ע"י הברד בכל זאת הלכה לעשות רצון קונה ודריש מן מתלקחת כדאיתא במ"ר:

למלך שהיו לו שני לגיונות כו'. בא לתרץ למה באמת הרבה הקב"ה לעשות נס בתוך נס לחבר את שני היסודות ההפכיים. הלא ה' אוהב משפט הטבע וממעט לשנותו בכל מה דאפשר. ולכן מביא המשל כי המצריים ראויים היו להענש באש ובמים בשני הלגיונות אשר שנאה היתה ביניהם מעולם. ורק להנקם מפרעה עשו שלום ביניהם:

ולא זז מחבבן עד שקראן אחותי כו'. באמת הבת חביבה לאדם יותר מאחות ואם. אבל מדרגות החבה היא בזה. כי בראשונה קרא הקב"ה לישראל בת אשר היא נכנעת תחת ממשלתו ויאהבנה באהבה עזה. ואח"ז מלבד החבה יקרא לה אחות שהיא שוה אליו. וגם הקב"ה כביכול משוה את הצדיקים אליו ואומר שהם כשותפים עמו במעשה בראשית. וכאח ואחות הדומים זה לזה במעלה. ואח"ז מרוב חבה יקראנה אם להשליט אותה עליה וכן הקב"ה קרא להן אם כי הקב"ה גוזר גזירה והצדיק מבטלה וכן איתא בתנחומא החמיר הקב"ה בכבוד הצדיק יותר מכבודו כביכול:

הה"ד שמעי בת וגו'. ובב"ר פל"ט דריש הכתוב הזה על אברהם ויליף מזה גם על ישראל:

ולאמי כתיב. בכל הספרים כתיב ולאומי מלא וי"ו ואולי חולק המדרש על ספרים שלנו (וע"ש במ"ש וגם י"ל דדריש את הדגש במ"ם הבא אחר הנח כאלו הוא מן הכפולים אמם):

כך היה אהל מועד מצויין כו'. פי' כי מלאכת המשכן כוללת העולם העליון והתחתון עם פרטי צבאותיהם כדאיתא בש"ר פל"ג ולזה היה מצוייר בכמה גוונים שכל אחד רמז לענין אחד. לכן קרא ענינו על שם הציור ולפי שהעולמות כדוריים כמ"ש הטבעיים לכן קראם על שם העטרה שהיא כדוריית:

היה לו להעמיד ד' קונדיסין כו'. פי' הדברים אם אמר לו הקב"ה רק עשה משכן. אז בקל היה יכול משה לעשותו בהעמדת ד' קונדיסין ולמתוח המשכן עליהם אבל הקב"ה העלהו למעלה והראהו אש אדומה ירוקה שחורה ולבונה והקב"ה אמר לו עשה לי כזה וזה היה כבד למשה לעשות:

והראהו אש אדומה כנגד ארגמן ותולעת שני. וירוקה כנגד התכלת ולבנה כנגד היריעות. ושחורה כי התכלת היא ממוצא בין שחור ולבן ומשה בשאלו וכי מנין יש לי אש שחורה כו' חשב שכוונת הקב"ה שיעשה ממש כאותן שבעליונים ולכן השתאה ושאל מנין לי כאלה. והקב"ה ענהו אך כתבניתם וכדוגמת מראיהם תעשה לי וכמו שכתבנו. ואע"ג דהאי קרא כתבניתם במנורה כתיב מ"מ כיון דאח"ז כתיב מיד מעשה המשכן קאי נמי על המשכן:

אמר לפניו רבש"ע יכול אני לעשות כמוהו. זה בניחותא כי מתחלה חשב משה אשר יכול לעשות כמוהו כאשר אמר לו הקב"ה ראה ועשה והראה לו אש אדומה ירוקה כו' אז השתאה משה ואמר רבש"ע יכול אני לעשות כמוהו האוכל לעשות כזה וכמו שפירשנו למעלה:

מה למעלה שרפים עומדים כו'. ופי' של עומדים הוא שהם עומדים קיימים ונצבים לעד וכדאמרינן בפ' בא לו שמא תאמר אבד סברם ובטל סכוין ת"ל עצי שטים עומדים שעומדים לעולם ולעולמי עולמים. ובבחינה זו דומים הם אל השרפים הנצחים ועומדים לעד:

פרשה ד

פרק א

הנך יפה רעיתי כו'. כבר הוא מפורש למעלה:

כך היתה סנהדרי גדולה כו'. פי' כמו שהכלה ניכרת ע"י עיניה כך ישראל ניכרין ע"י הסנהדרין אם הם יפים ישרים והגונים זה הוא לעד כי כל העם הולכים בדרך ישרה:

נראין מצומדין כו'. וזה הנס היה בב"ה עומדים צפופין ומשתחוים רווחים:

הר שגלשתן מתוכו עשיתי אותו גל ועד לאו"ה גרסינן. ופי' שגלשתן הוא ענין מריטה וחטיפה וכדמפרש בסמוך ומה גלשה הגלשתי מתוכה. וגל הוא ענין חורבן ושממה וכמו גלים נצים על מיתת מצרים ועד הוא אות וסימן לאו"ה וכמ"ש הכתוב שמעי עמים ירגזון. ומפרש את הכתוב שערך כעדר העזים זה ישראל שעברו בים כעדר הקצובות. שגלשו שלקחו מן הים ונמרטו משטף המים וזה מהר ונקרא הים הר משום שהים גבוה מן

הארץ כמ"ש הטבעיים וזה היה לגל למצרים כי מצאו שם קבריהם ועד לעמים כי חיל אחז יושבי פלשת:

טורא דאתנהרתון כו'. פי' הר שיצאתם ונמשכתם ממנו מלשון ונהרו אליו כל הגוים. ומן הוראה זו דרש שגלשו על יציאתם מן הים:

הדא בוצינא כד הוא צפי טבאות הוא עביד גלשין כצ"ל. ופי' אם האבוקה דולקת יפה כי צפי הוא כמו צפה הצפית היא עושה תלתלים שהלהב עולה וצומח כתלתלים. ודורש שגלשו מלשון תלתלים וכמו שתרגם המתרגם ועבדו גלשושיתא בטורא דגלעד. וכן במשל הראשון הדא אתתא כד שערה סגין כו' אם יגדל שערת ראש האשה אז תעשה משערותיה תלתלים תלתלים. ומ"מ מודה ר"ל בעיקר הוראת שגלשו שנמשכו ויצאו מן הים. וז"ש ומה גלשה הגלשתן מתוכה כו' ורק לכוונה שניה דריש שגלשו מלשון תלתלים כי בים נעשו תלתלים לתהלה ולרוממות:

מילין קציבין כו'. ונאמר שניך על לקיחת הביזה כמו שאוכלים בשנים (ואולי דריש שניך מלשון משנה וכפל וכמו שתרגם המתרגם אם שנותי ברק חרבי על חד תרין. וז"ש שניך המה מילין קצובים שני דברים כפולים וזה ביזת מצרים וביזת הים):

לפני השירה של דבורה כו'. בא במאמר זה לפרש שעלו מן הרחצה כי השירה בים רחצה אותם מעון וחסר פה המאמר באגדת שמואל פכ"ט ויסע משה את ישראל שהסיען מן החטא ע"י השירה שמחלה להם. והטעם למה שירה מכפרת עון דכיון שאמר שירה על הנס בידוע שהוא נקי מעון וראוי הוא לנס ועי' בשוח"ט מזמור ק"ג:

מותאמים. פי' ממוצעים ומוכיח מדכתיב ויסע מלאך האלהים וגו' וילך מאחריהם. וה' בעמוד אש הלא הלך לפניהם וא"כ היו ישראל ממוצעים:

פרק ג

מבעד לצמתך על הצנועים כו'. דריש לצמתך מלשון קישוט ויופי וזה הצנועים והישרים:

פרק ד

ועזרא. זה בוודאי ט"ס כי עזרא היה כמה דורות אחר דוד. ואולי יש לגרוס ועירא שהיה רבו של דוד:

אסף והימן וידותון אחד. פי' משלשה אלה אין למנות רק אחד כי אסף הוא מבני קרח והימן היינו משה כדאיתא בויק"ר פ"ט ובמ"ר פי"ט ושם משה כבר נמנה לפני זה וז"ש ע"ד רב אין אסף בכלל בני קרח ולכן מנה אותם בין השלשה מלבד שלשה בני קרח. וע"ד ר"י שניהם אחד הוא:

לא נאמר על שמותם כו'. פי' ספר תהלים בכלל נקרא ספר דוד אע"ג דעשרה משוררים התאחדו בו:

אלא בזכות אותו שבא לאלף דור. כי הקב"ה צוה לתת התורה לאלף דור. ותתקע"ד דורות נמחה בדור המבול כדאיתא בב"ר פ' כ"ח ובשוח"ט. ואחר כ"ו דורות לתשלום האלף בא משה:

כגון משה בשעתו. שכבש את יצרו ופירש מן האשה ודוד כבש את יצרו ולא הרג את שאול אויבו. ועזרא כאשר הכין את לבבו לדריש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חוק ומשפט. הלא הזיר עצמו מכל תענוגי עולם וכבש את יצרו:

עדר שעמדו על הר סיני כו'. ופי' הכתוב שערך כעדר העזים זה ישראל שהתאספו יחד להר סיני כעדר העזים ההולכים אחר הרועה ואין תועה מאחריו:

מצמצמין עצמן. פי' מלשון קישוט וצניעות כמ"ש למעלה על והצנועים והמצומתים:

ר"י מייתי לה מן הכא כתיב והגוים חרוב יחרבו כו'. זה שייך אחר דברי ריב"ל עשיתי אותו גל ועד וכו'. שזה הוא גל וחורבן להממאנים לקבל את התורה ור"י מייתי לזה מכתוב זה:

מרוחצין מן העונות. פי' מעונות של שבע מצות שהיו להם קודם מ"ת. כי נסלח עונם מלפנים:

שכולם מתאימות אר"י כו'. לפי נוסחתנו נראה דדורש מתאימות מלשון תאומים כי כל אחד נתעטר בשתי עטרות אבל בילקוט גריס גם הכי שכולם מתאימות שהיו מותאמים בין שכינה למלאכים וכמו לעיל גבי ים סוף ומייתי ראיה לזה מדר"י ור"א שירדו מלאכים עם השכינה לעטרם וע"י כן נמצאו ישראל ממוצעים בין השכינה והמלאכים:

שלא היה ניזוק אחד מהם. ממראה השכינה והמלאכים. כי ה' נתן בהם כח להסתכל במראה זה:

לא הלכו אלא בזכות משה כו'. פי' כי בזכות משה ופינחס לא נפקד מהם איש. אבל עיקר הליכתם היה מעצמם כי צדיקים גמורים היו. או דיתפרש כי המה לא סמכו בהליכתם על זכות עצמם רק על זכות משה ופינחס:

עשיתיו גל. כמו כי שמת מעיר לגל כי מדין נחרב ושמם כמו הר. וזה יהיה לעד ולמופת גם לשאר אויבי ה':

י"ב אלף בנדבה. ואלה הלכו בקרב חלוצי צבא נגד אויביהם. ועוד י"ב אלף אשר בגורל הוכרחו לבוא בצבא אבל שמרו את הכלים וכדאיתא במ"ר. ודייק מדכתיב אלף למטה אלף למטה. שהיו שתי פעמים י"ב אלף:

שלא הקדים אחד מהן תפילין ש"ר כו'. וזה שעלו מן הרחצה שהיו מרוחצים ונקיים גם מעון קל [ואולי בא לרמז בזה כי שעבדו את ידיהם מראש למלחמה אשר ע"ז מרמז תפילין ש"י. ואח"ז מסרו גם את נפשם ומחשבותם לה' אשר ע"ז מרמז תפילין ש"ר. כי מעולם לא בא ספק במחשבתם הילכו אם לא אך תיכף שעבדו את גופם וידיהם. ולפי"ז ידרש שעלו מן הרחצה מלשון ארמית המורה על בטחון ותקוה כי תקותם ובטחונם בה' היה כל כך גדול וחזק עד ששעבדו מיד את גופם לה' ואח"ז שעבדו את המחשבה ולא הסתפקו במחשבתם בראש]:

לא נפקד ממנו איש. עיין ביבמות פרק הבא על יבמתו כי רק לרשב"י מדריש לא נפקד ממנו איש לעבירה אבל חכמים מפרשי לא נפקד ממנו כפשוטו. ורש"י בפ' במה אשה פירש לא נפקד ממנו איש לערוה שלא נחסר מדת יהודית. ויש לפרש ג"כ כיון דהחוטא נחשב כאלו חסר ונאבד מן חברת בני אדם לכן אמר שפיר ע"ז ולא נפקד:

אפשר שלא הזיע יצה"ר קימעא כו'. כל זה דייק מדכתיב לכפר על נפשותינו לפני ה' דלא הוצרכו כפרה רק על החטא אשר בלב אשר לא נודע רק לה' לבד:

מצוה גדולה עשה. כי לכבוש את היצר הוא מצוה גדולה. ועיין בזה בירושלמי פ"ק דקדושין:

ונתן ארצם לנחלה. הנה מדין היה ממלכות סיחון כמו שמוכח מיהושע י"ג וכל ממלכות סיחון מלך האמורי וגו' ואת נשיאי מדין וגו'. ולכן מפרש כי נחלה לישראל עמו קאי על מדין אשר היא ממלכות סיחון ונתן לישראל לנחלה:

סנדרנא. זה הוא שררה וחשיבות:

לא עברו אלא בזכות אבינו יעקב. הנה באמת יהושע וכל ישראל היו ראויים לעשות להם נסים גם בזכות עצמם. אבל לעבור את הירדן אשר הוא נס שלא לצורך כי כמה וכמה אנשים עברו את הירדן ברגל וכמו שמצינו בדוד ואנשיו בברחם מפני שאול וכן המרגלים. ורק בשביל להטיל אימה על כל יושבי ארץ כנען ומלכיהם נבקע הירדן וכמו שפירש הרי"א על הפסוק למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה היא. לכן לא זכו לנס הזה רק בשביל יעקב אבל הנס של קריעת ים סוף דהיה מוכרח וא"א בלעדו לא היו צריכים לזכות יעקב ודרש מדכתיב ביבשה עבר ישראל בל"י ולא כתיב עברו בל"ר או עברנו. יען כי רק זכות ישראל שעבר לפניהם עמד להם כי גם המה יעברו:

ביזת סיחון ועוג שעלו מן הרחצה זה ל"ג. וה"ג כעדר הקצובות מילין קציבין אר"א בששים אלף נכבשה ארץ כנען. ודריש הקצובות כי במנין ומספר הלכו לכבוש את הארץ וזה בס' אלף ועל עלו מן הרחצה לא צריך לדרש. כי הירדן הוא מקום רחיצה.

כמה גדל אתכם דוד בספרו למכה מלכים גדולים. וזה קאי על מלכי כנען וכמ"ש במזמור הקודם ולכל ממלכות כנען. וגדולת ישראל היתה בזה במה שנתן להם את ארצם לנחלה וכדכתיב נחלה לישראל עבדו:

והגנתי עליהם שלא נפלו מהם במלחמות. ובמלחמת העי נפלו מהם רק מעט. וגם המה נפלו רק בעון עכן. ומ"ש בזכות הבא לאלף דור זה קאי על יהושע אשר גם הוא היה בדורו של משה. אבל לא על משה כי משה כבר מת בעברם את הירדן:

אלו הן יהושע ואלעזר. שזה היה מלך וזה כהן אשר המה היו תפארת לישראל כשדים. וגם הניקו את ישראל בתורתם כשדים המניקים את הילדים:

ואיזה זה ביהמ"ק ודריש שערך כעדר העזים זה ישראל אשר היו נקיים וטהורים כעדר העזים. ובמה הטהרו ע"י מה שגלשו ולוקחו מביהמ"ק אשר היה אח"ז לגל ועד למחריביו ובמה הטהרו במילין קצובין אשר בביהמ"ק. וזה בגדי כהונה וכאשר מונה אותם והולך:

מצנפת. המגבעת של כהן הדיוט נקראת בדברי רז"ל מצנפת וכדאיתא ביומא פ' הממונה:

לשון הרע וההורג נפש בשגגה. עיין בכל זה בדברינו בויק"ר פ"י:

שעלו מן הרחצה שמכפרין על ישראל. זה שייך לפני הברייתא מבגדי כהונה שהביא על מה הם מכפרין:

ר' יונתן הוה סליק לצלויי בירושלים כו'. הובא פה בשביל הכתוב כפלח הרמון רקתך שנדרש על הבהמי. ובכלל המאמר הוה מבואר הוא בב"ר פ' ל"ב אמנם מה שהביא שלשה הכתובים ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך. והכתוב כל כלי יוצר עליך לא יצלח. והכתוב כפלח הרמון רקתך. משום דשלש ראשי סבות הן המקצרים דעתו של האדם. הסבה הא' כי טרדות ביתו יטרידוהו ועמלו יסיר את לבבו מדעת. וע' במורה ח"א פל"ה כי זה הוא הסבה הראשית למה אבדה חכמת ישראל. ולענין זה מביא את הכתוב לא יהיה בך עקר וגו' ובבהמתך כי אפי' הבהמין הטרודים מאד בפרנסתם מ"מ יש דעה להם להשיב דבר אמת. הסבה הב' היא כי שכלו קצר מלידה וע"ז מביא את הכתוב כפלח הרמון רקתך כי גם הריקנים שבך מלאים דעת להשיב למתקוממיהם דבר. והסבה השלישית היא כי יקום עליו איש אמיץ לב הנותן חתיתו על כל סביביו ולכן יסתתמו כל טענות מנגדיו ויאבדו דעתם. וע"ז מביא את הכתוב וכל לשון תקום אתך למשפט גם אם נורא הוא על כל סביביו בכל זאת תרשיעי:

אלו המשמרות. גם לפי הדרש הוה יתפרש שערך כעדר העזים על טהרת ישראל הבאה מביהמ"ק. אבל טהרתם תבוא מן המשמרות ולא מבגדי כהונה כמו שמפרש למעלה:

שעלו מן הרחצה שמשמרין את ישראל. דריש רחצה מלשון ארמי תקוה ובטחון. כי ע"י המשמרות ישבו בטח ושאנן:

ומדברך נאוה זה השיר. כי כל שיר של יום היה נאה ליומו וז"ש ומדברך פי' הדבור אשר הערכת לפי סדר כל יום ויום נאוה הוא:

והיין בשלשה שלשה. פה חסר הדרש. בשלמא כפלח הרמון מדריש כמו לפני זה כי הדרש אשר שם מצי קאי על כל המאמרים אבל הדרש של הכתוב ומדברך נאוה דמדריש בכל מקום לפי ענינו זה וודאי בעי למדרש גם הכא. והנראה כי מה שמדריש לקמן כחוט השני שפתותיך זה לשון של זהורית כו' מקומו הוא כאן לתשלום דרש הכתובים לענין קרבנות. כי לענין הסנהדרין דמדריש אח"ז לא שייך כלל הדרש הזה משעיר המשתלח:

שמלמדין דבר מתוך דבר. ולפי שהדבר הנלמד ממה שקדמהו הוא במדרגת הבנים הנולדים מהאבות לכן דריש על זה ושכולה אין בהם:

ר' חוניא אמר דמים. צ"ל חוט של דמים כי חוט אדום היה עשוי סביב למזבח באמצעו להבדיל בין דמים העליונים היינו חטאת בהמה ועולת העוף שנזרק דמיהם למעלה מהחוט. ובין דמי שאר הקרבנות הנזרקים למטה מהחוט. והבדלה זו היתה נצרכת גם לסנהדרין מאד להבדיל בין דם לדם ובין דין לדין. ועוד רבים אשר השכל מבדיל ומדמה כפי משפטי ההגיון:

ומדברך נאוה זה שעיר המשתלח לעזאזל המדברה. ודריש ומדברך מהוראת מדבר וחורבה:

רחישת פיך כו'. כי רחישת פיך בתפלתך מכפרת לכם כל עון כמו שכפר לפנים שעיר המשתלח אשר נשא עונם אל ארץ גזרה. וכמו שנודע לכם לפנים מלשון של זהורית הנהפך מאדמימות ללובן כי סרו עונותיכם. כן בתפלה אם שגורה תפלתכם בפי והיא זכה ונקיה סימן טוב לכם כי תפלתכם מקובלת והקב"ה סלח ומחל לכל חטאתכם:

מדברך יאי מדברתיך יאיא כצ"ל. הראשון לשון זכר דקאי על דבור ואומר. והשני בל"נ וקאי על מדבר וזה חורבה ושוממה וכדר' אבא בר כהנא או על הצדיקים וצדקתם וכדר' לוי:

כי רבים בני שוממה וגו'. כי בנים לה' נקראו רק הצדיקים וכאשר בת יהודה תשב שוממה נדחה מארצה ועצובת רוח אז לבה יכנע ועיניה תרים לאלוהיה. אבל כשהיתה בעולה ומשלה בארץ אז רם לבבה ושכחה את אלהי חסדה:

הריקן שבשלש שורות שיושבות לפני הסנהדרין. ומ"ש ואצ"ל על היושבים תחת הזית זה הסנהדרין עצמם:

כביכול נכפף צוארן של ישראל. כי כפיפת הצואר הוא למיתה ואבדה תקות ישראל. ובאמת תקות ישראל לא אבדה לכן אמר כביכול ופי' כי זה על צד הגוזמא. ופי' כביכול כמו ב' תיבות כב. וזה התורה הנתנה בכ"ב אותיות. יכולה לומר כן ע"ד הגוזמא. ומביא את הכתוב ושברתי את גאון עוזכם זה ב"ה כדיליף בת"כ מהנני מחלל את מקדש גאון עוזכם:

מה צואר זה נתון בגבהו של אדם. ואע"ג דהראש גבוה מן הצואר. אמנם בפ' איזהו מקומן יליף מן הכתוב ובין כתפיו שכן דיש ג"כ מקום גבוה מביהמ"ק:

יופי היה ונעשה תל. ודריש תלפיות כמו תל יפות בהיפוך אתוון ובא לרמז כי הבהמ"ק עתיד להיות תל וכמו דאיתא בב"ר פ"ב צפה הקב"ה בהמ"ק בנוי וחרב ובנוי:

כתוב אחד אומר והיו עיני ולבי שם כל הימים. ומשמע כי גם בחורבנו השכינה שם. ובכתוב השני כתיב אלך ואשובה אל מקומי הראשון. ומשני כי בהמ"ק של מעלה הוא מכוון כנגד ביהמ"ק של מטה. וגם כאשר שבה השכינה למקומה ולמעלה כביכול עיניה ולבה למטה אל המקום הזה. ואגב דמדבר בזה מביא הא דתניא יכוין את לבו ושאר המימרות השייכים לענין זה. אבל המאמר הזה אין זה מענין הכתוב בפ' מצות חליצה המתפלל צריך שיתן עיניו למטה כו' ע"ש כי שם מדבר מעיני ולב המתפלל והכא מדבר מן פני השכינה:

א"ר פינחס מקיים אני דברי שניהם. הנה האומר כנגד קדש הקדשים של מעלה דייק מן הכתוב אלך ואשובה אל מקומי והאומר כנגד קה"ק של מטה דייק מן הכתוב והיו עיני ולבי שם כל הימים ור"פ המקיים דברי שניהם מפרש את שני הכתובים בלי שום סתירה וכמ"ש לפני זה:

מכון לשבתך וגו'. מכוון נגד שבתך כו' עי' לעיל בפסוק אפריון:

יוצא אורה לעולם. כי שם היתה מונחת התורה אשר הפיצה אורה לכל העולם. וארורה וקללה להבועטים בה:

חד אמר שממנו יוצא דבר. פי' אחד דריש דביר מלשון קטב ודבר להממרים את פי ה' ותורתו והשני דרש מלשון דבור ואמירה דכתיב וישמע את הקול מדבר אליו מבין שני הכרובים ואע"ג דאמרינן לעיל בפסוק כתפוח אלו היו או"ה יודעים מה אוה"מ יפה להם קסטריות היו מקיפין ואיך דריש פה דביר על דבר. אבל שמה הוא הטוב בענינים המפורשים שם לבד ויצא רע למתעבים בו. או י"ל שאחר שנתפרסמה התורה. וחין ערכה נודע לכל. יענשו אלה אשר יבעטו בה:

וח"א שמשם יוצא דברות לעולם כצ"ל. ופי' שמשם יצתה הנבואה:

אלף דור קפלתי כו'. עי' בב"ר פכ"ח ובשוח"ט פסוק זה ועי' לעיל על פסוק אשכול:
לך הייתי מגן אחד כו'. פי' במה שנצח ה' מלכים אבל לבניך אני נעשה מגינים הרבה כי בפעמים אין מספר אהיה מגן להם:
זו כהונה ומלכות. אשר המה שלטון וגבורה לישראל:

פרק ה

מה השדים הללו הודה והדרה כו'. הנה אמר פה הוד והדר נוי כבוד ושבח. והנה הוד והדר הוא ברכות שדים פי' בשדים עצמם. ונוי הוא יופי הגוף כי ע"י השדים האשה נראית בעלת בשר והכבוד והשבח הוא לענין השנים כי אם שדים נכונו נראה שהיא יצאה מכלל הנערות ומכובדת היא בין הנשים. וכל הטובות הדומות לאלה היו לישראל ממשה ואהרן. כי הם עצמם היו הוד והדר לישראל. וגם על ידיהם ניתוספה תפארת ישראל. ובגללם גם כל העמים כבדו ושבחו את ישראל. ויצא להם שם בין העמים:
ולא אהרן גדול ממשה בתורה. אבל בנבואה בוודאי היה משה גדול מאהרן כי לא קם כמשה. ור"א דמביא המשל משתי מרגליות סובר כי אף בנבואה היה משה גדול אבל מעלה אחרת היתה לאהרן שהיה אוהב שלום ורודף שלום אשר לא היתה במשה. ולכן היו שניהם שוים באמת כיון שלכל אחד היתה סגולה יתירה אשר לא היה להשני וכמו בשתי מרגליות אשר לכל אחת סגולה יקרה אשר איננה בשניה. ובשביל זה ערך שתיהם שוים כן היה במשה ואהרן:
אלא מקדים הרטיה כו'. ובהכי מדריש אשר עשה את משה ואת אהרן שמתחלה בראם כדי להעלות את ישראל ממצרים להקדים רפואה למכה. דעיקר שעבוד מצרים הי' פ"ו שנה משנולדה מרים כדלעיל בפסוק כי הנה הסתו עבר ונמצח שבעיקר השעבוד כבר היו אהרן ומשה בעולם:
הה"ד הנני מעלה ארוכה וגו'. ודריש כי הרפואה כבר ארוכה היא בימים מהמכה וערוכה מכבר לפני המחלה ובמדרש שמואל מייתי מהכתוב כי אעלה ארוכה לך.
ונגלה עון אפרים וגו'. מפרש עון אפרים מלשון עונש וכמו בקין גדול עוני מנשוא. ודורש את הכתוב כרפאי לישראל מתחלה אכין מרפא לישראל ואח"ז ונגלה עון העונש והמכה ורש"י ז"ל בפ"ק דמגילה פי' באופן אחר:
בידה אחד נגזרה עליהם כו'. כי בניסן מתה מרים וביודאי הגזירה על מותה היתה לפני מותה. ובניסן היה ג"כ מי מריבה אשר בשבילם נגזרה מיתה על משה ואהרן:
מת משה נסתלקו שלשתן. וז"ש ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד שנסתלקו כולן בירח אחד וכ"ה בתענית פ"ק:

והיכן היתה מרעיתן כו'. פי' כי ממצרים עד ים סוף היו ישראל נכנעים ומפחדים תמיד וע"ז שייך הרועים בשושנים שלבם רך כשושנים. ומרים ויוכבד היו הרועות. משא"כ כשעברו את הים סוף אז כבר היו חפשים ואמיצי לב. ולא נשתתפו עוד מרים ויוכבד במרעיתן. ומשה ואהרן לבד היו מנהיגיהם:

פרק ו

בשעה שמל אברהם אבינו את עצמו כו'. עי' בב"ר פמ"ז ומה שכתבנו שם ובתנחומא פ' לך:

והופך להם מדת הדין למדת הרחמים. ודריש עד שיפוח היום כאשר מדת הדין תתמלא חימה ונסו הצללים כי צללי יגון ואנחה ינוסו כי מדה"ד תהפך למדת הרחמים. בשביל שאלך לי אל הר המור:

לא הנחנוהו. מפני שע"י מצוה זו הוא מבדיל את עצמו מכל העמים. להיות לעם מיוחד. ולכן לא הנחנוהו. א"נ לפי שהוא חובל בעצמו וחשבו זאת לסכלות. אבל רש"י בחומש כתב באופן אחר. ולכן כתיב שמל את עצמו בעצם היום הזה בעצומו של יום ובפרהסיא:

ר' אבהו אמר הרגיש ונצטער. פי' לכן כתיב נמול אברהם בנפעל כי גם הוא נתפעל מצער המילה. ולכן לא כתיב מל אברהם בקל. ור"ל אמר שבדק את עצמו ומצא עצמו מהול כדאיתא בב"ר. והסופר השמיטו ממדרשנו:

נאה לטהור להטפל בטהור. כלומר שאין זה גנות בחקו ית' להטפל בדבר זה. שכפי מעלת אברהם וקדושתו יאות לטהור להטפל בו. ולפ"ז נמול אברהם ע"י נס. ור' אבון אומר שאברהם נמול ע"י עצמו אלא שהקב"ה סייעו בדבר וכדאמר בב"ר פמ"ט. ודייק מדכתיב וכרות עמו ולא כתיב וכרות לו כי שניהם יחד זה עם זה כרתו הברית:

אלך לי אל הר המור זה אברהם. הכוונה כי בזכות שלשת האבות הציל הקב"ה את ישראל ממדת הדין וקורא לאברהם מור שהוא ראש לכל הצדיקים כמו המור שהוא ראש לכל הבשמים:

פרק ז

לא היה בהם לא זבין כו'. משום שאין כבודה של תורה להנתן לבעלי מומים כדאיתא במ"ר פ"ז. ושם מפרש מנין שלא היו בהם חגרין שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר ואין נצב אלא על רגליו וכן ילפינן שם מקראי כי לא היה שם שום בעל מום. וע"ש כל הענין ויפורש לך את הסתום פה:

ולמה עשה יהודה טפלה כו'. כי ביהודה כתיב וקרבנו קעות כסף וגו'. משמע כי הוא טפל ומחובר לאחרים ובשאר הנשיאים כתיב קרבנו. ולפי משפט הלשון וסדר הענינים

היה לו לומר להיפך ביהודה הראשון לכתוב קרבנו ובשאר הנשיאים הבאים אחריו וכתוב וקרבנו:

כאלו הקריבו כולם ביום הראשון ויהודה ביום האחרון כצ"ל. ופי' לכן כתיב ביהודה וקרבנו כאלו הוא מחובר לאחרים שאם יתגאה יאמרו לו כי אתה בקרבנך טפל ואחרון לכולם:

משל ליהודה כאריה כו'. כי בכל חיה יש תכונה הטובה לעבודת ה' כמו הגבורה בארי וקלות האילה. וגם בזאבים יש תכונה טובה אשר האחד לא ישחית ולא ירע לזאב אחר. ועי' בריש חלק שלישי מהמורה. ובהיות כל השבטים היו נכללים בשלמות תכונות הטובות האלה אמר עליהם כלך יפה רעיתי עם היות שהיה לכל אחד יתר שאת באחת מהתכונות הטובות על שאר השבטים:

מה שהקריב זה הקריב זה. וכיון שהקריבו כולם קרבנות שוים נראה שגם הם שוים ושלמים ואין בזה חטא יותר מבזה כדהוה משמע ממה שקנטר יעקב לראובן שמעון ולוי שהם יותר חוטאים:

לא שמרו יחוסיהן. אין זה חולק על מ"ש לקמן בפסוק גן נעול שלא נמצא אחד מהם פרוץ בערוה דערוה לחוד ושמירת יחס לחוד שלא היו מתחתנים למשפחה שאינה מיוחסת לגבייהו:

זה בעז. כי יעבץ לא נזכר בשופטים אף דהיה אחד מהשופטים דכתיב ביה ויהי יעבץ נכבד מאחיו ולכן אמר דיעבץ זה בעז כי אותיות בעז נמצא ביעבץ בחילוף ז' בצד"י. ואף כי גם בעז לא נזכר בשופטים אבל כבר אמרו רז"ל בפ' הספינה אבצן זה בעז. וריב"ל דאמר זה עתניאל טעמו מפני שענה אותו אל כדאיתא בפ"ג דתמורה:

אמר זכריה אנא תמיתיה אולוכרוסין. לקיים מ"ש כלך יפה רעיתי ומום אין בך. ואין זה סותר דברי יחזקאל כי יחזקאל בשעתו ראה כי היו לסיג. וזכריה דבר לעתיד כי אז יהיו נקיים מכל עון וטהורים כזהב טהור:

פרק ח

בטיט ולבנים. ודריש מלבנון מלשון לבנים. ופי' המאמר הזה עד שאתם עוסקים בטיט ולבנים ולא היו מוכנים כלל לקבל את התורה. ולכל הפחות היה צריך ליתן להם י"ב חודש כמו שנותנין לכלה מ"מ מיד כאשר קפצתי וגאלתי אתכם ובהיותכם עוד מלוכלכין בטיט ועברו רק שני חדשים הכנסתי אתכם לחופה לקבל את התורה. וז"ש אתי מלבנון כלה. מלבנים וטיט לקחתיך מיד להיות כלה. וכמ"ש בש"ר מטיט ולבנים לקחתיך ועשיתיך כלה:

אפוקסנין. זה שם מין ארז כדאמר בב"ר פט"ו תאשור פקסינון:
דריש ר' לוי בן סיסי כו'. גם הוא דורש אתי מלבנון כלה. כי הלבנים ששעבדו בהם את ישראל והמלבן וכל ארגליא היו תמיד לזכרון לפני ה' וכמו דכתיב ותחת רגליו:
זאת עד שלא נגאלו. פי' כי בעת שעבדו ישראל בלבנים היתה לבנת הספיר תחת רגליו זכר לצרתם ע"ש עמו אנכי בצרה. וכאשר נגאלו הוסרה משם. ואף כי הכתוב ותחת רגליו וגו' נאמר אחרי אשר כבר נגאלו. יש לפרש את הכתוב ויראו את אלהי ישראל אשר מתחלה היתה תחת רגליו לבנת הספיר. ועתה ראו שהוא כעצם השמים לטוהר. ויתר הדברים עי' במ"ר שם:
עמכם הייתי. פי' שהשגחת הקב"ה מיוחדת היתה על ישראל בכל מקומות מושבותיהם. וזה הוא הכוונה בכ"מ שגלו ישראל שכינה עמהם:
הה"ד אתי מלבנון כלה. פי' כי הכתוב יתפרש אתי מלבנון כלה בימי צרתכם. אתי מלבנון תבואי כאשר תגאלו לעתיד אהיה ג"כ עמכם:
כל זמן שהיא מוכפשת באפר כביכול והוא כן אלא לכשיגיע אותו היום שישעיה אמר כצ"ל וקרוב לגירסא זו היא בב"ר פע"ה. ופי' כל זמן שכנסת ישראל מתפלשת באפר מרוב יגון ואנחה כמו כן כבוד אלהי ישראל בשפל ישב. וכשיבוא היום שנאמר בו התנערי מעפר ותתרומם קרן ישראל אז גם כבוד אלהי ישראל יגלה ויראה בארץ:
ואומרים שירה. משום דטורי אמנה הם בגבול א"י ולכן משיכניסו לארץ תיכף יאמרו שירה. ודריש תשורי מלשון שיר וכן השני דורש מלשון תשורה כי שרש שניהם הוא שור:
להביא אותה סרדיוטות. פי' כי השרים עצמם יביאו המנחה בידם. וזה תשורי כי תקבלו התשורה מראש אמנה מראש שניר וחרמון דהיינו ראשי הארצות ההן הנקרא אמנה ושניר וחרמון:
ראויה היא ואינה ראויה לו כצ"ל. משום דלאיש האלהים הוא יתירה דהא בדידיה הוו עסקי. וגם ברישא כתיב ומה נביא לאיש והדר כתיב לאיש האלהים ש"מ שבידם היתה תשורה ראויה להביא לאיש אחר ואינה ראויה לאיש האלהים. כי התשורה מעטה היא ומה שאמר לו הנער הנה נמצא בידי רבע שקל כסף הכוונה אף כי מעטה היא בכל זאת יתרצה איש האלהים גם לזו:
לא ככר עשיתי לכם בימי חזאל. וזה מראש אמנה כי חזאל היה מלך וראש באמנה אשר היא מדמשק וכמו דכתיב הלא טוב אמנה ופרפר נהרות דמשק. והכוונה כי משם תקחו מופת למה שתתקבלו התשורה לעתיד:

אלא הן עצמן עתידין כו'. צ"ל וכן הן עצמן כו' והן הן הדברים האמורים למעלה מהסרדיוטות:

(**כאלין טביא** כצ"ל. פי' כאשר ירקדו ויקפצו הצבאים הללו כן יהיו הכרכרות. וז"ש דלית אינון יכולין מטענין בכלקדיקה וזה הכסא שבו היו נושאין בני אדם הנכבדים ואת הכסאות האלה א"א לשאת בצבאים כי המה ירקדו ויקפצו. אבל ינשאו בידים וזה ואינון מטענין להון בבורתידה כי המנחה יביאו בידיהם):

באיזו זכות שאמרו שירה כו'. זו גירסא מוטעת היא כי מה ענין התשורה למלך המשיח ולשירת הים. אבל כצ"ל באיזו זכות אמרו שירה ר"נ אמר בזכות אמנה. והכי איתא בש"ר פי"ג בשביל האמנה שהאמין אברהם להקב"ה דכתיב והאמין בה' ממנה זכו ישראל לומר שירה על הים. ופה חסר מה דאיתא בש"ר לא זכו ישראל לומר שירה אלא בזכות האמנה דכתיב ויאמינו בה' ועל זה מקשה ר"ח בשם ר"י כיון דכתיב וירא ישראל את היד הגדולה בע"כ היה להם להאמין ומה זו רבותא של אמונתם. ובמקום דאדין אדם צ"ל רואין אבודים ואינם מאמינים. וזה הוא התמיהה היש איש הרואה בעיניו ולא יאמין:

זה אברהם. פי' כי לעתיד יאמרו ישראל שירה בזכות האבות וכדגרסינן בש"ר פכ"ג עתידין ישראל לאמר שירה לע"ל שנאמר שירו לה' שיר חדש וגו' ואיזו זכות אומרין ישראל שירה בזכות אברהם וכו':

מה זה השניר שונא את הניר לכך לא נכנס יצחק אלא פעם אחת כצ"ל. ופירושו כי השניר הוא הר קשה ורק בקושי הוא מקבל חרישה כן יצחק לא כנס אשה רק פעם אחת. שאע"פ ששאשתו היתה עקרה לא לקח לו אשה אחרת כמו שעשו אברהם ויעקב והפעל חרישה ידועה נופל גם על הזווג וכמו לולי חרשתם בעגלתי. ובילקוט הגירסא לא נתנסה וזה הוא טעות דמוכח כי מצינו ביצחק עוד נסיונות מלבד נסיון העקידה נתנסה גם ברעב. ועי' עוד בב"ר פס"ד ופס"ה וכן במדרש קהלת גבי והאלהים יבקש את נרדף חושב את רדיפת פלשתים ליצחק לנסיון:

ממעונות אריות זה סיחון ועוג. פה יש חסרון וכצ"ל ממעונות אריות זו גלות בבל ומדי מהררי נמרים זו אדום וכ"ה בש"ר ואח"ז איתא ד"א ממעונות אריות זה סיחון ועוג:

ראויין היו ישראל לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג. ודריש תשורי מראש אמנה כי לעתיד אשר ישוררו בהרי אמנה היה ראוי להיות השירה הזאת מראש שניר וחרמון שהם הרים סביבות ירושלים אשר שם נפל סנחריב כאשר הצר על ירושלים. וכן ממעונות אריות דהיינו במפלת סיחון ועוג דאיקרו אריות כדלעיל:

תורה שאני עוסק בה כו'. דריש מודעת זאת ואין זאת אלא תורה כמ"ש וזאת התורה: **מהו אכן איכן אתה אל מסתתר**. פי' כי מלת אכן בא בכ"מ לחזק ולאמת דבר הנודע לו מחדש וזה כי אל הוא אל מסתתר איננו דבר חדש לנביא והכל יודעים זאת מכבר לכן מפרש אכן כמו איכן ופירושו איפה אתה אל מסתתר. ולפי שמלת אכן איננה יוצאת מהוראתה העצמית לכן אמר עוד אכן יש בך דינמוס פי' אף כי הסתרת פניך מאתנו אבל כחך רב לך לעולם להושיע ולהציל. ויבוא יום אשר כבודך יגלה שנית לפנינו:

אלא אמר עתה ידעתי וגו'. פי' כי התפלה אשר ה' יושיע את משיחו נגד אלה אשר באו בסוסים וברכב וזה סנחריב. וע"ז אמר עתה ידעתי כי הושיע ה' משיחו. וז"ש המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד וכל זה היה בימי חזקיהו. והכתוב ה' הושיעה וגו' קאי על תפלה לעתיד על מלך המשיח:

פרק ט

לב אחד היה לכם במצרים כו'. פי' כמו דאמרינן בפ' הרואה בכל לבבך בב' יצריך. ובמצרים לא היה לבם שלם עם ה' רק מצד אחד. ואח"ז מלאו אחרי ה' ונתן להם ב' לבבות לעבדו בשני יצרים. ומ"ש לבבתיני באחד מעיניך זו דם הפסח ודם המילה פי' כי בכל אחד מהם היה לבבם שלם. ואית דגריס המד"א ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך. ולפ"ז י"ל דעל שם ואראך קאמר באחד מעיניך כלומר מהראיות שראיתי בך:

לב אחד היה לכם בים ונתתם לי ב' לבבות. באחד מעיניך שעמדתם על הים והייתם מראים באצבע זה אלי ואנוהו. באחד ענק מצורוניך זה משה המיוחד והגבור שבשבטיך ד"א לבבתיני וגו' לב אחד היה לכם בסיני ונתתם לי ב' לבבות. באחד מעיניך שעמדתם לפני הר סיני וכו' כצ"ל. ומ"ש לב אחד היה לכם בסיני היינו סמוך לבואם בהר סיני שאז לא היה לבבם שלם שברפידים רפו ידיהם מן המצות והיו נוסעים וחונים במחלוקת עד שבאו לסיני ושם היה לבבם שלם ואמרו נעשה ונשמע:

זה יהושע וכלב. ופי' מאחד מעיניך כמו מעיני העדה. ובאחד יתפרש בכל אחד מעיניך:

פרק י

וכנגדן לבש הקב"ה י' לבושין כו'. הנה עשר פעמים כלה המנויים פה בא לרמז לעשרה ענינים אשר ישראל נדמו לה נגד הקב"ה. הא' היחוד והדבקות אשר בני ישראל דבקו בה' כיחוד אשה לבעלה וע"ד דאיתא בקרא וארשתיך לי. ועוד רבים אשר ישראל נמשלו לאשה והקב"ה לאיש ועז"א אתי מלבנון כה שתדבק בו לבד ולא לזולתו. והב' הוא האהבה והחבה אשר בין איש לאשתו ועז"א לבבתיני אחותי כלה כי הקב"ה יאהבנו כאשר יאהב החתן את הכלה. והג' הוא היופי וההדר כי כל כלה יפה ונאוה היא

בקישוטיה ועז"א מה יפו דודיך אחותי כלה. והד' מתק הלשון לדרוש תורת ה' ברבים שיהיו ערבים לאזני השומעים ועז"א נופת תטופנה שפתותיך כלה. והה' ענין הצניעות אשר בה ישראל יתפאר נגד כל העמים הקדמונים. ועז"א גן נעול אחותי כלה דנאמר על הצניעות. הו' היופי במעשים הטובים ונקיות ממעשים הרעים אשר בזה תשתבח הכלה ועז"א באתי לגני אחותי כלה אריתי מורי וגו' שכל זה כנוי לקבול הנחת במעשיה הטובים וכמו שדרשוהו לקמן על מעשה הקרבנות. הז' כי בני ישראל מושפעים מאת ה' ולא ע"י אמצעי כי חלק ה' עמו. וככלה המקבלת שפע מן החתן בעצמו. ועז"א קול חתן וקול כלה. החי' הדעת והטוב טעם אשר בו תעדה הכלה כליה. וכמו דמשוה לקמן בפסוק נפת תטופנה מה כלה מקשטת בכ"ד תכשיטין כך ת"ח כו' ועז"א וככלה תעדה כליה. הט' כי כמו שהאשה היא עזר לבעלה להוליד בנים כן בני ישראל כשעושים רצונו של מקום מוסיפים כח בגבורה של מעלה ועז"א ותקשרים ככלה שנאמר על רבוי הבנים שיקבצו ויבואו לה. היו"ד ענין השמחה כי כל חתן ישיש וישמח באשתו אשר יכנס. וגם הקב"ה כ"י ישמח ויעלוז אם ייטיב לישראל ועז"א ומשוש חתן על כלה. והנה אם יעשה האיש מצות ה' כתיקונה ירבה שכרו מאד. אבל כאשר גלו ישראל מארצם אף כי יקיימו את המצות מ"מ לא יוכלו לשמרן בכל פרטיהן ודקדוקיהן ויעשו אותן בצמצום ולכן ילבש ה' בעשרה לבושים לקחת נקם לעתיד מהעמים שבטלו מישראל לעשות את עשרת הדברות שהיו מצמצמין עליהן לעשות ככלה המשתדלת לעשות רצון בעלה כפי יכלתה אם רב אם מעט:

מה שמן זה חלק כו'. פי' כי השמן בעצמו הוא חלק ופשוט בלי כל טעם וריח. והריח בשמן יבוא רק מן הפיטום אשר. יפטמו אותו בבשמים ואז ינעם השמן יותר מן הבשמים כן הוא הפסוק הזה בלי תורה שבע"פ הוא חלק ופשוט. ורק אם תפטם את תורה שבכתב עם תורה שבע"פ אז ימצאו בתורה כמה טעמים טובים:

פרק יא

ששים רבוא נביאים עמדו להם לישראל בימי אליהו. כי בימיו פרצה הנבואה כדאיתא בתוספתא דסוטה עד שלא נגנז אליהו היתה רוח הקדש מרובה בישראל כו'. וגם כיון שאז נמשכו רבים אחרי אחאב ואיזבל לכן הוצרכו לנביאים רבים להוכיח את העם. ולפי שנבואתם היתה רק לדורם לכן לא נכתבו בספר:

ובא שלמה ופרסמן. כי הכתוב לא פרסם נבואתן שאין כבוד ה' להזקק לנבואת אשה כמ"ש בב"ר פ"כ מעולם לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה כו' ועוד דלא יאי יהרותא לנשים כדאיתא בפ"ק דמגילה עכ"ז שלמה שבא לשבח את ישראל פרסמן לכבוד ישראל.

ומביא את הכתוב נפת תטופנה. ותטופנה הוא ענין נבואה כמו והטף אל דרום. לא תטיפו יטיפון:

מה כלה זו צנועה כו'. שלא יהיה בו דבר של דופי כמ"ש ר' חלפתא. ור' חלפתא בא להוסיף כי מלבד הצניעות צריך שיהיה עוד נקי מה' ומישראל. ובש"ר מוסיף שיהיה עוד מפורסם במעשים טובים ועי' בש"ר מ"ש שם:

ואינן עריבין לשומעיהן כסולת כו'. לפי הפשט נראה כי ר"א האומר עריבין לשומעיהן כסולת נראה דדריש נופת מל' נפה וכברה. ור"י האומר כדבש מפרש נופת כפשטא נופת צופים. ורבנן דייקי מדבש וחלב דכתיב בקרא. ור"י ור"ל דורשים מלת כלה. אמנם מה נ"מ בין דרשותם. ולמה בחר האחד במשל זה הטוב בעיניו ולא בחר במשלים האחרים. נ"ל משום דיש ארבע סבות המעוררות את תלמידי חכמים לדרוש תורתם ברבים. ואין ביניהם מחלוקת כלל אך כל אחד בחר לדבר נגד אחת מאלה הסבות. הסבה האחת היא להראות חכמתו ושכלו בעם וזה מותר וכמו שאמרו רז"ל דשרי ליה לצורבא מרבנן לאודועי נפשיה באתרא דלא ידעין ליה. ולסבה זו מדמה הראשון לסולת שיהיו דבריו נקיים כסולת נקייה ולא יהיה מקום לחלוק עליו. דאל"כ ישבע קלון מכבוד. הסבה השניה היא ללמד דעת את העם ולהורותם את דרכי ה' ולסבה זו אחז ר"י במשלו כדבש המתוק לחך וידבר ג"כ בהלכות הערבים לאזני השומעים כמו הלכות פסח בפסח וכל דבר בעתו אבל לא ידבר בענינים עמוקים אשר השומעים לא יבינום או בנגעים ואהלות אשר לא ימתק להם לשמוע. הסבה השלישית היא אם מסתפק באיזה דבר ולא ידע פתרונו או אם לא יבטח בלבבו כי כדעתו כן הוא. לכן יגיד דבריו ברבים כדי שיתבררו לו הדברים וכמאמר החכם לעולם הוי שקוד לדבר בפני גדולים שאם תשכיל ישבחוך ואם לא תשכיל ילמדוך. ולסבה זו אחזו רבנן במשלם כדבש וחלב כלומר שיציע היטב שני חלקי הסותר. הטעם אשר בו לצד זה והטעם אשר בו לצד השני ואז קרוב הדבר שיתברר לו האמת. אבל אם לא יברר היטב את שני חלקי הסותר וטעם שני הצדדים לא יתברר לו גם האמת מעולם. והסבה הרביעית היא להוכיח את העם ולהשיבם מדרכם התועה. ולסבה זו אחזו ר"י ור"ל במשל מכלה כי הבא להוכיח צריך שיהיה נקי מכל דופי ולא יאמרו עליו טול קורה מבין עיניך וצריך להיות נאה במעשיו וחסיד בכל מעלליו ככלה נאה וחסודה רק ר"י האומר ככלה זו שעריבה על בני אדם כוונתו שיהיה נקי בעיני ישראל ור"ל האומר שערבה על בעלה כוונתו כי יהיה נקי וטהור בעיני ה' כי א"א שלא ימצאו אנשים בין העם אשר יתנו בו דופי ובפרט המגיד לעם פשעו הלא רבים ישנאוהו:

אם הלכות קהות תחת לשונך כו'. פי' כי ההלכות אינן ברורות לפניו ומגמגם בהן מ"מ חביבות הנה לפני הקב"ה כדבש וחלב החביבים לבני אדם. כי מאחר שעוסק בהן כפי יכלתו ומתיגע בתורה יחכם בסופו:

אף הקורא מקרא כו'. ואמר ע"ז תחת לשונו כי למוד המקרא הוא מדה ואינה מדה כמשנה ותלמוד וכדאיתא בסוף פ' אלו מציאות. ומדמה זה לדבש וחלב לענין ביסום הקול שהקריאה עריבה להקב"ה:

נכנס עמו ג"ע. ועז"א וריח שלמותיך כריח לבנון מספר בשבח ישראל מה שנעשה לאביהם יעקב כי שלמותיו היו להם ריח ג"ע ומדמה ריח ג"ע כריח לבנון:

מהיכן היו לובשים. כי בטלטולם ובמסעיהם לא יכלו להתעסק בטויה ובאריגה ושארי מלאכות הנצרכות לעשיית בגדים. וגם השמלות שהוציאו ממצרים לא הספיקו להם על כל ארבעים שנה. וגם אין סברא שתגרי הערביים הביאו להם בגדים די ספוקם במשך כל ימי שבתם במדבר:

אם במיתתן לא עשו. כדאיתא בפרק הספינה בענין מתי מדבר:

כעשב הבאר. עי' במ"ר פי"ט. ומ"ש הכתוב בנאות דשא משום דהכתוב הזה מדריש על דור המדבר בשוח"ט:

בא שלמה ופירש וריח שלמותיך וגו' ואח"ז גן נעול וגו' שלחיך וגו' נרד וגו' עד מעין גנים באר מים חיים לומר דריח בגדיהם וכל מיני נאות דשא ומיני בשמים הכל היה מן הבאר שעמהם. והכוונה להזכיר חבת ה' לישראל ממה שעשה לאבותינו:

פרק יב

למלך שהיו לו שתי בנות. בילקוט ליתא שתי רק שהיו לו בנות בוגרות כי המספר שתי אין לו ענין כלל אל הנמשל. וכן מה שמסיים חייכם אני עושה בכם דינין גם זה ליתא בילקוט כיון דגם בנמשל לא זכר כלל מעונש המליזים. וכן מה שגרס במדרש אם בעשותן הן מכריחין הגירסא בילקוט אם בנפשותם:

גנתי נעולה והיא מתגניא. דריש לשון גן על שתי הוראות האחת על גן והשנית על גנות:

עיקר אבותיהם למי היו דומים כו'. דריש כי כל בני השבטים היו דומים לעיקר וראש השבטים. וזה לראובן. וכמו שמביא את הכתוב משפחות הראובני. ולא כתיב משפחות ראובן משמע כי כל יחיד מהשבט היה נקרא ראובני וכן הוא בשבט שמעון ומהם ילפינן על כל השבטים אף כי בהם כתיב בני גד ולא הגדי וכן באידך כי לא צריך לזה אחרי דיש לן למילף מראובן ושמעון. ורק בזבולון לרב חשיבותו שהיה מפרנס את ישששכר ללמוד תורה כדילפינן ממה דכתיב שמח זבולון בצאתך וגו' לכן כתיב גבי' ג"כ הזבולני מפורש:

יה מעיד עליהם כו'. ויען כי בשיטים פרצו בזנות וכדי שלא יתנו דופי במשפחתם ג"כ בא הכתוב להעיד בשם יה על משפחתם כי אין בהן שמץ דופי:
גן נעול אלו הבתולות. עי' בויק"ר מ"ש שם:
אלו הזכרים. שזרעם מושך כמעיין:
בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים קודם לזמנם. והנה במדרשות יש בזה מחלוקת הרבה יש אומרים ד' וי"א ב' וי"א א' וכתבנו דעתנו בזה בש"ר פ"א:
לא שנו את שמם. במכילתא יליף זה מדרשה אחרת:
לראובן רופוס כו'. רופוס הוא לשון ראים במצרית ולוליאני הוא לשון שמיעה ומזה מוכיח כיון שלא החליפו שם ראובן ושמעון בשמות רופוס ולוליאני ש"מ שלא שינו את שמותן:
ויגד לאברהם העברי. ופי' שהוא משיח ומדבר בלשון עברי כרבנן בב"ר. ומשום דאפשר לפרש שהוא מבני עבר או מעבר הנהר כדאמר התם. מייתי סמך מפי המדבר אליכם שמשמע שהיה לשון מיוחד לבית אברהם והוא לשון עברי:
מופקד אצלם כו'. דאע"ג דדבר נא באזני העם נאמר לבסוף כשהודיעו מכת בכורות. מ"מ בתחלת שליחות מרע"ה נאמר לו ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה וגו'. והא דנקט הכא הכתוב דבר נא באזני העם לאשמעינן דאע"ג דזה נאמר לבסוף מ"מ הדבר היה ידוע אצלם מתחלה:
שרה ירדה למצרים. דריש גן נעול שבזכות גן נעול דהיינו שרה וכן גן נעול דהיינו יוסף היה מעין חתום וזה קאי בין על הזכרים ובין על הנקבות. כי מעין קאי בין על מעין הזכרים ובין על מעין הנקבות:
וכל הנשים נגדרו בזכותה. שלמדו ק"ו משרה שנא נשמעה לפרעה מלך מצרים מכ"ש לשאר העם ההדיוטים. וכן למדו הזכרים ק"ו מיוסף שאם לא נשמע למטרונה זו כ"ש לנשים אחרות:
והיו מאוסים בעיני מצרים כו'. באמת פרעה היה מוכרח לשלחם מפני המכות שהכהו ה'. ואין דומה כלל להמשל שהיורש מכר מדעתו. אבל פירושו כי אלו ידע פרעה את ערך ישראל אז לא מסרם לעבודת עבד לעבוד בחומר ולבנים. ומאשר היו נבזים בעיניו לכן לא חפץ לעשותם בני חורין ובזה העיר עליו חמת ה' ומוכרח היה לשלחם ובאחרונה ראו כי העם הזה יצלח למצב יותר טוב ויפה לכן התחרטו על מעשיהם. והנה שלשה משלים נאמרו בזה רשב"י משוה ומדמה לאוצר הטמון סובר כי החרטה באה לפרעה בשביל העושר אשר היה בידי ישראל וכמ"ש בש"ר אמרו לו גדולי מלכות מה עשית

אלו לא היה בידם אלא הבזה לבדה דיים ע"ש. ולר' יונתן החרטה באה לפרעה בראותו את הכשרונות הטובים וההכנות בדעת ותבונה אשר לעם ישראל לעשות מהם אנשים מוצלחים ומוכשרים לדברים גדולים ומועילים ולכן מדמה לשדה אשר המוכר לא הבין כי אם יחפור בה מעיינות ויטע בקרבה עצי פרי תביא השדה תועלת רבה לבני אדם. ור' יוסי אמר כי חרטתו היתה בראותו את גבורתם וחילם כי יועילו ג"כ לבעלי מלחמה ורק העבדות השמידה מקרבם כל רגש כבוד ועוז והשפילה את רוחם עד לעפר וזה שמדמה ומשוה לארזים המוכשרים לעשות מהם כלים נאים ויפים וגם יהיו מהם אודים ויתדות פשוטים אם בעליהם לא יבינו להכינם ולתקנם למלאכה כבודה:

דמייה לפרדס רמונים כו'. דריש שלחיך מלשון מתנות כמו שלוחים מה שהחתן שולח מתנות לארוסתו וכלשון בני אדם שאומרים מה שלח פלוני וכו':

זה נזר הקדש. אע"ג דנזר הקדש היינו ציץ חשיב ליה במקום נזם ועגילים משום דהוו ביה ב' מילי התפארת והקדושה:

המד"א והיית עטרת תפארת וגו'. מהכתוב הזה לא מוכח כלל כי עטרת תפארת נאמר על ישראל ובילקוט מביא הכתוב והיה לך ה' לאור עולם ואלהיך לתפארתך וזה הוא נכון:

ויצא לך שם בגוים. וזה הוא השלישי לזהב וכסף. וע"ז מביא את הכתוב כי על זה השם נאמר פה בכתוב כפרים עם נרדים שהשם הטוב אשר יצא לך בגוים הוא כריח הנודף למרחוק. והא דלא מזכיר שלמה רק את השם הטוב ולא אינך. אפשר דכלהו בכלל שעל כלן יצא שמן בגוים:

ששה ועשרים. י"ג דלעיל וי"ג דכתיב הכא רמונים פרי מגדים כפרים נרדים וגו' עד ראשי בשמים:

כלים ובשמים. שכן דרך החתן והכלה לשלוח זה לזה מיני חפצים ומיני בשמים. והנה למצוא טעם למחלקותם י"ל דהאומר י"ג הכוונה כנגד י"ג עקרים שבאמונת ישראל. והקב"ה משגיח עלינו בי"ג מדות דרחמים ה' ה' וגו' ואנו מכבדים אותו בשלש עשרה עיקרי אמונה והאומר כ"ו הוא כנגד י"ג מדות דרחמים וכנגד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן. והאומר כלים ובשמים רצה היות ישראל עובדים את ה' בגוף ונפש ולרמז זה הביאו לפניו כלים כנגד הגוף שהוא כלי המקבל את הנפש ובשמים כנגד הנפש שהריח הוא דבר שהנפש נהנית בו. והיות ה' נותן שכרם גופני ונפשיי. וכנגד הגופני הביא כלים וכנגד הנפשיי הביא בשמים. ולפי שהשכר הרוחני אין לו קצבה היו הבשמים שלו שלא במנין:

שלוחיך עתיד הקב"ה לעשותך פרדס רמונים לע"ל ואיזה זה הבאר מהיכן היו ישראל מנסכין כל מ' שנה כצ"ל. וה"פ ע"י שלוחיך וזה הבאר דשלוחיך היינו הבאר משום שהוא לשון מים וכדכתיב ושולח מים וישלחם ויהפכו ארץ. וע"י הבאר עתיד הקב"ה לעשותך פרדס רמונים. ולזה הביא מה שהיו ישראל במדבר מנסכין ממה שהבאר מעלה דשאים וכו' לומר שכמו כן לעתיד מן הבאר ההיא יעשה לישראל פרדס רמונים. ולד"א השני מפרש שלוחיך על הנחל דכתיב ועל הנחל יעלה. ולד"א השלישי שלוחיך הוא אליהו שהוא שליח וכמ"ש הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא שעל ידו יעשו כפרדס רמונים בטהרת יחס המשפחות ושלומם:

היו אומרים לא מקום זרע. אלמא דעד השתא הוו להו ע"י הבאר:

מן האשכול. ואע"ג דהמשכן הוקם באחד בניסן בשנה השנית והאשכול לא הובא אלא בח' באב כשחזרו המרגלים באותה שנה ומהיכן היו מנסכים מניסן עד ח' באב. י"ל דהיה להם יין ממצרים. אבל זה לא מסתבר שהיין הזה היה מספיק להם כל הארבעים שנה:

לתרפין מלשון טרף נתן ליראיו בחילוף הטי"ת בתי"ו. ובקצת נוסחאות איתא לטרפיון. ומפרש מציץ עליה ותרף מזוניה פי' שמשעה שפורח עליהו מיד נותן מזונו. ולא כדרך שאר האילנות שהפרי אינו יוצא אלא אחר פריחת העלין:

להתיר פה אלמים. פי' שהאלמים האוכלים ממנו יפתחו פיהם לדבר. וכן העקרות האוכלות ממנו יפתח רחמם וילדו. ואולי ג"כ הכוונה בזה כי העקרות זה נאמר במשל על החנשים הרחוקים מצדקה וממעשים טובים. והקב"ה יתן בלבם רוח דעת ויראת ה'. והאלמים הוא משל על המרפים את עצמם מלדבר בדברי תורה או כי דעתם קצרה להבין ולהשכיל בתורת ה'. אותם יתן ה' רוח דעת וחכמה ויבקשו את דברי ה':

פרק יד

והיו עזים וצבאים כו'. עי' ברמב"ן פ' תשא:

פילטא הוא פלייטון בב"ר פל"ד והוא מין בושם חשוב:

למה קורא אותה אהלות. פי' למה קורא אותו בסימן הרבים בסופו:

מן הבאר. שהיה הבאר מעלה עשבים שריחן נודף כדאיתא לעיל בפסוק וריח שלמותיך:

הה"ד מור ואהלות וגו' ממה שראשי נמלא טל גרסינן ול"ג קציעות כל בגדותיך ויליף מסיפיה דקרא עם כל ראשי בשמים ודריש ממה דכתיב שראשי נמלא טל קאי על המן דכתיב וברדת הטל על המחנה. וזה שאמר אני ישנה בעוד שאני ישנה ה' ער ומתקן פרנסתי במן וכאלו הוא דופק על פתחי לפתוח לו שראשי נמלא טל מהטל שמוריד לצורך המן:

הדא ריסא אית מינה אליסין הדא בזעא לית מינה אליסין. כ"ה הגירסא בויק"ר ולפ"ז כי רסיסה הוא גדולה ומרסיסים ובקיעות גדולות נופלות גם חתיכות ושבבים וזה אליסין ובזעא הוא בקעים קטנים שאין שבבים נופלים מהם. אבל בערוך ערך בז גרס מן הדין ריסה לית מיניה אלא רסיס. ובערך רס פי' הדין ריעוע של גג לית מיניה אלא רסיסי לילה. ולפ"ז גרסינן בבזעא אית מינה. ופי' אליסין נראה כתיתות ושבירות מלשון ההוא תורא דאלם ידא דינוקא דר"פ החובל. וענינו שהרסיסים בקיעות קטנות שאין היזק מהן רק שידליף הבית אבל בקיעים הם גדולים שנופלים מהם חתיכות עצים ואבנים וצרורות:

פרק טו

מ"ח פעמים כתיב בתורה באר. אם תרד למנינה גם אם תאמר כי בארות ימנה לשתים לא תמצא רק מ"ז בתנ"ך [ובעל יפה קול מונה הואיל משה באר וגו' להשלים את המנין. אבל א"כ יהיה יותר דנמצא עוד שתי פעמים בתנ"ך באר להוראה זו]:

פרק טז

שלמים הקריבו ב"נ. הנה כל אחד יליף מקראי וצריך טעם לדעת האומר עולות הקריבו ב"נ [כי למ"ד שלמים ולא עולות י"ל משום דשלמים קדשים קלים לכן דוקא שלמים הקריבו ולא עולות דהם קדשי קדשים] וי"ל הטעם כי שלמים קצתם נקרב לה' וקצתם נאכל לבעלים וזה רק חידוש שחדשה התורה לישראל אבל קרבנות ב"נ היו צריכים שיהיו כולם כליל:

מבכורות צאנו ומחלביהן. בב"ר גריס עוד דבר שחלבו קרב לגבי מזבח והיינו שלמים כדכתיב אבל עולות כלן כליל ומחלביהן ל"ל דהא בכלל מאתים מנה. ומה דאמרינן שלא הותר בשר לאדם הראשון זהו רק שלא ימית שום ב"ח אבל כיון דהשחיטה היא לצורך מצוה לצורך קרבן. הותר לו הבשר שלא נקרב לאכילה וכמו מתה מאליה מעולם לא נאסרה לאדם:

מן שמיניהן. שהקריב היותר שמנות והיינו מחלביהן שהשמנות חלבן מרובה. או פי' מלשון חלב יצהר שפי' המיטב והנבחר:

וישלח את נערי בני ישראל. וזה היה קודם מ"ת כדפירש"י ז"ל שם. וכ"ה במכילתא דבחודש השלישי:

שלמים בגופן בלא הפשט וניתוח. כלומר לעולם עולות הקריבו ומה דקרי להון שלמים משום שנקרבו שלמים בלא הפשט וניתוח. ואע"ג דעולה טעונה הפשט וניתוח אך זה רק בסיני נתחדש ולא לב"נ. וע"ע בזה בביאורנו לשמ"ר פי"ט:

עורי צפון זה העולה. רש"י ז"ל כתב שהפסוק הזה נאמר בהקמת המשכן כדאיתא בס"ע וה"נ אמר במ"ר פי"ג באחד לחדש הוקם המשכן על אותו היום הוא אומר עורי צפון ע"ש באריכות:

שנשחטת בצפון בעזרה. כדכתיב צפונה לפני ה'. ואע"ג דאין צפון לב"נ כמו דאין צפון בבמה כדאיתא בת"כ מ"מ קרי לעולה צפון שכן דינה בעזרה:

שנשחטין בדרום. פי' אף בדרום כי שחיטת השלמים הוא בכל מקום בעזרה:

היא העולה שהקריבו ב"נ. כי היא משמע הידועה מכבר. דאל"כ היא ל"ל. ולר"א ל"ק היא למ"ל דממעטינן מזה רובע ונרבע כדאיתא בת"כ:

ויבואו ויחנו בדרום. הנה א"י הוא באמצע העולם ונקרא דרום רק לגבי הגליות. ואע"ג דהקב"ה יקבץ נפוצות יהודה מארבע כנפות הארץ מ"מ עיקר הגליות בצפון:

ויבא ויבנה בהמ"ק. מזה נראה כי מתחלה יהיה קבוץ גליות ואח"ז יבוא מלך המשיח והכי משמע בפ"ב דמגילה שתקנו תקע בשופר מתחלה על קבוץ גליות ואחר זה שאר הברכות עד בונה ירושלים ע"ש. ושים עינך היטב פה על סדור הישועה אשר עליה אנחנו מצפיה:

המד"א העירותי מצפון. וכתיב התם ראשון לציון הנה הנם וע"ע בש"ר פ"א:

אין רוח צפונית מנשבת. והא דאמר בפרק לא יחפור ד' רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית עם כלם היינו מעט מזער כדי למתקם והכא בעיקר נשיבתה קמיירי:

ארגסטיס. הוא דבר זר היפך הכלל:

למדתך תורה ד"א כו'. ואע"ג דהאי קרא בישראל והקב"ה מיירי מ"מ מדנקט במשל חתן וכלה למדתך תורה ד"א:

פרשה ה

פרק א

לגן אין כתיב כאן אלא לגני לגנוני כו'. גנוני הוא החופה אשר שמה עיקר דירת החתן ומיוחדת לו לשמחה. וכמ"ש התוסס' בפרק הישן גבי אין שמחה אלא בחופה. ולכן א"ש מ"ש לגני כי זה הוא המקום המיוחד לו לבדו ובלעדו אין כאן חופה אבל אם תפרש גן ממש הלא הוא גן לכל העולם והיה לו לומר באתי לגן:

ועיקר שכינה לא בתחתונים היתה. מלשון זה נראה מבואר כי באמת כבוד השכינה הוא בכל מקום אבל עיקר השגחתו היתה מתחלה בארץ. שהם עיקר הבריאה. ורק בשביל

שחטאו היתה עולה ומתרחקת עד שכמעט הסתיר פניו מהם לגמרי. ובזכות הצדיקים חזרה מדרגה אחר מדרגה. וע"ע בדברינו בב"ר פי"ט:

מהלך אין כתיב כאן אלא מתהלך כו'. באמת מצינו בהוראה זו בשלשה בנינים קל פועל והתפעל (ונפעל מורה על תמס וגויעה) ובקל ובפיעל מורה על ההולך לפנים לבד. ובהתפעל מורה על הילוך הנה והנה. לפנים ולאחור. ולפ"ז הולך לפנים ולאחור לאט לאט. וזה שדריש מקפץ וסליק מקפץ וסליק שלא עלה בבת אחת אלא היה מתהלך מעט מעט מענו מהארץ לרקיע ומרקיע לרקיע. וכן היה כאשר התקרב שנית לתחתונים:

כנגדן עמדו צדיקים כו'. עי' בבעל העקרים בשער ל"ד שהביא המאמר הזה בנוסחא אחרת והאריך בביאורו בדברי דעת והשכל:

וישכנו לעד עליה הרשעים. מה יעשו כו'. משום דמלות וישכנו עליה מיותרות הנה והיה לו לומר רק צדיקים יירשו ארץ לעד ומשני אלא הרשעים לא השכינו שכינה בארץ אבל הצדיקים השכינו שכינה. והכוונה בזה כתב מהרר"י תאיטצאק זצ"ל שלהיות העולם מצוייר בדעתו יתברך שהוא יתעלה נמוס הנמצאות. אמנם מהרשעים יסתיר פניו ולא יהיו מצויירים בצורו הנכבד. לכ"א שהרשעים לא ישכינו השכינה בארץ שלא יהיה הציור האלהי בארצם:

כך לשעבר. פה הלשון קצרה וה"ג לה במ"ר כך לשעבר היה אדם שרוי בג"ע במחנה השכינה כעס עליו הקב"ה וגירשו ממחיצתו כשיצאו ישראל ממצרים בקש הקב"ה להחזיר ישראל למחיצתו שאמר להם שיעשו לו משכן וישכן בתוכם כמו דתימא ועשו לי מקדש וגו' אמרו ישראל יחדש לנו הקב"ה דבר אחד שהוא חפץ להחזירנו אצלו מה הוא החידוש לשעבר היה הקב"ה מקבל וכו':

דכתיב וירח וגו'. דכיון דלא ירדה אש מלמעלה ולא קאמר שאכל ה' קרבנם רק וירח נראה שלא נהנה רק מהריח העולה למעלה מלמטה. אבל כשהאש יורדת מלמעלה ומקבלת הקרבן ואוכלת אותו נמצא מקבלו מלמעלה כאלו כביכול נהנה ה' מאכילתו ולז"א בו לשון אכילה:

אריתי מורי עם בשמי זה קטורת הסמים. משום דמורי משמע סם שאינו חשוב להריח בו כ"כ עם בשמי החשוב כמ"ש המפרש דמורי הוא הסם שנקרא מירא שאין ריחו נודף עד שיאכל באש ולהכי מפרש ליה בקטורת הסמים ועם בשמי הוא קומץ הלבונה. וע"ע במ"ר בביאור שאר הדברים:

שנשתכרו בצרתן. ואומר שתו על קבלת הפורעניות ע"ד כאשר שתיתם על הר קדשי ישתו כל הגוים:

אמר רב אידי. צ"ל כן דבר אחר אכלו רעים אלו הנשיאים אר"א בקש דוד להקריב כו'. ופי' הדברים כי דוד חפץ שהוא יבנה את ביהמ"ק ויחנכנו בקרבנות:

שכיון לאהיבן ולקרבן. ט"ס הוא וה"ג במ"ר שמכיון שהיה אחד מהם מקריב קרבן וקרבנו מתקבלת היה עושה יו"ט לאוהביו לרעיו ולקרוביו שתו ושכרו דודים אלו הנשיאים ולמה קורא להו דודים שהיו דודים אלו לאלו ע"כ:

שאלו משך המלך את ידו כו'. ומפרש הכתוב אכלתי יערי אחרי כי אנכי אכלתי יערי אף שאינו מדרך הכבוד להקב"ה להשתמש באכילה אך למענכם עשיתי כזאת למען יאכלו הרעים וישתו וישכרו הדודים. ומה שאמר ר"י המשל למלך שעשה סעודה וזימן אורחים כו' מפרש אכלתי יערי כמו הכינותי והזמנתי יערי עם דבשי לסעודה לכן אכלו רעים ובא להסיר הוראת אכילה מהקב"ה. ובמשל דר"א דאמר טלו מנה זו יפה ותנו לבעה"ב פי' של בעה"ב איננו בעל הסעודה אך השמש המכין הכל לסעודה ומסדר ומתקן כל דבר. ובנמשל המה הכהנים משרתי ה' וזה שאמר אכלתי יערי קאי על הכהנים הזוכים חלקם מגבוה. ונחשב כאלו הקב"ה אכל ואח"כ יאכלו חלקם הבעלים המקריבים ועל זה קאי אכלו רעים וגו':

פרק ב

אני ישנה מן המצות. ומתעצל אנכי לעשותם מ"מ לבי ער ומהיר אנכי לעשות גמילות חסדים כי מדת הרחמים מורשה לי מאבותי והיא טבעית בישראל וכדאמרי' בכמה דוכתי מדות ישראל הן ביישנות רחמנות וגמילות חסדים. אני ישנה מן הצדקות כי ידה קצרה ואין ביכלתי לעשות אך לבי ער ומשתוקק לעשותן. אני ישנה מן הקרבנות משום שהבית חרב ולבי ער לק"ש ותפלה אשר הם עתה לנו במקום הקרבנות אני ישנה מביהמ"ק שאין בידי לבנותו ולבי ער לבתי כנסיות וביהמ"ד אשר הם לי עתה למקדש מעט כדאיתא בפ' בני העיר. אני ישנה מן הקץ כי ארך מאד וכמעט נואש לבי ממנו אבל לבי ער לגאולה כי בחסדו ימהר לגאלני גם בטרם יבוא הקץ ע"ד בעתה אחישנה. אני ישנה מן הגאולה שאין בידי זכות שימהר ויחיש את הקץ לפני זמנו אבל לבו של הקב"ה הוא ער לגאלני ויבקש לי זכות אשר בגללו ימהר את הישועה:

דכתיב צור לבבי וגו'. ויתפרש הכתוב אלהים הוא צורי ולבבי וחלקי:

פתחי לי פתח אחד. ולפ"ז פתחי איננו מן פתיחות שער ליכנס אך הוא משל על פתיחה והתחלה שהישראל יתחילו והקב"ה יגמור בעדם וע"ד הבא לטהר מסייעין אותו:

הרפו ממעשיכם הרעים. כיון דכל המזמור מדבר מישראל וכמו שמתחיל אלהים לנו מחסה ועוז וגו'. לכן מפרש גם הרפו ודעו לא על העמים הנלחמים עם ישראל. אך על

ישראל כי ירפו ממעשיהם הרעים וידעו כי ה' הוא האלהים המשלם גמול לכל איש כדרכיו:

שריעו אותי שקבלוני לרועה ואדון עליהם:

שמשם נצטוו ונצטיינו על המצות כצ"ל. ופי' שאז היו מצויינים ונכרים במצות מוולתם. שנתוספו להם מצות על של ב"נ כדתניא בפ' ד' מיתות עשר מצות נצטוו ישראל במרה. שבע שקבלו עליהם ב"נ והוסיפו עליהם עוד דינים שבת וכבוד אב ואם:

שנתממו עמי בסיני. ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. פי' כי מפני תמימותם עם הקב"ה הקדימו נעשה לנשמע. ולא דאגו פן יצוום דברים אשר לא יוכלו שאת:

לא אני גדול ממנה. וכדרך שאמרו רז"ל בכמה דוכתי נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית. וע"ע בשוח"ט על פסוק יקר בעיני ה':

עמו אנכי בצרה. דהקב"ה כביכול מצטער בצרתן של ישראל. ועי' בשוח"ט על פסוק יענך ה' ביום צרה:

שראשי נמלא טל. על שם ארץ רעשה וגו' שנאמר על ענין סיני ולפי שאמר תמתי דהיינו בסיני כדלעיל פי' ואמר דהיינו בזמן שראשי נמלא טל בד"מ מצד מה שאז שמים נטפו:

על שם שנאמר גם עבים. משום דרסיסים טיפי מטר שהוא מרובה מטל אמר שוה על שם עבים נטפו מים דמשמע טיפות גסות מים ממש. אבל מה שאמר תחלה שמים נטפו ולא הזכיר עבים ולא מים הוי טיפי טל בעלמא:

פרק ג

אפילו תמה שבתמות. באות אמת הביא פה נוסחא אחת לפני דברי ר"י וז"ל ד"א אני ישנה בבבל ולבו של הקב"ה ער לגאלני. קול דודי דופק ע"י כורש כה אמר כורש מלך פרס וגו' פתחי לי אחותי בבבל לאלהך לא איתנה פלחין. רעיתי במדי ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה. יונתי ביון אלכסנדרוס מוקדון כד הוה חמי לשמעון הצדיק הוה קאים ליה על רגלוי כו' תמתי באדום ע"ש תם עונך בת ציון ויתפרש דברי המדרש כן לפי שה' העירה ע"י כורש שתשוב לא"י באומרו פתחי לי השיבה שהיא כמתיאשת מזה שאיך תוכל להחזיר לה הכהונה והמלכות שכפי שפלותה הדבר כנמנע אצלי וה' השיב שיש לה תקוה ע"י כורש שיחריב את בבל והוא אומר דודי שלח ידו מן החור כדלקמיה:

רחצתי את רגלי מטנופת של עבודת כוכבים. זו היא תשובה לכשדים שהיו מבקשין להטעות את ישראל בעבודת כוכבים שלהם והיו ישראל אומרים להם כי כבר נטהרנו מטנופת זו:

לפי ששינת העצרת כו'. ולפ"ז דרש את הכתוב על מתן תורה ובשביל ששינת העצרת עריבה לכן לא השכימו לקראת אלהים בסיני והוצרך לעוררן בקולות וברקים כדלעיל בפסוק עד שהמלך במסבו ומ"ש כאן רחצתי את רגלי מטנופת כו' המקום משיאני כו' זה אין לו מקום פה כי מה לסיני ולעבודת כוכבים אבל נעתק פה מהסימן שלפני זה. אבל פה לא דריש כלל על רחצתי את רגלי אבל יתפרש כפשוטו רחצתי את רגלי וגו' בשביל העצלות. וכמו שמפרש פשטתי את כתנתי על העצלות:

פרק ה

קמתי אני ולא או"ה. כי ל"ל אני בתר קמתי אך למעט אחרים. ופירושו דישראל לבד קמו ברשיון כורש לבנות את ביהמ"ק ולא צרי יהודה ובנימין שנראה שגם הם היו רוצים לבנות את ביהמ"ק כדכתיב וישמעו צרי יהודה ובנימין כי בני הגולה בונים ההיכל וגו' ויגשו אל זרובבל ואל ראשי האבות ויאמרו להם נבנה עמכם וגו' לכן אמר אני ולא האחרים כי כל כוונתם היתה רק שיבטחו בהם וימצאו מקום לבטלה וכמ"ש שם ויהי עם הארץ מרפים ידי עם יהודה וגו':

ודע דמקמתי אני דהכא עד ד"א קמתי אני וכו' דלקמן אינו ענין למאי דסליק מיניה דדריש קראי בסיני. אלא דלפי דדריש קראי בכורש והדר דריש בסיני כן מסדר הדרשות גם בזה וכן הוא באידך דרשות פה בפרשה:

דניאל וסייעתו וחבורתו עלו. דכתיב ויספרה לששבצר הנשיא. והוא דניאל כמ"ש רז"ל: **שהיה צריך לברר תלמודו**. ותלמוד תורה גדול מבנין ביהמ"ק כדיליף בפ"ק דמגילה מהכא:

קשה היא שלשלת היוחסין להעקר. עיקר המאמר הזה הוא בב"ר פפ"ב על ראובן שאע"פ שנטלה ממנו בכורת ממון בחללו יצועי אביו לא נטלה ממנו בכורת יוחסין:

ר"א קמתי אני וכו' לפתוח לדודי בתשובה. ולפ"ז מדריש על הר סיני שחזר הקב"ה עם התורה על כל אומה ולשון ולא קבלוה:

פרק ו

נתחטא נתמלא כו'. נראה כי נתחטא הוא מלשון כעס וחמה ואולי זה גם ההוראה בפ' סדר תעניות שאתה מתחטא לפני המקום כבן שמתחטא לפני אביו והוא שעושה עצמו כעוס על הדבר המבוקש לו כשאינו ניתן לו ודריש חמק מענין זה וכן עבר מלשון עברה:

פרק ז

זה תתני פחת עבר נהרא דכתבו שטנה על ישראל כי לא יבנו את ביהמ"ק כדאיתא בעזרא ה' וזה הוא הכוני פצעוני:

אבנין דגלגול. פי' שלא יבנוהו כמו שבנוהו לפנים בזמן בית הראשון מאבנים גדולות אך מאבנים קטנות אשר יוכלו לגלגלם ממקומם. אך קשה דהא פה מדריש על חומות של ירושלים והכתוב והוא מתבנא אבן גלל מדבר מבנין ביהמ"ק ולכן נראה לגרוס פה הכתוב בנחמיה ג' אם יעלה שועל ופרץ חומת אבניהם דמדבר בחומת העיר. ואף על גב דשם מספר הכתוב הלעג אשר לעג טוביה העמוני מ"מ מוכיח מזה כי החומר אשר ממנו בנו החומות היה רפוי ולא חזק כמו בראשונה דאל"כ לא מצאנו מקום ללעג ע"ז:

זה הזין. ודריש רדידי על העדי זה הזין שהיה עליהם והוסר מהם כדכתיב ולא שתו איש עדיו עליו וכמו שדרש לעיל בפסוק משכני. וע"ש מ"ש ע"ז:

שומרי חומותיה של תורה. דכתיב יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל:

פרק ח

כך הדור שבמצרים מצפה לגאולה. ולפ"ז השבעתי אתכם יאמר ישראל לגדולי הדור אשר היו אז וכמו שדרשו לעיל בפסוק שחורה אני בנות ירושלים על סנהדרין כן מדריש הכא בנות ירושלים על גדולי הדור אשר היו אז:

פרק ט

מה פטרון הוא כו'. כי הקב"ה הוא לנו לאלוה ואב. לכן שואלים שתי שאלות מה אלוה כו' מה פטרון הוא כו'. וע"ז משיבים כי במה שגאלנו ממצרים ועשה לנו נסים בים. וכנגד זה עשה נקמות במצרים. בזה היה לנו לאלהים ולאב. ומביא את הכתוב צח אשר הוא לבן. והלובן הוא מדת הרחמים ואדום הוא מדת הדין ואז היו ימים אשר התנהג עמנו במדת הרחמים ועם המצרים במדת הדין:

צח לי בעוה"ז כו'. יש ספרים גורסים צח לי בעוה"ב ואדום לי בעוה"ז:

הוא אש ומשרתיו אש. ועכ"ז הוא ניכר ביניהם והיינו דודי צח ואדום שהם גווני האש ע"כ ניכר משום שהוא דגול מרבבה כדגל הניכר מרבבה:

ואות הוא בתוך רבבות קדש. דריש מדכתיב ואתא מלשון אות מדלא כתיב ויבוא:

פרק יא

ראשו זו התורה. ודריש ראשו מה שהיה ראשית לו. והכנוי מן ראשו שב על הפועל אשר עשה אותה לו לראש ולראשית מפעליו:

שני אלפים שנה. עי' בזה בדברינו בב"ר פ"ג:

יום יום וזה שני ימים. ואע"ג דהוראת יום יום משמע משך זמן רב מ"מ תפסת מרובה לא תפסת ולכה"פ הוא שני ימים:

ויומו של הקב"ה אלף שנים. ומ"ש ואהיה אצלו אמון וגו' מדבר ביומו דידיה. ורק ע"ד העברה אמר כי הוא אלף שנים כי באמת הוא למעלה מן הזמן וגם אלף אלפי שנים כרגע אחד נחשבו לפניו. ועמ"ש עוד ע"ז בב"ר:

שחורות כעורב אלו האותיות. גירסת הר"ן בפ"ב דמגילה גבי מזוזה צריכה שרטוט הוא אלו השטות וי"ג זה הכתב. והר"ן הוכיח שם מכאן שכל השיטות צריכות שרטוט מדקאמר קווצותיו תלתלים זה הסרגול דהיינו סרגול כל שיטה ושיטה שהן עשויות תלתלים. וע"ע בזה בדברינו בויק"ר פי"ט:

ד"א ר' עזריה אומר כו'. דברי ר"ע איננו לא בויק"ר ולא באגדת שמואל. אבל פי' דבריו כי גם הדברים אשר נראים בתורה כקוצים וברקנים שאין צורך בהם כגון ותמנע היתה פילגש וכדומה תלי תלים הם:

במי שהוא משכים ומעריב. ודריש שחורות מלשון שחרית ועורב מלשון ערבית. וכל דברים אלו לא נאמרו רק לרמז וסימן:

אין גרנה של תורה. ה"ג סמ"ג בעשין י"ב וכן באגדת שמואל. ופי' גרנה עיקר הלמוד ועיונו בלילה שבני אדם פנויים. וקרי ליה גורן שהוא אסיפת הפרי אחר הטורח שהוא תכלית הכל ובויק"ר הגירסא רנה של תורה והיינו נמי עיקר הלמוד ע"ש. ומביא לראיה ע"ז מדכתיב ותקם בעוד לילה דהוא משל על הת"ח העוסק בתורה ולא כתיב ותקם בלילה משמע ליה שקימתה מבעוד לילה לעסוק בלילה וביום בתורה:

דכתיב והגית. ולשון הגה משמע ליה עיון ודקדוק:

מנהרא לי בלילה. כלומר אע"פ שהעיקר הוא בלילות מ"מ כשהייתי מעיין בתורה ביום היה סיוע להאיר עיני בעיון הלילה. ולולא עיוני ביום לא היה עיוני בלילה כל כך הגון:

פתר קרא דקווצותיו תלתלים בתלוליות של עפר לומר דד"ת שיוכל לקצצן מעט מעט אע"פ שהן רבות. ויראה דדריש קווצותיו לשון קצצה. ועי' בזה בדברינו בויק"ר:

ד"א אמר ר' לוי אפילו דברים כו' כצ"ל וקוצין בתורה כוונתו כגון על קוצי של יודין ותגי"ן כי גם בהם יש סודות גדולים ונפלאים. ומביא לראיה כי לפעמים ע"י נקודה אחת תתהפך הכוונה מהיפך אל היפך:

ור' אלכסנדרי קרובה. פי' קרובו וי"מ מלשון קרוב ופייטן וזה שליח צבור:

עלה וקטרג. זה דרך משל כאלו האות צועקת על העושק והעול אשר נעשה לה. והכוונה כי משפטי ה' אמת לא ימוטו לעולם אבל לדעת חכמי האמת הם דברים ככתבן שאמרו שהאותיות נמצאות חיים עומדות בעצמן והאריכו בזה:

עשרים וששה דורות כו'. וזה משנברא העולם עד מתן תורה. י' מאדם ועד נח. וי' מנח עד אברהם. וששה מאברהם עד משה. יצחק ויעקב לוי קהת עמרם משה. ובעיקר דברי המאמר הזה כבר דברנו בו במקום אחר. ועי' בויק"ר:

שנראים כעורים ושחורים בעוה"ז. כי מרוב טרחם ועמלם בתורה בשרם וגופם ירזו ויכחשו וכמ"ש למה נקראת התורה תושיה שמתשת כחה של אדם. והא דכתיב חכמת אדם תאיר פניו הכוונה כי בשמחתם אשר ישמחו אחרי אשר יגלו להם תעלומות חכמה יאירו פניהם:

פרק יב

שהם רוחצים אותם בשנים. כדרך שאמר בב"ר ולבן שנים מחלב שהם יושבים וסודרים ד"ת בשינים עד שהם מוציאים אותן נקייה כחלב דהיינו סדור ההלכה בפה ונקט שנים תמורת הפה וע"ש בדברינו. ופירוש הדברים שהם מבררין את הלכות היטב לאמתתן:

על מלאת של ירושלים. שהיתה מלאה בבתי כנסיות אשר למדו בהם תורה והסנהדרין היו מלמדים תורה לכולם בכל הספיקות שהיה להם כי יקשה להם דבר:

זה ממלא כו'. פי' כי זה נותן טעם במקצת וזה נותן טעם במקצת עד שמדברי שניהם תתברר כל הלכה. ועיקר הדרש זה הוא גבי ונוזלים מן לבנון זה מזיל מקצת כו' עד שהלכה יוצאה כמן לבנון והכי מביא לזה דרך אגב:

זה מלחים מקצת דבר כו'. מלחים הוא מלשון דבוק וכמו בויק"ר פ"ג כאדם שהוא מלחים שני נסרים ומדביקן. ופי' הדברים כי אם יש חסרון והפרדה בין שני דברים וצריך טעם וסברא למלא את החסרון ולדבקם יחד כי לא יהיה הפרש והפרדה ביניהם ועי"ז מתדבקות הלכות זו לזו ועומדות בשוין כשני לחיים הדבקים זה בזה. ולפ"ז דריש לחייו בין מלשון מלחים ודבק ובין מלשון לחי ועמוד:

פרק יג

בימוי תמנין ותרתין חבורן גרסינן. כלומר כי בימיו היו שמונים ושתים חבורות לומדי תורה במקום הנקרא אסטרין וכל אחת אמרה טעם אחר בהלכה זו וזה שדריש לחייו כערוגת הבושם. שהדבור היוצא מהלחיים היה כערוגת הבושם שיש בו כמה מיני בשמים כן היו טעמי הלכה היוצא מפיהם כמה מינים:

פרק יד

ונגללין היו כספר. ודריש גלילי לשון גלילה ואע"ג דהיו של סמפרינון שהוא קשה מאד כדאמר לקמן מ"מ היו נגללין בנס:

וחצובין מגלגל חמה. זה ד"מ כי היו בהירים ומזהירים כאלו היו נחצבין מגלגל חמה:

על שם שנאמר ידיו גלילי זהב. והאצבעות בשתי הידים המה עשרה חמשה באחת חמשה בשניה. וכן היו בלוחות אשר מדריש עליהם הכתוב ידיו גלילי זהב חמשה דברות על לוח זה וחמשה על לוח זה. וע"ע בזה המאמר בעין יעקב ירושלמי שקלים פ"ו:

המד"א כל הנחלים הולכים אל הים. דדריש ליה במדרש קהלת כל התורה אינה נכנסת אלא ללב אלמא כתיב ים בתורה והיינו תלמוד שהוא חכמה רבה:

כך תורת כהנים יש בה כמה עצות כו'. וכן אמר בבראשית רבה פ"ג על סדר ויקרא שהוא מלא הלכות רבות. אבל שאר חלקי תורה אין אחד מהן שיש בו כ"כ הלכות בזה:

סבניה. ופרק במה אשה בירושלמי המטפחות סבנין רברבן ופי' סדין שמתעטפין בה. ולפי שדרך הגדוליה להתעטף בה והוא לא היה כח לסבלה היו אחרים הולכים אחריו ומעבירין אותה דרך עליו והיה נראה כאלו הוא נושאה:

פרק טו

שוקיו זה העולם. נראה דדריש שוקיו מלשון שווקים ורחובות אשר העולם עשוי בך אבל בבמ"ר פ"י מפרש שנשתוקק הקב"ה לבראתו:

מיוסד לששה ימים. ופי' עמודי שעמוד ומיוסד בהם והזכיר ענין זה לומר שכל מה שנברא בששת ימי בראשית קיומו תלוי בתורה:

אלו פרשיותיה. ולכן נקראו אדנים שהן בסיס ויסוד לבנין כאדני המשכן. למה שהם כעמוד שיש לו בסיס מלמטה כדמפרש ואזיל. והזכיר זה לומר כאן כי סמיכות הפרשיות לא דבר ריק הוא אבל העולם מתקיים על זה:

וקיפלורוסים. זה ראשים לעמודים. ובתנחומא גרסינן העמוד הזה אם אין לו כותרת מלמעלה ובסיס מלמטה אינו נראה נאה:

משהוא מכיש עמיה הוא אזיל ומתעביד ברביי כצ"ל. ופירושו ע"י שהוא מנכש ומהדר עמו בנטיעותיו נעשה בן בית:

לא חטאת אני חייב ולא אשם אני חייב כצ"ל כלומר מה בכך אם אני חייב חטאת או אשם. אנכי אביא ואפטר. ועמ"ש על המאמר הזה בויק"ר פ"ט:

עתידין הן להתלות בקדקדי ראשיהן לע"ל. יש לתת טעם על עונש זה כי פגמו ושחתו זרעם הנוזל מקדקוד כמ"ש ן' סיני באופן ב' מ"א פ"ב בשם אבוקראט. ועוד י"ל שהחוטא פוגם בזה בשלשלת יחוסו ולא זכר ראשיתו ויחס משפחתו בביאתו על השפחה לכן נתלה בראשו:

הה"ד אך אלהים ימחץ וגו'. דריש מדכתיב באשמיו ולא בחטאתיו או עונותיו כאורחא דקרא משמע דמיירי בשפחה שמביא אשם עליה:

מהו מתהלך וכו'. כי מתהלך משמע על הילוך תמידי וכמו התהלך נח מתהלך בתומו וזה לא שייך כאן דהא אפי' אם אשם פעם או פעמים נענש. לכן אמר כי זה הוא כלשון העולם דאומרים על הדבק בחטא יזיל האי גברא בחובוי יזיל האי גברא בחובוי כ"ה בו ק"ר ופי' כי איש כזה עוד לא יסור מהר מאשמיו ויתהלך תמיד באשמיו. והלשון עמיה חוביה לא גרסינן וכן בויק"ר ליתא:

ולאשתך אי אתה ממתין. קמפרש לא תאכלו על הדם כולל נמי אשתו נדה כי אכילה מצינו לתשמיש וכמו אכלה ומחתה פיה [ובכל המקומות שהוציאו רז"ל לא תאכלו על הדם על איזה אזהרה לכולם כוונה אחת היא כי האדם יהיה מתון בכל מעשיו וגם באכילתו לא יהיה רעבתן וכן באשתו ימתין עד שתטבול וכן לא יאכל קודם שיתפלל וכדומה והוראת לא תאכלו על הדם הוא בעת אשר הדם ירתיח בקרבו מרוב תאותו אל הדבר. אך ימשול ברוחו ולא יהיה כדוב שכול. וזה הוא גם ההוראה בשמואל ויאכל העם על הדם בעת אשר דמם היה רותח בקרבם מתשוקתם אל הדבר ושאול הוא אשר למד אותם להיות מתונים באכילתם והכין מראש את הבשר כמשפט וכמ"ש המדרש לפנינו ואח"ז האכילם מהבשר וע' היטב בזה]:

ואת אמרת ותמצא לשאול אתמהה ומי המציאה לו כצ"ל:

התל להיות ראש למלכים. פי' אשר בנו מזבח לה' היה הוא הראשון במלכים ודבר הכתוב בשבחו. כי גם במלכותו לא שכח את ה' ועבד עבודת ה':

לפי שבעוה"ז כו'. כן הוא מדרך המדרש בכמה מקומות לסיים בדברי נחמה:

פרק טז

אמר ר"ל ובלבד בתוהה על הראשונות. הך מימרא צריך להיות בתר מימרא דרשב"י שאמר הרי שהיה אדם צדיק כל ימיו כו' {*) כן היה הגירסא לפניו במדרש ועי' במהרז"ו:}. וקשיא על זה ליהוי כמחצה עונות ומחצה זכיות כדפריך בסוף פ"ק דקדושין. ולפ"ז מקשה גם כאן למה אבד את הראשונות. וע"ז משנה ר"ל כמו שם בקדושין בתוהה על הראשונות אז כל צדקותיו הראשונות לא תזכרנה עוד. אבל אם איננו תוהה על הראשונות בלי ספק לא יאבד זכותו מהמצות אשר כבר עשה:

כל הבגידות שבגדת בי כו'. מדלא כתיב בגדיך דריש כי הוא מלשון בגידה. ומה נאה זה לפי מ"ש קצת המזמור בדוד המלך כי בשביל שהוא היה ראש לבעלי תשובה גמורה אומר כן:

בן כמה שנים הכיר אברהם כו'. נראה דבעי למדרש מור ואהלות וקציעות כל בגדותיך על אברהם כדדריש בפל"ט יפיפית מבני אדם על אברהם וכן בפל"ט את הכתוב אהבת

צדק מהמזמור זה על אברהם לכן דריש גם זה על אברהם כי כל חטאתיו אשר חטא בטרם הכיר את בוראו נחשבות לו לזכיות. ולפ"ז יכון הדרש הזה רק לר"י דסובר בן מ"ח שנה. אך לר"ל לא שייך הדרש הזה דהא מעולם לא חטא כיון דמקטנותו הכיר את בוראו:

בן מ"ח שנה כו'. כי בימי דור הפלגה היה אברהם בן מ"ח שנה ומצינו בפר"א בענין דור הפלגה שעמד אברהם והלעיג בם וקללם בשם אלהיו שנא' בלע ה' פלג לשונם. ושפיר מוכח כי בן מ"ח כבר הכיר את בוראו אע"ג דיכול להיות כי גם קודם הפלגה הכיר את בוראו אבל אין לנו ראיה והוכחה על זה:

מנין עקב ששנותיו היו קע"ה. וקע"ב שנה כמנין עקב שמע בקול ה' נמצא כי בן ג' שנים הכיר את בוראו:

כד אתי מיתלי עקבא כו'. פי' כאשר ירים הילד את רגלו מן הארץ וזה בהיותו בן שנה אז הכיר אברהם את בוראו:

בג' מקומות נתוכח כו'. ובא לדרוש חכו מלשון תוכחה כי תהפך אח"ז לממתקים כי מתחיל בתוכחה ומסיים בפיוסים:

כיון שראה כו'. אין להקשות אם באמת הם חייבים למה יהפך לטובה בשביל שמחת אויביהם. וי"ל דכן היא המדה כדכתיב בנפול אויבך אל תשמח וגו' והשיב מעליו אפו ומזה דרשי רז"ל באבות שמוחלין לו על כל עונותיו:

אלוהו של יעקב. דרש שרה את האלהים שהשיג שררה ע"י אלהים שחלק לו כבוד. ולפ"ז מפרש אלהים על אלהי יעקב ולא על מלאך:

הה"ד נפשי יצאה בדברו. ומלשון בדברו משמע דבורו הראשון וזה אנכי. ובפרק ר"ע איתא על כל דבור ודבור ואפשר דגם הכי נקט הדבור אנכי וה"ה לאינך. ולפ"ז דריש חכו ממתקים על מה שהמתיק להם הדבור בסיני:

חזר הדבור כו'. לא יקשה בעיניך איך הדבור שאין בו ממש ואין לו מציאות חוץ לנפש יחזור לפני ה' כי כבר אמרו בפ' אין דורשין כל דבור ודבור נברא ממנו מלאך. וגם החוקרים אמרו שהמלאך הוא מהמצטרף לדבור ה':

תני רשב"י תורה שנתן הקב"ה כו'. יתכן שחולק על הא דאמר לעיל וקאמר דלא יצאה נפשם אדרבה התורה החזירה להם נפשם שהיתה נכאה ונענה מעבודת פרך וטירחא דאורחא. ויתכן כי כוונתו כמו שכתב אח"ז התחילה התורה מבקשת רחמים. ואית דגרסי ההיא דהתחילה התורה בתר דברי רשב"י ואם כן גם זה הוא דברי רשב"י:

מיד פרחה נשמתן. מפני פחד העונש הנלוה אל הדבור כמ"ש בש"ר פמ"ג שהיה כתוב בלוחות אנכי ה' אלהיך וענשו אצלו זובח לאלהים יחרם ומסתמא כמו כן היה הדבור:

ר' אחא ור' תנחום בר' חייא כו'. המה באו לדרוש חכו ממתקים וכלו מחמדים אע"פ שכל מצותיו הם מתוקים נאים ומחמדים מ"מ מיעד להם עוד שכר על זה אם ישמרו. ולהכי מייתי מה שצוה ה' לקדש את השבת במאכל ובמשתה וכסות נקיה ובכל זאת קבע לנו שכר על זה. וה"ה בשאר המצות דאע"ג דיש מהן הנראות לנו כי כבדות הו לשמרן ומביאות צער לאדם מ"מ באמת הן מרפא לכל בשר ושקוי לעצמות:

כתיב ואבדיל אתכם וגו'. בא בזה לדרוש את הכתוב זה דודי וזה רעי וכ"ה במ"ר וע"ע בילקוט פ' קדושים:

כזה שהוא מברר היפה מהרעה שוב חוזר ומברר אבל המברר הרעה מן היפה שוב אינו חוזר ומברר כצ"ל וכן הוא במ"ר. וטעם הדברים כי המברר היפה מהרעה עוד לא דחה את הרעים בידיו לכן חוזר ומברר שנית את הרעים פן ימצא עוד יפים בהם אבל המברר הרעה מן היפה ודחה את הרעה בידים שוב לא יבקש עוד בין הרעים. וע"ע בזה במ"ר:

היא קלסתו מלמעלה למטה כו'. פי' הדבריה כי ר' ברכיה מביא שתי שיטות לתרץ את הכתוב חכו ממתקים דק"ל למה מזכיר את שבח חכו באחרונה ולא אמר זאת אצל לחייו כערוגת הבשם וגו' שפתותיו שושנים. וגם החיך קרוב לאותם האיברים ועוד מה ענין חכו ממתקים שהוא שבח אבר פרטי לכלו מחמדים הכולל את כולו. ושיטת כהנה היא קלסתו מלמעלה כו' ולרמז זה אמר בסוף השבחים חכו ממתקים במה שהחליף הסדר מלמטה למעלה בשביל ונתנך ה' עליון זה הוא מתוק אך כולו מחמדים שלגדולתו אין חקר. ומושב הדרו בשמים ממעל זה דודי וזה רעי אשר משמי מרום יביט עלי והוריד עלי שכינתו לכן אנכי אקלסנו מלמעלה למטה. וטעם ר"ל הוא כמו שהוא מסיים בשבח כל גופה באומרו זאת קומתך דמתה לחמר דקאי על כל הגוף. וכן וחכך כיין הטוב וגו' לכן היא ג"כ סיימה בשבח קילוסו בחיך וכלל הגוף וכלו מחמדים:

מלמעלה למטה. ראשו כתם פז. עיניו כיונים עד שוקיו עמודי שש. ומלמעלה למטה שהתחיל במה יפו פעמיך עד ודלת ראשך ועי' בפירש"י ז"ל על שיר השירים:

פרשה ו

פרק א

ממצרים לים לסיני. פי' דשונאי ישראל לועגין עלינו ואומרים אנה הלך דודך שהניחך. שמא הלך למצרים ולים שנית לעשות נפלאות. או שמא אזל לסיני לתת תורה בקולות וברקים. בואו נא עמנו ונבקשנו עמך. כן יאמרו שונאינו בלעג ובוז. וישראל משיב להם

הנה כבר נדבקתי בו האוכל עוד לנטשו ולסור ממנו. וגם הוא כיון שכבר בחר בי ודבק בי היטשני עוד או היעזבני חלילה. וגם אם הלך עוד שוב ישוב אלי:

פרק ב

לא היה צריך קרא למימר כו'. פי' לא היה ראוי לומר רק לרעות בגנו כי ירד בגנו ולא בגנים רבים לכן דריש לגנו זה העולם השפל אשר בני אדם הדומים לעשבי השדה נוצצים ונובלים שם. ולערוגת הבשם אשר זה הוא תלק החשוב בגן נאמר על ישראל ולרעות בגנים כתיב בל"ר דקאי על בתי כנסיות ובתי מדרשות והם נחשבים כגנים המוציאים אילנות ופרחים נאים כי מהם תצא חדושי תורה וקול תודה וזמרה לה'. ללקוט שושנים לסלק את הצדיקים שבישראל אשר כבר השלימו נפשם בתורה ומה בצע להם עוד בעולם השפל אחרי אשר חלקם צפון בג"ע. ועמ"ש בזה בב"ר פס"ב:

הנר הזה. פי' הכלי אשר בו השמן והפתילה בזמן שהוא כבה מאליו ככלות שמנו יפה לכלי שלא יהיה נשחת ויפה לפתילה שהיא נושאת האורה שאינה נשחתה. אבל כשאינה כבה מאליו אלא ע"ד מקרה. רע הוא לכלי שישבר ולפתילה שהיא נפסדת. וכן בדרך משל כשנר אלהים נשמת אדם תכבה מאליה דהיינו בתום לחות השרשי טוב לגוף שהוא במדרגת הכלי והפתילה נושאת האור כי לא יצטער. אבל כשמת בלא עתו יצטער הגוף מאד כי יכרת בלא עתו. ור' אבהו שמשוה לתאנה סובר כי גם הנפש מצערת וכואבת אם תפרד מן הגוף לפני זמנה. ולא נשלמה עדנה בתורה ובמצות. וכמו התאנה הנלקטת שלא בעונתה רע לפרי שלא יצליח לאוכל ורע לאילן התאנה שיחלש כחו ולפעמים ייבש. והנפש היא במדרגת הפרי הנלקט. ואיננו רחוק כי גם ר"י במשלו אל הנר משוה את הגוף לכלי אשר בו השמן ואת הנפש לפתילה הדולקת וכן דימה העקידה בשער מ"ד את הגוף לנר ואת הנפש לפתילה. או בהיפך שהנר רמז לנפש וכדכתיב נר אלהים נשמת אדם והפתילה רמז לגוף וכמו שאמר המליץ גוו פתילה נפתלתי. ור"א לא חפץ במשל הזה כי אור הנר כלה והולך משא"כ הנפש לעולם קיימת ולכן משוה לתאנה אשר התאנה קיימה גם אחר אשר נלקטה:

דלמא ר"ח. פי' מעשה בר"ח כו' שהיו נוהגין לשבת וללמוד תחת חדא תאנה. וכאשר ראו כי בעל התאנה משכים בכל יום ללקוט את התאנים חשבו בלבבם כי הוא ייירא פן יגנבו המה את התאנים ולכן גמרו בלבם לשנות את מקומם וילכו למקום אחר. ולמחר בבוקר כאשר בעל התאנה לא מצא אותם לומדים במקום וירע לו בלבבו ויבקשם וימצאם ויאמר להם כי חלילה לא חשד אותם מעולם אך הוא קם בבוקר ללקוט כי לא יבואו תולעים בתאנים מחום השמש. ונסו ובחנו ומצאו כי כדבריו כן הוא והוא יודע את העת הנכונה

ללקטם הוא בבוקר. כך הקב"ה ילקט לפעמים את הצדיקים בטרם מלאו ימיהם. יען כי הוא יודע את העת המוכשרת יותר ללקטם ולסלוקם. והמעשה הזה סובב והולך על הדרש מן ללקוט שושנים כי הקב"ה יודע מתי ללקטם ולפעמים טוב להם גם בנעוריהם. ודעת אנוש קצרה מהבין סוד ה' וחכמת מעשיו וע"ע בב"ר שם ובחגיגה פ"ק גבי ר"י כי מטי להאי קרא בכי הן בקדושיו לא יאמין במאן יאמין כו':

אמר רשב"נ משל למלך שהיה לו פרדס כו'. גם הוא סובב על הדרש של ללקוט שושנים אך סובר שהקב"ה מלקט לפעמים הצדיקים מן העולם בשביל עון הדור:

איזה צדיק ישר וכשר וירא שמים כו'. צדיק מקרי השומר מצות ה' בפועל. וישר הוא אשר לבבו ישר עם ה' ואינו מהרהר אחר מדותיו. וכשר הוא שמטיב לבריות. וירא שמים הוא הנזהר מעבירה. ולאיש אשר אלה לו יקחהו הקב"ה בשביל עון הדור להסיר המגין מהם למען תוכל הרעה לבוא עליהם על חטאתם ואין מפריע. או להאדיב נפשם בראותם את האבדה אשר אבדו וישימו אל לבם וישובו אל ה':

ייעול ר"ל דהוא תלמידו. פי' ר"ח הוא תלמיד של ר"ל וידע ר"ל כחו וחילו בתורה. ולדרש של ר"ל יתפרש כי הקב"ה מסלק את הצדיקים שלא בעונתן פן יעותי את מעשיהם וכמו המשל בתאנים שהתליעו:

ד' דברים שהם תשמישו של עולם כו'. הנה בא בזה להגדיל הדאבון ולהרבות הבכי באבדן החכמה. כי אנחנו רואים אשר כל דבר המוכרח יותר לעולם נמצא יותר בעולם. וכמו האויר אשר בלעדו לא יחיו החיים גם רגע אין מקום ריק מאויר בעולם. ואחר האויר יש צורך יותר לעולם המים ולכן גם המים מצויים מאד בעולם. ולכן אומר כי ד' מיני מתכיות אשר הם נצרכים אל העולם אף כי המה אינם מוכרחים כ"כ כמו החכמה מ"מ יש להם מוצא. והחכמה אשר היא יותר מוכרחת אל העולם והיא מאין תמצא כי אין תמורתה במות החכם והצדיק אף כי מיתה שכיחא מאד. ויתכן כי מתאונן פה על אבדן חכמי תורה המושפעת מפי הקב"ה ולא תמצא רק ביראי אלהים. וזה שמעמיד יקרת הטבע זהב וכסף ברזל ונחשת נגד יקרת הרוח וזה תורה ויראת אלהים. אשר לראשונים יש מוצא ולאחרונים אף כי רמים ונשגבים הם בערכם מ"מ נעלמים הם מעיני כל חי. ורק ה' לבד הוא הנותן חכמה אין מוצא להם עוד אחרי אשר אבדו:

ויתכן עוד שזו מליצה צחה למרר בבכי אל הלקח ת"ח והעדר תמורתו. להיות הלמוד והחכם נמשלים בד' אלה. שהתורה נקראת כסף וזהב כאומר כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה וכן תורי זהב נעשה לך עם נקודות הכסף. וג"כ נקראת ברזל כמו אם קהה הברזל אשר מדריש בתורה וכן נחשת כדכתיב ונחתה קשת נחושה זרועותי

ובמלחמתה של תורה היה נצחונו של דוד. גם החכם נקרא בד' שמות אלה. נקרא כסף כאומר כסף נבחר לשון צדיק ונקרא זהב כדכתיב יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת. נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם ונקרא ברזל כאומר ארץ אשר אבניה ברזל ואמרו בפ"ק דתענית אל תקרא אבניה אלא בוניה. וכן נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחושת. ואפשר עוד למצוא טעם לד' תארים האלה אשר החכם בו יכונה. וזה בשביל ד' התועליות הנמשכות מהחכמים לעולם. הא' הוא שלמות הדעת אשר ילמדו לאדם. וע"ז נקראו זהב שהוא היותר נקי וטהור שבמתכות ומטעם זה אמר ג"כ בחנני כזהב אצא. והב' שלמות המדות והמעשים הטובים אשר ילמדו להישירם ולנהלם באורח מישור. וע"ז נקראו כסף שנקיון המדות והעברת החטאים יכונה וישוה לכסף צרוף בשביל מראה הלובן ע"ד בכל עת יהיו בגדיך לבנים. כשלג ילבינו ועבודת יוה"כ היתה בגדי לבן. והג' טוב הנהגה להישיר העם להשלים הקיבוץ להוכיח במישור כל פורצי גדר וע"ז נקראו ברזל כדכתיב כל קבל די פרזלא מהדק ומחשל והם כנשק ברזל. והד' היותם מגינים על הדור וע"ז נקראו נחשת כאומר ולחומות נחושת. ולכן אמר ע"ד המליצה שמאחר שנתנה אחרית ותקוה לד' דברים האלו בהפסדם היה ראוי כי כמקרה ההוא יקרה גם לת"ח בהפקדו. באשר כי עתה יעדרו ד' התועליות האלה אשר בהן ישוו יחד. ובכל זאת אנחנו רואים כי בזה נגרע חלק החכם מחלת המתכיות האלה:

מי מביא לנו תמורתו. יש מקשים דהא איכא תמורה לת"ח כדאמרינן במדרש קהלת וזרח השמש ובא השמש עד שלא ישקע הקב"ה שמשו של צדיק זה מזריח שמש של אחר. אבל באמת אין זה קושיא כי פעמים ימות זה במזרח והשני יולד במערב ולמקום אשר אבד אין תמורה. וגם כי הראשון כבר זכה לשם ודבריו נשמעים והשני אשר יקום תחתיו אף כי יחכם כמוהו אך מי יודע אם ישמעו דבריו ויכובד כראשון ולא יוכל להועיל לבני אדם כמוהו. ובב"ר גרסי' אין אנו מוצאים תמורתו גם בירושלמי חכם שמת אין לנו כיוצא בו נראה שאין מניעת מציאותו אלא לנו לא מצד עצמו לכל הנוסחאות:

אר"ל שבטים מציאה מצאו כו'. וכתיב ויצא לבם ויחרדו אנו שאבדנו את ר' סימון בר זבדי על אחת כמה וכמה כצ"ל וכ"ה בב"ר והשאר נמחק. ומה דיליף זה מהשבטים משום דיש קצת דמיון ביניהם באבדן הלא לו טוב הוא כי יבוא למנוחתו בכבוד ויזכה לחלקו בג"ע. אך רע הוא לבני עולם כי מפני הרעה נאסף הצדיק הלא פורענות תבוא לעולם אח"ז. ובמכילתא איתא כשנהרג רבן שמעון ור' ישמעאל אמר ר"ע לתלמידיו התקינו עצמכם לפורענות. וזה שיליף אם המציאה לשבטי יה היתה לרעה. הלא קרוב הדבר כי

עתידה רעה לבוא במות ר"ס שאין להתיאש מן הפורענות. ובזה התעוררם לבקש רחמים לעכב הפורענות ולשוב אל ה':

כך יגע ר' בון בר חייא כו'. רבים מקשים הלא התלונה בזה לא סרה כי אם חי עוד יותר הרבה עוד יותר ללמוד וללמד ולעשות מעשים טובים. וכשמת בלא עתו אף כי הרבה לעשות מ"מ לא השלים לעשות. והרב מהרש"ס ז"ל תירץ שיש לשכל האנושי גבול יעמוד אצלו כמ"ש הרב בח"א פל"א והוא בא עד הגבול. והשיג כל מה שבחוקו להשיג. אבל התירוץ הזה איננו מספיק על שכר עסק התורה וקיום מצותיה. ואולי כיון שר' בון הגביר חיילים בקוצר ימים לעשות מעשיו כאיש שיבה ובא בימים הוא צריך להניח מקום לדור הנולד אשר גם המה ימצאו מקום ללמוד וללמד ולהדרוך את מתי העם באורח ישר. ולא יהיו כרועים אשר אין להם מרעה:

עד ועשיתי לך שם גדול וגו'. הכוונה בזה עד שיבוא שם במדריגה היותר גבוהה. ועי' במדרש קהלת על פסוק אין זכרון:

פרק ד

פתר קרייא בקרבנות. משום שיופי האשה ידמה רק לב"ח כמו לסוסתי ברכבי פרעה. עיניך יונים. כשני עפרים או ליפי הצמחים כמו כשושנה כתפוח או לתמר ולא לעיר לכן מפרש כתרצה וכירושלים על הקרבנות. והכ"ף מן כתרצה וכירושלים איננו כ"ף הדמיון אך כ"ף הזמן וכמו וכבוא משה וכ"כ התנחומא כשאתם מתרצים לי בקרבנות וכן כירושלים כשאתם מביאים לי קרבנות הנאכלות בכל העיר. והכתוב נאמר על הזמן אשר ביהמ"ק חרב וישראל דבקים עוד בהקב"ה כי יפה את רעיתי בדבקותך בי כתרצה כזמן אשר תתרצה לי בקרבנותיך וכן כירושלים:

נשי תירען. תירען הוא מלשון פירצה כמו תרועייא דימא בב"ר פס"ט. וקרי לדור המדבר תירען משום שהיו פרוצים מאד. או הוא לשון דלת וכמו תרעא וקרי לנשי המדבר בשם זה משום שנעלו דלתותיהן ומיחו בעצמן שלא יקרבו בעליהן אליהן:

שכל מי שהיה רוצה כו'. ומפרש נאוה כירושלים כאיקונין הנעשה בירושלים ומשוה את יפי האשה לאיקונין כמו דאיתא באסתר רבתי על הפסוק ותהי אסתר נושאת חן וגו' כאיקונין הזה וכו'. ומביא לראיה מן הכתוב שבירושלים היו אומנין גדולים לעשות איקונין וציורים יפים:

שש עגלות צב כנגד ו' רקיעין. מדלא הביאו י"ב אחת לכל נשיא להקל את המשא ע"כ באו לרמז בזה דבר מה. ויעץ כי המשכן היה דמיון נגד העולם וכדאיתא במ"ר פי"ב לכן מבקש לזה רמז בשמים ובארץ:

הן דמלכא שרי טמיקין. פי' ערבות אשר שם שוכן כבוד הקב"ה וכדכתיב לרוכב ערבות טמיקין חשובים הם ומכובדים ולא נמנו ועי' בויק"ר פכ"ט:

שש ארצות. עמ"ש בזה בב"ר פ' י"ג. ובעיקר המאמר הזה עי' במ"ר נוסחאות שונות ומבוארות יותר:

ונחמות. לפי שהיו מצירין על שלא זכו בנדבת המשכן כדאיתא במ"ר פי"ב:

באותה שעה נתירא משה כו'. אע"ג דהוא אמר ומי יתן כל עם ה' נביאים היינו לסייעו במשא העם ולנבא עתידות כמו שעשו אלדד ומידד אבל לחדש הלכה קשה היה בעיניו שיקצר הוא ממנה ועוד שירבו מחלוקת בישראל אם לא ישתו כולם ממקור אחד. ולכן אמר מאתם היו הדברים ולא מאת ה' נצטוו רק עצה לקחו מאחר. משום שנועצו אם לשאת גם כל המשכן בכתף כמו הארון או להובילם בעגלות:

לקירסן. באות אמת פי' לפרקים ומ"ש לרפאות את הקירוס באסתר רבתי מפרש קליפה העולה מחמת מכה:

ונמצא קרבנן של נשיאים פסול. ולא יכלו להביא אחרות תחתיהן משום שהעגלות והשורים היו שוין ולא ידעו על כל אחד למי הוא. ואם תשבר עגלה או הפר ימות לא ידעו על מי להביא אחר במקומו:

ולא הוממו ולא הזקינו כו' כי הזקן תנן בבכורות שפסול לקרבן ועי' בתוס' בפ' קדשי הקדשים דף נ"ט דתירצו שהוראת שעה היתה:

פרק ה

העבירוה מנגד פני גרסינן. והכוונה שאינו יכול לראות בצערה אף כי חטאה אליו ולא יאבה לסלוח לה עד אשר ימלא צבאה וכ"ה בנמשל כי בחטאם באה הרעה לעולם:

ואף סוררים וגו'. בזכות כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. כי המזמור הזה מדבר ממתן תורה כדדרשינן בפ' ר"ע על לקחת מתנות באדם והכוונה אע"פ שחטאו מ"מ אם כולם צועקים אלי יכמרו רחמי ואזכיר אותם זכות הר סיני:

עז זו בזויה כו'. והכתוב משבחם אף שנבזו בשטים אבל במלחמת מדין היו בהיפך ועמ"ש בזה למעלה על פסוק שערך כעדר העזים קמא:

פרק ח

יש להם לשון. פי' לשון המיוחדת לשרים ואין בהם כתב מיוחד וכמו שכתבו התוס' בפ"ק דעבודת כוכבים על הכתוב בזוי אתה מאד שאין להם כתב ולשון אבל ישראל גם בימי מרדכי היו להם כתב ולשון מיוחד לשרים וכדדריש מהמקרא ככתבם וכלשונם:

שבעים מהם מכירין כו'. עי' בבמ"ר דמפרש כל דרש ודרש ומה שהוכיח כי ישראל מכירין גם אמותיהן מהמקרא ויתילדו על משפחותם לבית אבותם ע"ש ברש"י בחומש דאם היה אביו משבט זה ואמו משבט אחר היה נקרא על שבט אביו חזינן דהכירו גם אמותיהם מאיזה שבט הן:

פרק ט

אחת זה אברהם. ונמשך זה על דברי ר"ל שישראל מכירין יחוסיהן ואמר כי עד אברהם יצחק ויעקב ימשך יחוסנו:

שהיה יחיד לאמו. ואע"ג דגם ישמעאל היה יחיד לאמו כדאמרינן בב"ר פנ"ה גבי עקידה זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו מ"מ הגר הולידה עוד אחר העקידה כי קטורה זו הגר כדאיתא בב"ר פ' ס"א אבל יצחק היה יחיד לאמו עד יום מותו:

שהוא ברור ליולדתה. אבל לא לאביו יצחק כי עשו היה מרמהו בפיו וחשבהו לצדיק יותר מיעקב כדאיתא בב"ר:

והקול נשמע בית פרעה. וס"ד וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו. משום שמצאו בהם טוב טעם ודעת מראש בוויכוחיהם עם יוסף בעלילותיו וכאשר נודעו להם שהם אחי יוסף שמסו בהם:

אם אנו מהלכים מסוף העולם כו'. משום שלא רצה לפרש הה"א של הנמצא על ה"א השאלה ויתפרש כי פרעה לא הסכים למינוי יוסף עד אשר ידע אם לא נמצא עוד איש כמוהו דהא הכתוב לא יספר שבקשו ולא מצאו ואיך הסכים פרעה למנותו. ולכן מפרש על ה"א התימה ופרעה מספר שבחו של יוסף לפני עבדיו אשר לא נמצא איש אשר רוח אלהים בו כזה. משום שכל חכמי הקדם התחכמו רק בחכמת הטבע ולא זכה איש מהם לרוה"ק. וגם מדאמר בהחלט אין חכם ונבון כמוך משמע כי בכל העולם לא נמצא כמהו:

אלו ס' מסכתות. וקרא אותן מלכות משום שעל פיהם פוסקין הדין. משא"כ תורת כהנים שאין פוסקין דינים ממנו נקרא פילגשם:

אין קץ לתוספתות. כי יש תוספתות דר' חייא ודר' אושיעא ודבי רבי ישמעאל ודבי אליהו ודבי חזקיה ודבי שמואל וזולתם. וקרא אותם עלמות לפי שהיו נעלמות ולא היו מצויות ביד כל אחד. כמו דמצינו בגמ' כי אתא רב דימי אייתי מתניתא בידי' וכאלה רבים.

הן חולקין אלו עם אלו כו'. כלומר אע"פ שיש מחלוקת ביניהם מ"מ אין זה פגם בתורה אחרי כי שני הצדדים למדים סברתם מכללי התורה אשר אחת היא. כמו דזה יליף מק"ו או מגז"ש זה והשני יליף מק"ו ומגז"ש אחר הלא שניהם באו בכח כלל אחד. וכיון

דשניהם מודים בשרשי ובכללי התורה שהם המדות אשר התורה נדרשת בהם. תקרא התורה אחת:

אלו ס' חבורות. לא מצאתי מספר הזה בשום מקום וע"כ גמרא גמירי להו. וע"ע מ"ש על המאמר הזה בב"ר פט"ו:

ואת מוצא הלוכה של גיהנם שני אלפים מאה שנה כצ"ל. פי' שמאחר שהעולם הוא אחד מארבע מאות בגיהנם נמצא הגיהנם מאה פעמים שני אלפים. דת' פעמים ת"ק היא ר' פעמים אלף והיינו ק' פעמים אלפים:

יכול שהם חולקין זה עם זה כו'. פי' דשם נגלה להם האמת ואינם חולקים גם באופני למוד המדות אם מגז"ש ומק"ו זה או מאחר:

יש להם מנין ואין להם סכום. מנין הוא הפרטיים והסכום הוא סך הכולל וכשמנה את ישראל מנה אותם לפרטיהם ואח"כ מזכיר גם סך הכולל וכמו בפ' וישלח דמנה שמות השבטים אחד אחד ואח"כ אמר ויהיו בני יעקב שנים עשר סכום הכולל וכ"ה בויגש כתב אחר שמות הפרטים כל הנפש הבאה לבית יעקב מצרימה שבעים נפש. והטעם אף כי נפרדו לאישים מ"מ נחשבו לעם אחד. משא"כ כאשר מנה את בני יפת וכן אינך לא הזכיר אח"ז סך הכולל. והטעם כי המה נפרדו זה מזה ולא התאחדו יחד:

פקודיהם במספר כל זכר פקודיהם זה המנין כו'. אין הוכחה בהוראת המלות כי פקודיהם יהיו המנין ובמספר הסכום. רק משום דדרך למנות מראש את הפרטים ואח"ז את הסכום לכן מפרש פקודיהם דכתיב תחלה על המנין ובמספר דכתיב באחרונה על הסכום [אבל באמת נאמנים דברי רז"ל כי מספר הוא מלשון גבול תכלית וסוף. וכמו ולתבונתו אין מספר ע"כ יתפרש אין גבול וסוף כי התבונה לא תמנה במנין. וכ"כ רבינו חננאל על הכתוב ומספר את רבע ישראל כי זה הוא גבול מחנות ישראל והביא לזה ראיה משפת ערבית וכן בדברי רז"ל בעומדת על הספר (סנהדרין פ"א) הוא על הגבול. כן פירשתי את הכתוב בשירת האזינו יצב גבולות עמים למספר בני ישראל. כי לא בלל את ישראל עם העמים כאשר חלק את הארץ אך הציב גבולותי העמים לגבול בני ישראל יען כי חלק ה' עמו וגו' ועי' והיטב. ולכן פירשו רז"ל היטב מספר על הסכום כי זה הוא גבול ותכלית המנויים לפני זה ומה דמפרש מספר מפקד זה מסכים קצת לדעתו אף כי י"ל גם זה]:

אחת היא יונתי תמתי. זו כ"י כו' כי הוא עם לבדד ישכון ומביא את הכתוב גוי אחד ע"ז שדרשו ויהי שם לגוי מלמד שהיו מצוינים שם ולא התערבו בעמים ובזה משוה אותה ליונה אשר אינה מזדווגת אלא לבת זוגה כדלעיל בפסוק עיניך יונים. אחת היא לאמה כי

פרושים הם מתאוות החומרות ומה הוא קדוש אף אתה קדוש צותה לנו התורה וכן הוא במדות רחמנות ובשאר המדות אשר הקב"ה בהם יתהלל צותה לנו התורה ובו תדבקון. ברה היא ליולדתה כי ע"י התורה נקרא ישראל רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה וע"ז אמר ברה היא ליולדתה שתבונתה ברה וזכה היא ואין בהם הבלי עמי קדם קוסמים ומעוננים כפלשתים. וז"ש בר מינה לית ליולדתה כי כל עמי קדם דבקו בהבליהם. ראוה בנות ויאשרוה כי היא מושגחת מאת ה' וארץ חפץ היא לו וכסוף הפסוק של ואשרו אתכם הגוים ואיננה נתונה תחת ממשלת מערכות שמים וכמ"ש מאותות השמים אל תחתו וגו' ועוד כתובים רבים ע"ז מלכות ופילגשים ויהללוה כי ישראל נחשב לעם באשר יש להם כתב ולשון וכמ"ש למעלה. ולפ"ז מונה פה הכתוב ה' מעלות אשר בהן ישראל יתפאר. ומ"ש לאמי כתיב עמ"ש לעיל:

פרק י

כך תהיה גאולתן של ישראל מצפצפת. פי' שתבוא להן ישועתן מעט מעט ולא בפעם אחת כי יכבד על האדם לסבול רב טובה מיד אחרי צרה ומצוקה רבה וכמ"ש בב"ר ריש פס"ג. וכמו שתכהינה עיני אדם אם יצא פתאום מאפלה לאור גדול. אשר מטעם זה עשה הקב"ה כי השחר יזרח מעט מעט עד אשר יבוא אור היום ולא יזרח היום מיד אחר חשכת לילה. וגם אם תבוא הטובה מעט מעט אז יכין האדם את נפשו לקבל שאר הטובה אשר לא יכון זה אם תבוא הטובה בשפע רב בפעם אחת:

אי מה שחר זה שאין לו צל כו'. פי' שאין להסתר מפני צנת השחר גם תחת צל קורה וכ"ה הדמיונות בכל המאמר הזה כי מבקש כח היפה שבשניהם ונותן אל הנדמה:

אי מה לבנה זו פעמים חסרה. ע' בש"ר על הפסוק החדש הזה לכם דאמר לכן מדמה את ישראל ללבנה כי כבודם יאיר ויחסר ויאיר כלבנה. אך שם מדבר בעוה"ז אבל לעתיד אשר ה' יהיה לנו לאור לא יחסר אורנו לעולם. יפה יליף כי לעתיד תהיה ברה כחמה:

הן הן בעוה"ז כו'. זה ימות המשיח ועוה"ב הוא אחר התחיה אשר תבוא אחרי ימות המשיח:

בדור שנתנדנד לו ליגלות גרסינן. ודריש כנדגלות מן נוד וגלות והכ"ף איננו כ"ף הדמיון רק כ"ף הזמני וכמו כעלות השחר. וזה בזמן של חזקיה:

למרתף של יין כו'. פירשנוה לעיל בפסוק הביאני המלך:

פרק יא

מה האגוזה הזה כו'. פי' עץ האגוז אם נגזז ממנו או בענפיו נחלף במקום הנגזז. ואע"ג דבכל אילנות ג"כ כתיב אם יכרת ועוד יחליף. אבל המה לא יחליפו כמו שהיה אלא באורך ימים אבל האגוזה מחלפת גזעה בזמן קרוב כאשר היתה:

לעמל תורה. אע"ג דבכל ענייי דעלמא איכא שכר בעוה"ז ובעוה"ב נקט עמלי תורה דעדיף זכותייהו דעץ חיים היא למחזיקים בה. ועוד שבטוח מהכשל באנשים שאינם מהוגנים:

בשעת נטיעתן. בילקוט איתא הכי כל האילנות בשעה שהן לוקין מכסין עקריהן והם חיים. אבל האגוז הזה כשלוקה מגלה שרשיו והם חיים. וזה יותר מתיחס למ"ש מכסה פשעיו שהלקות דוגמא לפשע:

כך ישראל מכסה פשעיו. בפרק יוה"כ מחלק בין הפשעים שיש מהם שטוב לכסות ויש מהם שטוב לגלות וכאן ע"כ מיירי בפשעים שטוב לגלותם:

וזיון של ירק. כי ע"פ הרוב המהודר איננו חזק לכן אומר שיהיה להם כח ויופי ע"ד הכתוב עוז והדר לבושה:

עצו משמר פריו. קליפתו שהוא קשה כעץ. וכמו שהשגיח הטבע לחזק קליפת האגוז להיות שומר לפרי. כן יזכו הע"ה להיות חזקים ומוצלחים אם יחזקו את ידי לומדי תורה וישמרו אותם. ועי' בויק"ר פכ"ה:

ומכפר עליהם. והיינו רחיצתם וכדגרם בילקוט יוה"כ בא ומרחיצם מכל עונותיהם ובא לאשמעינן בזה שהקב"ה עשה חסד עם ישראל כי נתן להם את יוה"כ למחול בו עונותיהם שע"י יתעוררו אל התשובה ויתרחצו מחלאתם:

תרעא דלא פתחיה כו'. גם זה הוא מעין המשל לאגוז כי האגוז שאינו נפרך מעצמו שוברין אותו באבן ומוציאין פריו בחזקה. כן הסוגר פתחו למצוה. יהיה פתוח בע"כ לרופאים על ידי חלאים שידבקוהו ויוציא את כספו עליהם:

התורה קרויה אבן כו'. פי' לכן קרא את התורה לוחות האבן. ומה גם דסנפירינון היו. רק לרמז כי יש בתורה כח האבן לשבר ולהכניע את היצה"ר. כי התורה בתוכחותיה הקשות תכניע את קושי יצה"ר בהודיעה שכר ועונש. וגם התורה מתשת כח של אדם וע"י כן יכנע הכח המעורר וכדרך שאמרו ז"ל בקדושין אם אבן הוא נימוח:

למה שהוא ניכר. כי חזותו ותוי פניו מעידים בו מאיזה עם נולד. ומביא לאסמכתא מהקרא כל רואיהם יכירום וגו' דבאמת הוא הבטחה על לעתיד:

מי מנה עפר יעקב. וזה הטפלים ליעקב ולכן קרא אותם עפר:

הה"ד האיש אחד יחטא וגו'. עי' בויק"ר פ"ד ומ"ש כולם מרגישים ע"כ בשיש להם למחות ולא מחו וכדאיתא בפרק שבועת הדיינין:

אל גנת אגוז ירדתי זה העולם. ומדמי את העולם לגנת אגוז מטעם שאמר לעיל כי עץ האגוז אם נגזז ימהר להחליף את הגזוז ממנו. כן הוא העולם דור הולך ודור בא:
אלו ישראל שגדילין על התורה המשולה למים:
אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. שבהם תעמוד התורה שנמשלה ליין ולגפן:
אלו התינוקות. ואע"ג דהתינוקות בכלל ישראל הם אשר הזכיר למעלה. אבל ביאור הדברים כי בבוא הקב"ה לשפוט את העולם אם הוא מלא עון ויחפוץ בזכותו אז יביט בראשונה על ישראל ומעשיהם אולי בזכותם יזכה העולם בהשפטו. ואם לא ימצא זכות בישראל יביט אל ב"כ וב"מ אולי שם יהגו בתורה ויהיה להם למגן ולמחסה ביום המשפט. ואם גם שם לא ימצא אז יביט על התינוקות אולי יש בהן תקוה אם יגדלו בדרכי התורה והמצות:

פרק יב

שהיתה מלקטת בשלמים. כוונת המשל הוא כמו שהעלמה העזובה והנדחה היתה מלקטת בשבלים אחרי הקוצרים. ואח"ז כאשר מצאה את גואלה ואביה והיה מוליכה בקרון ע"י אוהבו היו רעותיה תמהות איך היתה כזאת וגם היא היתה תמהה כי לא ידעה מה היא עד שנודעה לו כי זה אביה וגואלה. כן היו ישראל נבזים ושפלים. חסרי המדות והתבונה וקצרי יד בחיל ובממון כי המשועבדים בטיט ולבנים מלבד שהם עניים מרודים עוד הם קצרי יד בכח ואון ורכי הלבב וחסרי המדות והדעות כי מאין ילמדו לקח. וכאשר שלח ה' את משה אוהבו ובחירו לגאלם והביאם לגדולה היו הכל תמהים על ישראל וגם בעיני ישראל נפלאת היה הדבר הזה וקראו על עצמן לא ידעתי נפשו שמתני כלומר לא ידעתי בנפשי המעלה והסבה ששמתני במדריגה גדולה כזו להיות מרכבות עמי נדיב לבוא במרכבות אם לא כי ה' אשר נדיבות יעץ הוא העלני בחסדו למדריגה זו:
ביוסף הצדיק הכתוב מדבר. ובשבחו מיירי קרא שאף שעלה לגדולה לא גבה לבו לומר בצדקתי הביאני ה' לזה או בחכמתי כי נבונותי אלא נפלאת היא בעיניו ותלה בחסד ה' כדפי'. וכן הוא בדוד ומרדכי:
הכתוב מדבר בכ"י. אשר היא בטוחה בגאולה אף שהיא בגלות. ומביא את הפסוק כי נפלתי קמתי אף שנפלתי מ"מ בטוח אני שאקום שנית. ובא בכתוב העבר במקום עתיד. והביאה ראיה מגלות שעבר שאע"פ שישבתי בחושך ה' היה אור לי. וזה שאמרה לא ידעתי אע"פ שלא אדע יום גאולתי. אבל בטחתי בה' שהוא נפשי ולבי אשר שמתני פעם אחת מרכבות עמי בשביל נדיבותו כי עוד יבוא יום ויגאלני:

פרשה ז

פרק א

כנגד ד' מלכיות בבל ומדי ויון ואדום. אבל מצרים לא חשיב משום דשובי נאמר על העתיד וכשנכתב פרשה זו כבר יצאו ממצרים:

נכנסין תוך ידיהם בשלום. פי' אע"פ כי ימסרו בידי האויב כשבויי מלחמה מ"מ שם ישראל שלום עליהם ונשארו שלמין וע' בב"ר פ' ס"ו:

אומה שמסיימת להשלים. כצ"ל ופי' שמסיימת תפלתה בשלום ולפי שהסיום הוא עיקר לכן אמר שמסיימת. והכי אמר במ"ר פכ"א התפלה חותמין בשלום ונקט וישם לך שלום משום דמשו"ה אמרינן בתרי' שים שלום אבל בב"ר גרסינן הכא אומה שהכהנים משימין לה שלום:

הה"ד וישב עמי בנוה שלום. לפי נוסחא זו מיירי לעתיד לבוא אבל בב"ר מייתי ונתתי שלום בארץ ולפי הנוסחא ההיא נראה דמיירי אף בזמן שהיו ישראל על אדמתם:

ה"ג המטר בזכותך דכתיב יפתח ה' לך וגו'. וכדאשכחן בד"ר פ"ז דמצריך קרא לטל וקרא למטר ע"ש. ה"ג אילולי שעמדו ישראל כו' וכמו בפסוק לסוסתי ע"ש:

טובות עליו ולא לעצמו כצ"ל. ופי' עליו בעבורו כגון גמילות חסדים שאנו עושים לעניים לאהבת ה' ומצותו. ולו לעצמו הם מצות הקרבנות העולם לו לריח ניחוח ומצות ק"ש ותפלין וכיוצא שהן לקדש שמו ולכבדו:

ואתון אינון מחזיתי' דעלמא. פי' ע"י שיהיו שליטים ושרים מכם. יהיו המה מראה העולם שהעולם מתראה בהם וקרוב לזה במ"ר פ"ב ונחזה בך אין נחזה אלא שררה שכן אמר יתרו למשה ואתה תחזה:

פרק ב

אלא אינו מדבר אלא מפעמי רגלים. פי' מצעדים העולים וצועדים לרגל בירושלים ופריך והלא פעמים הללו פעמים מגולין כו' פי' הלא לפעמים הולכים יחפים וזה מגולים ואיך פסיק ואמר בנעלים ומשני דפי' הוא כי רשמי העקב והפסיעות הנכרים במהלכם מהמנעלים וז"ש מה יאיין עקביך במסאנא ולכן אמר בנעלים כי רק מהמנעלים נכרים רשמי הפסיעות בחול. אבל ההולך יחף ישארו הרשומים רק כרגע:

שהיו נועלין בעד כל הצרות. לקיים מה שנאמר ולא יחמוד איש את ארצך. ואע"ג דבמעשה דר' פנחס חמדו שכלים הרעים את חפצי שכניהם רק שלא עלתה בידם. י"ל שאין שלילת החמדה סלוק החפץ מהלב אלא בגמר המעשה וכה"ג אמר במכילתא גבי לא תחמוד או אפילו חומד בלבו ת"ל לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך מה להלן

עד שיעשה מעשה אף כאן עד שיעשה מעשה. והיינו דבדברות שניות כתיב לא תתאוה להוסיף חיוב אפילו על חמדת הלב כמ"ש הרמב"ם ז"ל:

בשני נעלים. שתי פעמים שנועלין דלתותיהן ועולין לרגל דהיינו בחג ובפסח. דלכאורה לא היה ראוי להיות רק בפעם אחת דהיינו בפסח שהוא זמן יציאת מצרים ואז היה ראוי לחוג על נס יציאת מצרים ועל הושבתם בסוכות ביציאת מצרים ולא לעלות לחוג בחג על הסוכות שהיו בזמן שיצאו ממצרים. ומ"מ מה נאה להיות בב' זמנים וכדמפרש ר' חמא לשני פרגמטוטין כו' שכדי שתתיקר סחורתם אינם פותחים שניהם יחד וכן ה' כדי ליקר נס יציאת מצרים ונס הסוכות קבע לכל אחד זמן מיוחד שאלו היו שניהם יחד לא הוי חשיבי ומנכרי כולי האי. ומאחר שהוצרך ליחד זמן הסוכות לעצמו הוצרך להרחיקו עד תשרי שלא יצטרכו ישראל לטרוח לעלות לרגל בזמן קרוב [ועי' בט"ז ריש הלכות סוכות]:

אתם נועלים לפני בחג כו'. עי' בערוך ערך אפרגיא שכתב בלשון הזה כתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם וכתוב אחד אומר עצרת לה' אלהיך אר"ח בר חנינא לב' פרגמטוטין כו' וכ"ה בילקוט בפסוק עצרת תהיה לכם. ולפ"ז מדריש בנעלים מלשון נעילה ועצירה ובא ר' חמא בר' חנינא לתת טעם למה כתיב בפסח ובחג לשון עצרת משום שאם ימשכו שני ימי החגים בזמן אחד אז יקטן ויזל כבוד ה' בעיניהם ולכן חלקם לשני זמנים ולדעת חנינה פי' בפסח עצרת לה' שהקב"ה עוצר ונועל לפני ישראל בפסח ובחג כתיב עצרת תהיה לכם משום שישראל עוצרים ונועלים לפני ה' בחג וכדמפרש ואזיל וע"ז אמר מה יפו פעמיך בנעלים כי ע"י שתי הנעילות התבואה מתברכת לישראל:

ויתדות דרכים. עי' בערוך ערך גז שני פירושים על זה:

לפיכך משה מזהיר כו'. כלומר היינו דקאמר עצרת תהיה לכם. או פירושו שרצה הקב"ה שיהיו פעמי רגליהם יפים בדרכם בב' הנעילות דהיינו העצירות ולא קאמר עצרת לה' אלהיך כדכתיב בעצרת דפסח לומר שבעבורכם הוא ביום הח' שלא תצטערו לילך ולבוא בימות הגשמים:

שנקרא נדיב. לפי מדרשנו נראה שנקרא נדיב משום שהיה זן ומפרנס לכל עוברים ושבים כדאיתא בב"ר פמ"ט ופנ"ד ומייתי המקרא נדיבי עמים נאספו עם אלהי אברהם ולא אמר עם אלהי יצחק ויעקב משום שאברהם היה ראש לנדיבים אבל בפ"ק דחגיגה דריש נדיב על אברהם לפי שהוא הראשון אשר הכיר את בוראו:

המד"א בריתי היתה אתו. והיינו מפני שיש סכנה בברית מילה הבטיח בה הקב"ה החיים והשלום. וה"נ משום דצריכה רפואה קבעוה בשמיני כנגד המילה:

למה חלאים היא דומה. פי' לאיזה חוליא דומה המילה הנזכרת ודרשיות חלאים מלשון חוליות ומשני לחוליא של עמוד כלומר כמו שהעמוד מעמיד הבנין כן ישראל קיימים בזכות המילה ורבנן מדמי לה למרגלית שהיא יפה כן המילה היא יפה:

פרק ג

אדרא דזהרא. פי' עיגול הירח ואדרא הוא גורן ולפי שהגורן עגול לכן קורא העיגול גורן. והשמש והירח מתרגמינן בירושלמי שמשא וזיהרא והיינו דקאמר אית דקריין לזיהרא סהרא:

אל תחסר סנהדרין מעשרים ושלשה. כדגרסי' בפרק אחד דיני ממונות אל יחסר המזג שאם הוצרך אחד מהם לצאת רואים אם יש כ"ג כנגד סנהדרי קטנה יוצא ואם לאו אינו יוצא ופירש"י המזג ב' חלקי מים ואחד יין אל יחסרו מחלק השלישי שהוא כדי הראוי למזוג.

[א"ה ע"ע בתוס' סנהדרין דף י"ג ע"ב ד"ה אל יחסר המזג דכתב פי' אחר וזה מגימטריא של מזג. ומדברי המדרש פה דדריש ד"א אל יחסר המזג כו' שהוא ממזג את הלכה כההיא דתנינן כו' נראה מפורש כי לפי פירוש הזה לא נחית עוד לפרש המזג מן מזיגה של ב' חלקי מים ואחד יין. ופשטא דמלתא נראה כי לפי פירוש זה מפרשי המזג מלשון ארמי אשר שרש ?ג מורה על מושב והסיבה וכמו חזי למזגא עלייהו ועוד רבות. ואם שרשו הוא זג מהכפולים יהיה המ"ם למשקל וכמו השמות מכס משק ממר. ומפרשי אל יחסר המזג כי מושב החכמים וכמו שבת תחכמוני לא יחסר לעולם. ויען כי מושב החכמים לא פחות מכ"ג לכן אמרו אל תחסר מכ"ג ועיין]:

מופלא שבה. ונקרא מזג שהוא משקה ורועה אותם וכדמתרגם בירושלמי משקה מלך מצרים מזגא דמלכא:

זה שהוא ממזג לה את ההלכה. נראה שהוא המכריע. שאם נחלקו הסנהדרין ל"ה לצד אחד ול"ה לצד אחר נמצא האחד מכריע לא' מב' הכתות וקמ"ל שלעולם צריך שיהיה באופן שימצא מכריע שלא יהיה ב"ד שקול שאם אחד אומר אינו יודע ושאר הדיינין שקולין מוסיפין עוד אחד להכריע ומפרש דקרי ליה מזג כההיא דתנינן מזג שני חלקי מים ואחד יין שהרבות המים על היין קרי מזג וה"נ המכריע שהוא מרבה כת המחייבין או הפוטרין נקרא מזג:

ערמת חטים ערמה של חטאים כמה מצות ודקדוקים יש בת"כ כמה קלין וחמורין כו' כצ"ל. ובא לפרש למה נקראת ערמת חטים משום שיש בו דיני קרבנות וכמה מצות ודקדוקין וכו' ומה דאיתא בספרים כאן סוגה בשושנים אלו ד"ת שהן רכין כשושנים ל"ג

לה הכא אלא בסמוך מקמי א"ר לוי כו' ושייך לדבריו דדברי תורה אע"פ שהם רכים כשושנה מ"מ הם מספיקים להפריש את ישראל מעבירה וכמו שדרשו בפ' אחד ד"מ סוגה בשושנים שאפילו בסוגה של שושנים לא יפרצו בהן פרצות וע"ש ברש"י:

וכן מי שהביאו לו תמחוי כו'. פי' לא לבד באופן הראשון דיוכל להיות שהיא נמאסת עליו ע"י שושנה האדומה אלא בתמחוי דנפל בו חלב דלא נמאסת. וגם הוא רעב מ"מ הוא מושל ברוחו ופריש מיניה מפני האיסור:

ולא על הקש ולא על המוץ. עי' במ"ר פ"א:

שנאמר כל הגוים כאין נגדו. ואין ישראל בכלל זה כדגרסינן בפרק אחד דיני ממונות דכתיב ובגוים לא יתחשב:

פרק ה

הכתב רבה על הנקודה. כגון ישפוט ה' ביני וביניך שהיו"ד לבד נקוד וכן בשכבה ובקומה הוי"ו לבד נקוד. והנקודה רבה על הכתב היינו גבי ויאמרו אליו נקוד על איו שבאליו ועמ"ש בזה בב"ר פמ"ח:

אלא כלו נקוד מלמד שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו. אמר לו ר' ינאי א"כ למה נקוד עליו אלא מלמד וכו' כצ"ל וכ"ה בב"ר. ופשט הדברים כן הוא כי בכ"מ אין הנקודה באה לעקור עיקר המלה אלא הדרשא תדרש בנקוד כשהוא מרובה או בכתב כשהוא מרובה אבל אין מלה יוצאת מידי פשוטה וכאן שאין נקוד מרובה על הכתב ואין הכתב רבה על הנקוד כיון דכולו נקוד ולא נשאר לנו או לדרוש את הניקוד ולעקור את פשט המלה ממקומה או להשאיר את פשט המלה כאשר היא ודריש רשב"א שהמלה נשארת על מקומה והניקוד בא לרמז אף כי שונא היה לו מ"מ נכמרו רחמיו ונשקו בכל לבו. ור"י סובר שהניקוד בא פה לעקור את הוראת המלה ממקומה ואף דכתיב וישקהו אבל עיקר כוונתו היתה לנשיכה. ובא לדרוש בזה את הכתוב צוארך כמגדל השן לדברי ר"י כי כל מה שאירע לאבות סימן לבנים וכמו שצואר אבינו יעקב נהפך לשיש כן בכנסת ישראל יהיה צוארה חזק כשיש להקהות שיני אויביהם:

והתיזה ראשו של קוסטנר כו'. והמה חשבו שהמיתו את משה לכן הניחוהו וברח ומ"מ הוצרך לברוח דלאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא:

כל אסקולין. ובד"ר הגירסא כל אסכילי וזה החכמים. אבל בש"ר הגירסא כל סנקלי והם אנשי העצה ובירושלמי הגירסא כל אוכלוסין:

מהם אלמים כו' ועשה הקב"ה כן כדי להראות למשה מי ישום אלם או חרש או עור. וע"ע בזה מ"ש בש"ר בס"ד:

מילי דחושבן ל"ו מזכין ול"ה מחייבין זכאי גרסינן וכ"ה בתנחומא ומה שקרא ברכות פירשו בספרי מה ברכה זו אין אדם יודע מה בתוכה כך אין אדם יכול לעמוד על דברי חכמים:

מבית שער. משער ב"ד הגדול ומרווחת לרבים שמתפשטת בכל ישראל:

סופן לנטות אחרי רבים כצ"ל. ופירושו דכל הלכה הנשאלת בשער סנהדרין סופה להפסק ע"פ הרוב:

האף הזה רוב תכשיטין תלויין עליו. קשה דהא לא מצינו רק הנזם ועוד דלעיל בפסוק כמגדל דויד קאמר דרוב תכשיטין תלויין בצואר. ואולי מדבר מהחשיבות כי המרגלית היותר חשובה בין התכשיטין ישימו בנזמי האף. ולפי מה שפירש"י דאפך הוא המצח י"ל דתכשיטין רבים תלוים בו כגון ציץ וטוטפות וכיוצא:

כך כהונה ולויה מביהמ"ק כצ"ל ומלכות מיעקב ט"ס הוא ואגב שיטפא דאיתא הכי לעיל בפסוק לחייו כתבוהו הכא:

כמגדל הלבנון. אין לבנון אלא ביהמ"ק שנאמר ההר הטוב. ומ"ש שמלבין עונותיהם פי' ע"י הקרבנות שמקריבין בו ומייתי ראיה מאם יהיו חטאיכם כשנים וגו' שכפרת החטא מכונה בהלבנה:

שנאמר יפה נוף משוש כל הארץ. ועיקר השמחה מפני הקרבנות שמתכפרים בהם בביהמ"ק וכי איתא בשוח"ט ע"ש באריכות:

מהו הדרך ר"י ור"נ. ר"י אומר זה מלך המשיח שהוא חד כו' ד"א שעתיד להדריך כו' ר"נ אומר מקום הוא שנקרא חדרך אמר לו ר' יוסי בן דורמסקית לר' יהודה עד מתי אתה מעוות עלינו את הכתובים העבודה שאני מדמשק כו' והכי איתא בספרי:

שהוא לא"ה דכתיב והכה ארץ בשבט פיו והא דכתיב בזכריה ט' ודבר שלום לגוים זה נאמר לנאמנים בבריתו:

הרי לאורך. מדרום לצפון קרי אורך העולם וממזרח למערב קרי רוחב אע"פ ששני המרחקים שוים. ולפ"ז כי ימין ושמאל דבק להאריכי מיתריך דסליק מיניה. אבל בספרי תנא הרי לרוחב לאורך מנין. ולפ"ז ממזרח למערב קרי אורך ומדרום לצפון קרי רוחב. ולפ"ז כי ימין ושמאל תפרוצי דבק עם הרחיבי מקום אהלך דפתח ביה:

פרק ו

הרשים שבכם חביבים עלי כו'. עמ"ש בויק"ר פל"א:

חביבים עלי כדוד. שהיה אדמוני ודומה בזה קצת לארגמן:

פרק ז

זה חבתו של אברהם גרסינן וכן בדניאל. ומ"ש שהיה מתחטא פי' געגועין כמתגעגע על אביו ואומר שאינו רוצה מתנתו זו או שאינו רוצה לאכול וכיוצא וכן היה באברהם שלא חפץ ברכוש של סדום וכן דניאל לא חפץ במתנות בלשצר ודריש אהבה בתענוגים שאברהם נאהב לה' בענין געגועיו על מלך סדום ותענוגים לשון געגועים כבן המתענג ומתגעגע על אביו:

פרק ח

יצר עבודת כוכבים כבר נעקר שאין אדם מתאוה לה כשנים קדמוניות שהיו להוטים אחריה. ומ"ש אמר הקב"ה כל מי שהוא יכול לעמוד בזנות כו' פי' כיון שלא נברא היצה"ר אלא ליתן שכר לכובשים אותו ועכשיו יראה שנפסד שכר זה מהצדיקים לכן אומר שהכובש יצר הזנות יש לו שכר כאלו כבש ב' [והטעם בזה אולי ע"פ מה דאמרינן בסנהדרין ס"ג ע"ב א"ר יהודה אמר רב יודעין היו ישראל בעבודת כוכבים שאין בה ממש ולא עבדו אלא להתיר להם עריות בפרהסיא. ולכן הכובש את יצרו מזנות נחשב לו כאלו כבש ג"כ את יצרו מעבודת כוכבים אשר בער בהם רק להתיר להם עריות]:

ר' בנייה אומר אלו מרדכי ואסתר. כי בימיהם קבלו את התורה מרצון טוב תחת אשר בסיני קבלו בשביל שכפו עליהם הר כגיגית וכמ"ש רז"ל בפ' ר' עקיבא קימו וקבלו קבלו ברצון מה שנתנה להם בסיני. ובמגילה אמרינן קימו למעלה מה שקבלו למטה ס"ל לר' בנייה דהיינו עקירת יצה"ר של עבודת כוכבים דכל הכופר בה כאלו מודה בכל התורה כולה. ולרבנן הוא מן וזכרו פליטיכם וכמו שדרשו לקמן:

כתיב וזכרו פליטיכם וגו' וס"ד אשר נשברתי את לבם הזונה אשר סר מעלי ופירושו שעקרתי יצרם הרע מעבודת כוכבים אשר הסיר אותם מעלי:

אמר הקב"ה לישראל אפרים וגו'. פי' אפרים מתפאר כי מה לי עוד לעצבים כאלו הם בעצמם בעטו במו ולא יבינו כי אני עוניתי. אנכי כפפתי את יצרם:

א"כ למה באו ישראל בספק כו'. פי' אם בימי חמו"ע נעקר יצר הרע הזה במה חטאו ישראל בימי המן כי באו בסכנה דהא בודאי לא עבדו אז עבודת כוכבים ומשני דרבנן אמרי כי אע"פ שיצרם לא הסיתם מ"מ פלחו לצלם של נבוכדנאצר ברצונם והעון הזה היה די להם לצערם ולהדאיבם בימי המן ורשב"י אומר טעם אחר:

והלא כל ישראל עריבין ורבנן לא ס"ל האי טעמא וכמ"ש בפסוק אל גנת אגוז דבשאר עבירות איהו בדיניה ורשעים דמשפחתו בדין החמור ורשעים דעלמא בדין הקל וצדיקי

דהכא והכא פטירי כמו דאיתא במסכת שבועות. ועוד דבשל שאר עיירות אין בידן למחות ולא שייך ערבות. אבל רשב"י פליג אההיא וס"ל דכל ישראל ערבין בכ"מ:

בכל לבם אלא מיראה לכן לא הביא הקב"ה הצרה עליהם בכל לבו אלא להפחידם שישובו וכמו שמביא את הפסוק כי לא ענה מלבו. וכ"ה בפ"ק דמגילה הם לא עשו אלא לפנים אף הקב"ה לא עשה אלא לפנים ע"ש:

נסגוד לי' או לא. אע"ג דכללא רבא הוא שעל העון הזה יהרג ואל יעבור ועי' בתוס' פסחים פ' מקום שנהגו על דברי רז"ל מה ראו חמו"ע שמסרו נפשן לתוך כבשן האש ופירש"י ולא דרשו וחי בהם ולא שימות בהם. שתירוצם לא שייך פה במדרש. ואולי חפצו לקדש את ה' גם אם היה אפשר להם להשמט. ומאגדה זו מוכח כדעת הפוסקים דאפילו במקום שאין אדם מחויב למסור נפשו אם חפץ למסור נפשו כדי לקדש את ה' רשאי ולא הוי מתחייב בנפשו:

לאחר שבאו אל יחזקאל כו'. אע"ג דפשטיה דקרא משמע דלכלהו כי הדדי אמרינהו ופה נראה כי בשתי פעמים אמרו לו מתחלה אמרו לא חשחין אנחנא ואז פטרם והלכו לדרוש ליחזקאל ושוב חזרו וענו אותו והן לא ידע כו' ומנא להם לרז"ל הא. ועוד למה בפעם הראשונה לא כעס כמו בפעם השניה. משום דק"ל שדבריהם כסותרין זה את זה דמדקאמר לא חשחין אנחנא משמע שאינן צריכין להשיב על דבריו ושוב משיבין על כל דבריו. ולכן מפרשי כי מעיקרא אמרין לא חשחין אנחנא וכו' שאין אנו צריכין להשיב על מה שאמרת שנשתחוה לצלמך מאחר שאנו בטוחים באלהינו ולכן לא קצף עליהם נבוכדנאצר כי ירא פן יהיה לחרפה כי הקב"ה יעשה להם נס. אבל בשובם מיחזקאל ואמרו בין אם יציל ובין אם לא יציל לכן קצף עליהם למה יעברו על דבריו אחר שיכול להיות שהם ימותו:

הה"ד הולך בתום. פי' אם הולך בתומו אפילו אם לא יעשו לו נס ישמור את דברי ה' ילך בטח וינצל אבל מעקש דרכיו שההולך ע"מ שיעשו לו נס אין עושין לו נס כענין הרן דאיתא בב"ר פל"ח:

ופזרו עצמן בין האוכלוסין. כדי שיודע הדבר ברבים ויקדשו את שם ה' בפרהסיא:

פרק ט

אמרתי שאני מתעלה בכל האומה. בפרק חלק איתא הכי אמרתי אעלה בתמר אלו ישראל ועכשיו לא עלה בידי אלא ?כנסן אחד של חמו"ע וע"ש בפי' רש"י:

מן תלת אילנין אלבנין. אלבנין הוא חשובין וזה ענפים גדולים. וזה דמיון לחמו"ע. ואע"ג דדניאל נמי הוי אז אבל מכיון שלא נתקדש עדנה שם שמים על ידו לא חשיב ליה כהני.

ומייתי דהיו חשובין מדכתיב גביהם כפיתו בסרבליהון אשר הם בגדים חשובים ונתכסו בהם אפי' באותו שעה משום דאפי' בשעתה סכנה אל ישנה אדם עצמו מן הרבנות כדאיתא בפרק חלק:

ששה נסים כצ"ל:

אימוקסרוס. זה שם מחלה:

מהלכין בגו נורא. וכיון דלא אמר בגו אתון נורא משמע דלא היה עוד שם כבשן עליו. א"נ מדקאמר מזה גוברין כו' ואם היה הכבשן כמו לפני זה א"א היה לראותם:

כר איתי ליה. ומה דכתיב בנים אתם לה' אלהיכם זה דרך חבה. וה' הבוחן לבבות ידע כי נבוכדנאצר לא אמר דרך חבה:

פריטין משלו היו. פריטין הוא שלטונים ופי' דשליטת חמו"ע היתה על המלאכים. דכיון דהם שלוחים להצילם נמצא דהה עושים עבודתם וכן אמרינן בחלק בענין זה גדולים צדיקים ממלאכי השרת:

סקו ואתו אין כתיב כאן כצ"ל. ופי' כי אם לא היה נפרץ הכבשן היה להם לעלות למעלה על הכבשן ולצאת:

תפתיא מימרם. זה ספרי המירוס שנזכרים בסוף מסכת ידים ואמר שמפתים יצה"ר של זנות כי אלו הם מוכיחים לעם בחכמתם להחליש כח יצה"ר של זנות וכיוצא מהתאוות שהאדם נמשך אחר הם. [הספרים האלה חבר איש יוני האמער והמה מספורי האלילים במליצה נפלאה ואולי נקרא תפתיא בשביל פאעט או פיטיא המורה על לשון למודים]:

שהן נחשדין לוקח שוחד ופונים בשביל זה הדין לכל צד:

קתאליקי הממונה על האוצרות. וקשישי ואיסטר קוגיס הם חוזים בכוכבים המודיעים העתידות למלכם כידוע מלפנים:

פרק י

שפתותיהן של אבותיהם של אלו. פי' אברהם ויצחק ויעקב כי מהם למדו לקדש את ה' ולבוא גם באש וכמו אברהם באור כשדים ויצחק נתן עצמו להיות עולה על המזבח שהיא כולה כליל:

רוחשות עליו בקבר. המאמר הזה צריך ביאור לפי פשוטו. ואשר נ"ל בזה כי המאמינים בתורה מן השמים ע"כ יאמינו ג"כ בהשארת הנפש. כי שם הוא השכר והעונש. וגם בזה כי מאמין בתורה מן השמים מעיד בנפשו כי יש חבור וקשר בין עולם החומרי לעולם הרוחני. והשני מנהיג ומפקד על הראשון. ולכן האומר דבר הלכה מפי המת בזה מעיד בו

כי הוא חי בשמים. ורוחו לא נכרתה. וע"ד המליצה אמר שפתותיו רוחשות או דובבות בקבר. כי אין כליה ואבדון לנפשו. ורוח החיים אשר היה בקרבו לנצח יעמוד:

פרק יא

שלשה תשוקות הן. עמ"ש בזה בב"ר פ"כ. ופה נוסיף הדברים האלה. הנה ידענו כי שלשה הנם המוציאים את האדם מן העולם וזה הקנאה והתאוה והכבוד. אמנם אף כי תכונתם רעה היא עכ"ז לענין עבודת ה' טובות הנה. על הקנאה כתיב בקרא אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום ובב"ר ותקנא רחל באחותה קנאה במעשיה ופנחס בקנאו לה' השיג ברית שלום אף שהקנאה מביאה קטטה ומיתה. וכן התאוה טובה בבקשת דרכי ה' ע"ד ה' נגדך כל תאוותי ופי' כל תאותי הוא רק נגדד ונכחך להשיג דרכיך. וכן הכבוד ראוי במצות ה' ע"ד התנאה לפניו במצות ובפרט בת"ח שראו לו שיתכבד בתורתו עד שבהפך זה אמרו כל משנאי אהבו מות כדאיתא במסכת שבת. וכנגד שלש התשוקות האלה אמרו. אף כי לעניני התבל המה רעות בכל זאת לענין התורה טובות הנה. וכנגד תשוקת הקנאה אמר אין תשוקת אשה אלא לבעלה שע"י קנאת אשה בחברתה לא תשתוקק אלא לבעלה. וכנגד תשוקת הכבוד אמר אין תשוקת יצה"ר אלא לקין וחביריו. שכל קטטתו היתה לבקשת הכבוד למה שעה ד' להבל ולא לו. וככנגד התאוה מביא אין תשוקה של גשמים אלא בארץ כי כל התאוות והצלחות תבאנה מהשפעת הגשמים בעולם. ואמר אין תשוקת ה' אלא לישראל. שכל תשוקתם מהשלשה פנים לא נתנו לאדם אלא במה שימשך מהם הקשר אשר בין הקב"ה לישראל לעבדו בכל לבב ובכל נפש:

ואם לא תעשרנה. עיין בתנחומא על הכתוב עשר תעשר:

אע"פ שאנו תשים כו'. דריש תשוקתו כשתי מלות מעלין תשישות וחלישות וכן מקוים ומצפם. ופי' שאע"פ שאנו תשים וחלשים מרוב צרותינו מ"מ אנו מקוים לו ולא הנחנוהו בכל צרותינו לומר שאין בו ח"ו יכולת להושיענו. כי ידענו שעונותינו גורמים:

ומיחדים שמו ב' פעמים כו'. לפי שהצרות יורו על חלוף רשויות לומר שהאחד פועל הטובות והמיצר לנו הוא אחר שפועל הרעות עכ"ז אנו מיחדים שמו תמיד כי ידענו כי לעולם הוא אחד שלא כדעת הטועים בזה. ועד"ז כתב בעל העקידה בפסוק שמע ישראל על ר' עקיבא שיצתה נשמתו באחד:

פרק יב

רוה"ק צווחת. פי' הנביאים המדברים ברוה"ק אומרים כן להקב"ה לכה דודי נצח ונטייל בדימוסין של עולם פי' במרחבי ארץ וכמו שאיתא בויק"ר פ"א עד שתתפרש להם

כדמוסיא של מדינה שפי' ברחוב ומקום המפורסם ונגלה. ור"ל שכאשר ישוטטו בכל העולם וראו את אשר נעשה בקרבו. והקב"ה אומר נלינה בכפרים וזה בכופרים וכדרך שאמרו בפ"ב דעירובין אל תקרא בכפרים אלא בכופרים בא וארא שהשפעת להם רב טובה והמה כפרו בך. ור"א ב"כ מפרש כי השוטטות בכופרים אינה אלא לפי שעה ורק באקראי בעלמא ישים עינו עליהם אבל מיד יעתיק עינו מהם וישכים לכרמים אלו ישראל. נראה אם פרחה הגפן זו ק"ש כי ק"ס הוא קבלת עול מלכות שמים ועול מצות אשר זה הוא העיקר והתכלית כמו הגפן אשר הוא העיקר בכרם. פתח המסדר אלו בתי כנסיות וב"מ אשר הם מביאים לתורה ולתפלה כמו הסמדר המביא אל הפרי. הנצו הרמונים זה תינוקות שיושבים שורות שורות כגרעיני רמונים ועוסקים בתורה כדלעיל בפסוק אל גנת אגוז שם בב"כ ובב"מ אתן את דודי לך אשרה ואניח עליך את שכינתי כי שם משלימים עצמם בתורה ובמצות:

פרק יד

אלו עולמי ישראל. ומ"ש בהם נתנו ריח מפורש יותר בפ' כיצד מברכין דאמר התם עתידין כל בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא שיתנו ריח כלבנון שנאמר וריח לו כלבנון ופירש"י כלבנון שמריחים בו עליו ופרחיו. והריח בבחורים הוא שם הטוב וע"ד לריח שמניך טובים ופי' כי במה שמושלים ביצרם ופורשים מן החטא יצא להם שם טוב בעולם כריח לבנון הנודף למרחוק:

אלו בנות ישראל שדבקו בבעליהן. וכ"ה בפ"ב דעירובין שמגידות פתחיהן לבעליהן ופירש"י שמאגדות וקושרות פתחיהן לצורך בעליהן כו' ע"ש. ולפ"ז מגדים או מלשון אגודה או מלשון הגדה:

במה הן חביבין הדודאים. עמ"ש בזה בב"ר פע"ב:

ומה סגלתי לך. ממון שקבצתי מיגיעי וגם הוספתי לך חפצים על אותם שהנחת לי. והנמשל בזה מה שהוסיפו ישראל לזכות במצות מדברי סופרים על של תורה וכדאיתא בפ"ב דעירובין חדשים גם ישנים דודי צפנתי לך אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע הרבה גזירות גזרתי על עצמי יותר ממה שגזרת עלי וע"ש עוד בסוגיא:

כך בדורות הראשונים כו'. ודריש ועל פתחינו כל מגדים שאם בפתח יש כל כך מכ"ש בפרדס. ומדמה דורות הראשונים לפתח לפי שהם נראים תחלה. ואמר חדשים גם ישנים וגו' כי דינים המתחדשים מדורות החדשים ומדורות הישנים הכל צפונים ומסוגלים הם לעבודת ה' ולאהבתו. ומדמה את הראשונים לפתח ואת האחרונים לגוף הפרדס לא בשביל שהאחרונים יקרים וחביבים במעלה מהראשונים כי נהפוך הוא וכמפורש

בגמרא אם הראשונים כמלאכים כו'. אבל יען כי פרי הראשונים כבר נגמרו ומונחים לפנינו לכן מדמה אותם למגדים המונחים לפני הפתח וכבר נלקטו. אבל האחרונים דור אחר דור יפרו וישאו פרי העומדים להתבשל בימיהם. לכן מדמה אותם לגוף הפרדס אשר שם העצים נושאים פרי ויתבשלו יום אחר יום ושנה אחר שנה:

אלא רדידיה הינון סגיין כו'. כי על מצוה אחת יש שכר הרבה. וגם מעשה המצות הם זמני והשכר הוא נצחי:

פרשה ח

פרק א

באיזה אח כו'. זה לשון קושיא דאמר מי יתנך כאח לי משמע דזה פשוט שכל אח אוהב את אחיו הלא מצינו בקין שהרג להבל ומונה עוד האחים הנזכרים בתורה והיו שונאים זה לזה. ומשני דהכתוב איננו מדבר בסתם אחים רק באחים כמו יוסף ובנימין ומשה ואהרן וזה שמבאר הכתוב דבריו יונק שדי אמי וכן הוא בתנחומא:

ישמעאל שונא ליצחק. כמו דאיתא בתנחומא ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק ואין מצחק אלא שבקשו להרגו שנאמר יקומו הנערים וישחקו:

חוץ זה המדבר. והכתוב בא בזה להגדיל האהבה אשר ביניהם כי גם אם היה לו ללכת המדברה לבקשו ולמצא אותו לא חדל מעשות כזאת והלך לנשקו:

בשני אחים שנשקו זה לזה. ומפרש וישק לו כי כל אחד נשק לרעהו. ואע"ג דראש הכתוב וילך שב על אהרן לבד אבל הפעלים הבאים אח"ז ויפגשהו וישק קאי גם על משה:

מעשה בשני אחים. בשמ"ר פ"ה הגירסא נשתנה ע"ש. וע"ע מ"ש שם על המאמר הזה:

פרק ב

אנהגך מהעליונים לתחתונים. שהשכינה היתה בעליונים ומשה הורידה לארץ כדלעיל בפסוק באתי לגני. ויען דלא תפרש לתחתונים זה בג"ע אשר היה מקומה הראשון לכן מפרש אל בית אמי זה סיני. ולפ"ז באו הפעלים אנהגך אביאך בעתיד במקום עבר. והכוונה לספר בשבח ישראל שע"י ירדה שכינה למטה:

כתינוק בן יומא. שנתכפרו עונותיהם:

אלו משניות גדולות כו'. וקרא אותן יין הרקח שיש בהם דינים ופלפולים הרבה כיין המרוקח מכל מיני בשמים ודורש אשקך כמו אשקה ממך כי הקב"ה הוא המשקה וישראל אומר כי ממך אשקה:

שטעמן כרמון. שהן מתוקות ומושכות לבו של אדם:

אלו בגדי כהונה. חסורי מיחסרא וצ"ל מיין הרקח אלו נסכים וכמ"ש רש"י ז"ל במקרא ומעין זה דריש מעסיס רמוני על בגדי כהונה שהם תמצית הכפרה כדלעיל גבי כעדר הקצובות דבגדי כהונה מכפרין וע"י שהליץ בזה לשון עסיס נופל ג"כ לשון אשקך:

פרק ה

עלויה מהמדבר. עיין לעיל בפסוק מי זאת עולה קמא:

שהיא מנחת פרקי תורה כו'. ויש גורסין שהיא מתרת ופירוש אחד לשניהם שמתרת הקושיות או מנחת ומשוה את הקושיות בתורה. כי לעתיד יתגלו לה סתרי תורה ותעלומות חכמה:

ונעצב בשמי מרום. צ"ל ונצב בשמי מרום:

אם אתם מקבלים עליכם תורתי מוטב. ואע"ג דכבר אמרו נעשה ונשמע שמא היו חוזרים בראותם את האש הגדולה כ"כ התוס' ובתנחומא פרשת נח כתב כי הכפיה היתה על תורה שבע"פ. וע"ע מ"ש ע"ז לעיל על פסוק כתפוח:

אר"י אבדו עצה טובה. בספרי הביא ע"ז את הכתוב כי גוי אובד עצות המה:

אמר הקדוש ברוך הוא באתי לברך כו'. ודריש ובחורב הקצפתם מלשון כקצף על פני המים. כי אבדתם את הברכות והלכו מכם כקצף על פני מים רבים:

ומצאתי חככם נקוב. חככם הוא מלשון חכה האוספת את הדגים וכמו כל משליכי ביאור חכה ובא לדרוש בזה את סוף הכתוב מן ותפרעו כל עצתי ולא חכו לעצתו. אחרי כי הפרתם ופרעתם את עצתי עשיתם כאלו החכה היתה נקובה ולא יכלה לקבל את הברכות אשר היו בעצתי לברככם:

פרק ו

מה שתשבת בלבך. והיינו כחותם על לבך וזה ההסכמה שהסכמת בלכך שהחותם הוא תאר הקיום כחתום שטרות:

קרא הקב"ה למה"מ. עמ"ש בש"ר פמ"א. ומ"ש זה מה"מ שקרוי חשך בתנחומא פ' וישב איתא וחשך על פני תהום זה מלאך המות המחשיך פני הבריות:

אל תקרי חרות אלא חירות. בעל נחלת אבות כתב שדרשו כן מדהל"ל חקוק וכתיב חרות. ויתכן כיון דהכתב היה מפולש מעבר אל עבר וכדאיתא בפ"ק דמגילה מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדין לא הי"ל אלא חרות בלוחות או בתוך הלוחות:

זה ק"ש כו'. ופי' הדברים כמו שהק"ש היא תמיד במחשבת הלב והתפילין לאות על היד כן ישימנו ה' בלבו ועל זרועו להיות לזכרון תמיד לפניו:

על זרועך כיהויכין. דכתיב אחקנך בתשובה כדמפרישׁ ואזיל. וקאי על מ"ש לעיל שמה חבלה ילדתך שחטאו בחורב כדלעיל קאמר דמ"מ יתוקנו בתשובה כיהויכין:

משם אני נותק כו'. דאתקנך הוא כמו אנתקך כמ"ש רש"י ז"ל מלשון התיקם כצאן לטבחה עד התיקנו אותם משורש נתק ודגש התי"ו על חסרון הנו"ן כדכתב הרד"ק והנו"ן באחרונה נוספת וכמו יברכנהו יצרנהו. ומ"מ דרשו שרומז גם לשון תקנה מדכתיב אתקנך ולא כתב אנתקך או אתיקך והיינו שיתוקן בתשובה וכדאמר בסמוך שע"י התשובה נתבטלה השבועה ופי' משם אני נותק כי הוא ניתק לבבל ובבית האסורים עשה תשובה ונזהר במצות זיבה (ועי' בויק"ר פי"ח) ונולד לו בן בבית האסורים וזרובבל בן בנו משל ביהודה וישב על כסא דוד ונאמר לו ושמתיך כחותם:

גדול כחה של תשובה שמבטלת הגזרה כו'. ולא ס"ל הך דרשא אתקנך בתשובה ולא הא דדייק בימיו אינו מצליח דא"כ לא היה ביטול הגזירה ועי' מ"ש בזה בויק"ר וע"ע בספר החינוך בפ' יתרו מל"ת ה':

אסיר שהיה חבוש כו'. מייתי הכא דרשת שמותיהן אגב אורחיה משום דכפי הדרשא דהכא שמעינן נמי ביטול השבועה כיון דשאלתיאל מורה שממנו הושתלה מלכות בית דוד או שנשאל על נדרו שהיה אסיר עד שמלך אויל והוציאו מבית האסורים:

שהגשמים הללו סימן טרחות כו'. להבין היטב דברי רז"ל וחידותם הננו להעתיק דברי הראב"ע על הכתוב נדעה נרדפה לדעת את ה' כי זה סוד כל החכמות ובעבור זה לבדו נברא האדם. רק לא יוכל לדעת את ה' עד שילמוד חכמות הרבה שהם כמו סולם לעלות אל זאת המעלה העליונה. וטעם כשחר שבתחלה ידע המשכיל את ה' יתברך במעשיו כמו השחר בצאתו. ורגע אחר רגע יגדל האור עד שיראה האמת ויבוא כגשם. הטעם שה' יעזרנו ויורנו האמת ע"כ ולפ"ז גשם מורה על שפע השכלה ועזר ה' בה להפלגה. ולפי שהפלגה בזה מזקת לרוב העולם שע"י זה מתבטל מישובו של עולם בהיותו רודף אחר החכמה בכל כחו תמיד עד שיגרע חקו מכל הצרכים הגופניים. וכ"ש אם אין בו הכנה להעמיק עיונו במושכלות תמיד וכאומר אל תתחכם יותר למה תשומם. ועכ"א שהגשמים הם משל וסימן לטרחות כי יוצאי דרכים ומפרשי ימים מצירין בהם. כלומר שהעוסקים בדרך המסחר ומעשה התבל יתבטלו מזה על ידי עסקים במושכלות ולא יחושו לאשה ובנים וכמ"ש בבראשית רבה פרשה ט' כעין זה. וכן טחי גגות מצירין בהם וזה משל להפסד דעת האדם וחייו אשר הנכנס במושכלות ואיננו מוכן ומוכשר להם יצא מדעתו או ימות וכענין אותן שנכנסו לפרדס זה הציץ ונפגע וזה הציץ ומת וכדלעיל על פסוק הביאני המלך. וזה כטח גגו שרוב הגשמים מפסידים אותו. וכן דורכי גתות וזה

משל אל שמחת החיים הבאה מצרכי הגוף ופרנסה ברוחה [כי גם היין בגתות משמח לבב אנוש] מצירין בהם כי שפע המושכלות יעתיקם מבקשת הצטרכותם ויבואו לידי עוני וחוסר כל. וכן עומסי גרונות וזה משל על אסיפת הקניינים הנצרכים לחיי האדם וכמאמרם ז"ל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ. ומבקשי המושכלות ינזרו מזה ולא יתנו אל לבם לעסוק בישובו של עולם. ומי שבורו מלא מים וזה מי שהוא שמן ודשן בתענוגי הגופניים אם יבוא לתפוס בקצה העיון לא יסבלהו טובו ויתקלקל ענינו אם לא ירגיל עצמו מעט מעט לזה (ועיין במורה חלק א' פרק ל"ד) ולכן תקנו אהיה כטל לישראל שתהיה ההשכלה באופן בלתי מזיק כטל:

עזה אהבה כמות שהקב"ה אוהב אתכם כו'. מביא פה למשל כי כאשר תעוז האהבה לאיזה דבר תולד הקנאה אם יוסר ממנו. וכמו שהקב"ה באהבתו העזה כמות לישראל לכן יקניאוהו בזרים אם יסורו ממנו וכן האהבה שאהב יצחק לעשו וחפץ לתת לו לבדו הברכה זו גרמה ליעקב לבוא במרמה ולקחת את הברכה וזה הולידה הקנאה וכן הוא באידך. ולזה יאמר הכתוב שימני כחותם על לבך וגו' אחרי שאהבתך עזה עלי אשר ממנה נולדה הקנאה. על כן שימני כחותם על זרועך להגן בעדי כי לא תאכלני קנאת זרים כי גם אהבתי אל הקב"ה עזה מאד ולכן תבער הקנאה בלבב אויבי:

פרק ז

לא יוכלו לכבות את האהבה. אהבה שהקב"ה אוהב לישראל. פי' שאו"ה יקטרגו להפר את אהבת ה' ויאמרו הלא חוטאים ופושעים הם. אמנם אם יוכיחם ה' על חטאתם ופשעיהם אבל האהבה לא תופר. והכי משמע בשוח"ט מזמור ט"ו על פסוק ושוחד על נקי לא לקח ע"ש. ועי' במ"ר גירסא אחרת בזה המאמר:

כל תסבוריות שלהן פירוש אוצרותם:

שאהב ר"י את התורה כו'. ודרשו את הכתוב אם יתן איש את כל הון ביתו לעסוק בתורה כמו שעשה ר"י אז בוז יבוזו תהיה ביזת גוג ומגוג לו וכמו שתרגם המתרגם:

פורחת באויר. כשהיו נושאים אותה היתה מסולקת מעל האנשים ופורחת באויר שהמלאכים נשאו אותה א"נ אחר שנקבר היתה פורחת באויר שהיו מוליכים אותה לג"ע:

פרק ח

אחות לנו קטנה. אלו ישראל דנקרא אחות כדכתיב פתחי לי אחותי רעיתי ודבור זה מהקב"ה עם מלאכי השרת וע"ד נעשה אדם:

כך כל מה שישראל כו' בא יוהכ"פ כו'. ואע"ג דאכתי יקשה למה יתחשבו ישראל כקטן טפי משאר עובדי כוכבים ולמה לא ניתן להם ג"כ היוהכ"פ. וי"ל דהכוונה היא שישראל לא יתמידו בחטא. כי לעת מצוא יתנו אל לבם וישובו אל ה' ולא ישובו עוד לכסלה. משא"כ עובדי כוכבים חוטאים המה בדעת ולא ישובו לעולם. ולכוון את הכתובים לדרש זה קשה מאד. אבל אין לנו לבקש שיתאימו כל הכתובים בזה הענין לאחד מן הדרשות:

כאדם שהוא מאחה את הקרע. כי בעת הבריאה עד דור אנוש הכירו בני אדם את בוראם אף כי חטאו כנגדו. ורק בדור אנוש החלו לעבוד עבודת כוכבים. או הכוונה כי נח ובניו עד דור הפלגה נאמנים היו לה' ואח"ז נקרע ממנו. ובא אברהם ואיחה את הקרע הזה להשיבם שנית לה':

עד שהוא קטן כו'. אתי כמ"ד בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו:

שעדיין לא בא לכלל מצות ומע"ט. ואף כי קיים את כל התורה כולה אבל עד מצות מילה עשה הכל כאינו מצווה ועושה ולא נקרא מקיים המצות כתקנן:

ביום שגזר נמרוד. ופי' מה נעשה לו שלא יבוא לידי נסיון פן לא יעמוד בנסיון. והקב"ה אומר כי טוב לו להביאו לידי נסיון ואם חומה היא לעמוד כנגד נמרוד ולא ישוב מפני היראה וימסור נפשו על קדושת השם יצילנו ונבנה בעולם. פי' להרבות זרעו כעפרות תבל ומהוראת אולי אבנה ממנה. ואם דלת הוא ויתנועע כדלת על צירה. כי דל הוא במצות ואין לו תוקף ועוז לעמוד כנגד נמרוד אז נצור עליה לוח ארז לשמרו רק עד עת קבועה. ונצילנו מן הנסיון אבל לא יהיה לו זכות רב להיות עמו ועם זרעו עד עולמי עד. ואברהם משיב להם אני חומה ונכון אנכי למסור נפשי על קדושת השם בלי פחד ומורא ולא לבד אנכי לבדי אך גם ושדי כמגדלות כי יקומו ממני בנים ובני בנים הנכונים למסור נפשם על קדושת השם כמוני:

פרק ט

כשם שירדת לכבשן האש בשלום כצ"ל וכ"ה בב"ר פל"ט. ור"ל שלא הזיקוהו בידים קודם שהפילוהו לכבשן האש כמנהג המומתים לפנים אשר יד כל העם היתה בו. ועמ"ש שם:

רגל רדופים. הכוונה בזה כמ"ש בפסחים בפרק האשה משל לאדם שכעס על אשתו להיכן משגרה לבית אמה ופירש"י לבית אמם מאור כשדים יצא. ופי' רגל רדופים הלוך רגליה כשהיא רדופה מבעלה ור"ל טעם הגלות הוא כדרך העולם שהכועס על אשתו משגרה לבית אביה עד יעבור זעם ואז יחזירנה לביתו כן הגלה ה' אותנו לבבל עד אשר יעבור הזעם ואז ישיבנו לארצנו לשלום:

אנו עתידין להעמיד בעולמך. אתי כמ"ד שעלו לארץ ישראל ונשאו נשים והולידו בנים כדאיתא בפרק חלק. דאי למ"ד שמיד מתו לא שייך למימר הכי:

שהיו דלים באוכלוסין. דכתיב כל הקהל כאחד ארבע רבוא אלפים שלש מאות וששים:

אלו חמשה דברים כו'. ולפי שהם הודן והדרן של ישראל אמר ע"ז ושדים אין לה שהם הודה והדרה של אשה כדלעיל בפסוק שני שדיך:

נצחו טליא דאזל לאגחא קרבא כו'. כי פרחי כהונה מבית חשמונאים הלכו להלחם עם היונים לפני יוה"כ ונלחמו ביום הכפורים ושמע יוחנן בת קול כשהיה עובד עבודה ביוה"כ. וע"ש בפ' אלו נאמרין ברש"י:

כיון שעלו רוגז ניתן כו'. פי' כי גם הפחד עלה עמהם וכדכתיב בעזרא ח' ואקרא שם צום וגו' לבקש ממנו דרך ישרה לנו ולטפינו ולכל רכושנו וכתב רש"י שיוליכנו המקום לשלום. (וביפה קול הביא לשון רש"י לעזרנו מאורב בדרך) הלא נראה כי פחד ומגור היה להם בהליכתם:

בדרו גרמיכון. כיון דלעלות לא"י לא עלו בחומה ועתה התקבצו יחד הלא יזכר עונם לכן צוה להם כי יפזרו עצמם. ואמר אם הנביא לא נשא פניהם וקנטרם באמרו ימאסם אלהי. למה לא אקנטרם גם אני. ולמה לי לשאת פניהם:

אם ראית ספסלים מלאים בבליים כו'. כיון שעלו מרובים נראה שנתן ה' להם מקום לעלות מה שלא היה נותן להם מתחלה כדכתיב פרש רשת לרגלי השיבני אחור שה' השיבם אחור שלא יעלו רק מעטים מהם. וזה הוא הטעם ג"כ מה שאמר סוס פרסי קשור בקברי א"י וזה מורה על רבוי סוסי פרסיים ורוכביהם שבאו בא"י. ויש גורסים אם ראית פרסי נקבר בקברי א"י. וגם זה הוא הטעם כי מזה מוכח אשר רבו הפרסיים הבאים לשם עד כי ימותו ג"כ מהם. ומביא מהכתוב אשור כי יבוא בארצנו ואשור זה פרס כדאשכחן שדריוש מלך פרס נקרא מלך אשור:

ויצחק להיכן הלך כו'. משום דיצחק הוא המלמד זכות על ישראל כדאיתא בפרק ר"ע והוא נושא את חטאת ישראל על נפשו לכן הוא יהיה השליח לפדותם מגיהנם וע"ד קריינא דאיגרתא איהו ליהווי פרוונקא:

פרק י

שהמו אחריה המוני המוניות דמלכוותא. פי' כי כל מלך ומלך נכסף להיות מושל על הארץ. ומייתי ראיה מן אדרת שנער כי שנער הוא בבל. ולמה מזכיר פה הכתוב שהיתה מבבל. וכדמקשה ומה בבל עבדא הכא אם לא לרמז למעלת א"י וכדמפרש רשב"י:

ורבנן אמרי זה וזה אלף. מקמי הכא גרסינן ר' יהודה אומר החרש אלף והמסגר אלף:

בבעל המון שהמו אחריהם המוני מלכים הה"ד מלכי צבאות וגו' כצ"ל. ודריש בעל על שרי מעלה ומלכים פי' מלאכים שהיו להוטים אחריהם לשמרם ולכבדם. וז"ש נתן את הכרם לנוטרים המה המלאכים. ומביא לראיה מן הכתוב מלכי צבאות ידודון ידודון הכתוב במתן תורה וכדמפרישׁ ואזיל וה"ה בסנהדרין העוסקים בתורה. ואגב הקרא הזה שמביא דורש ג"כ את ס"ד ונות בית תחלק שלל ואולי ידרוש לפי דרשא זו איש יביא בפריו אלף כסף כי בפרי חכמתם יביא למודים הצרופים ככסף. וידרוש אלף מלשון ואאלפך חכמה ועמ"ש בענין זה בפסוק הנה מטתו:

מדדין פתקין. פי' שהיו מטילין גורלות למי מהמלאכים יפול הגורל ללכת אחרי ישראל לשמשם כי זה תשוקתם:

עשאן מרוצין. פי' אע"פ שלפני זה קטרגו על נתינת התורה כדלקמן אבל לבסוף נתרצו והודו בדבר כדאיתא בפרק ר' עקיבא. ודריש ידודון מלשון ידידות. ומ"ש המד"א למה זה אתה רץ אינו ענין לזה ויראה דגרסינן ד"א המד"א וכו' ודריש ידודון שהיו מדדין ורצין לעשות שליחותם כענין למה זה אתה רץ שרץ לעשות שליחות.:

לית שוקא נפיק מגביכון. שוקא הוא כמו נקיט ליה שוקא בפ' לא יחפור אשר פירושו משא ומתן. ואמר כי המשא ומתן של תורה ועסקיה אין מתקיימין בעליונים וכמו שמביא לדמיון מדיני זב ומת:

היו מלאכי השרת מדדין להן לישראל כשחזרו לאחוריהם וכדלעיל והיו מדדין להקב"ה מלשון תרעומות וצער ומענין אדדה כל שנותי ומדכתיב ידודון ידודון דריש תרתי:

כ"מ שהשרה הקב"ה תורתו. וזה במשכן וביהמ"ק שהיה הארון שהתורה בתוכו. ומביא את הכתוב הודו על התורה משום דכתיב שם לבני ישראל עם קרובו ואיתא במדרש אמר להם הקב"ה לישראל. בני אם יהיו ד"ת קרובים לכם שנאמר כי קרוב אליך הדבר מאד אף אני קורא אתכם קרוב שנאמר לבני ישראל עם קרובו:

פרק יא

למלך שכעס על בנו כו'. עיקר המשל הזה הובא פה לדרוש למה כפל את כנוי הקנין ואמר כרמי שלי ולא הסתפק לאמר כרמי לפני. ולכן דורש דקאי על נבוכדנאצר אשר בא בטענה כי מלבד אשר כבשתי את ישראל בחרבי עוד מסרם הקב"ה בידי. וכיון שאדונם מסרם בידי לכן אין עוד רשות רבם עליהם. וכיוצא בזה תמצא בספרי סוף פ' שלח. לכן מביא המשל מהבן שנמסר ביד העבד. וכיון שדין ישראל כבן שנמסר לא יצאו מרשות הקב"ה ורק אחרי מוסרם ישובו לרשות אביהם וז"ש הכתוב כרמי שלי. פי' אף

כי מסרתי הכרם ביד אדונים קשה מ"מ שלי הוא ולא יצא מעולם מרשותי. ולא כמו שחשב נבוכדנאצר:

ונתמעטו כאן. שמתו בבבל ולא נשארו מן החרש והמסגר אלף רק מאתים ואותם מסרם לנוטרים את פריו זה נבוכדנאצר:

ונתרבו כאן. שע"י הגלות עשו תשובה ונתרבו הצדיקים וכדאמר לעיל בפסוק ומדברך נאוה בחורבנה העמידה לי צדיקים כו'. והא נמי רמיזא בהאי קרא האלף לך שלמה אותם האלף החרש והמסגר אשר היו ביד הקב"ה נהיו למאתים אלף בבואם בידי הנוטרים את פריו דהיינו נבוכדנאצר:

הרב נוטל אלף. וקאי האלף לך שלמה על שלמה המלך וכדתניא בפ' שבועת העדות. ויען כי שלמה למד דעת ותורה את העם. לכן כולל כל שם רב הלומד תורה ברבים בשם שלמה. ומאתים לנוטרים את פריו המה התלמידים ללמוד מפרי פיו:

עד שישלימם לאחר. פי' שימסרם ורב הוא במדרש לשון השלמה על מסירה. והכוונה היא שלמדם כל מה שבידו ללמוד ומוסרס לרב אחר שילמוד הוא עמם למוד למעלה הימנו כגון ממקרא למשנה וממשנה לתלמוד:

פרק יב

כך אע"פ שישראל עוסקין במלאכתם כו'. ודריש היושבת בגנים בגלות וכמ"ש בירושלמי פרק הקורא לרעות בגנים אלו או"ה. וכמ"ש במשל שחבשן בבית קולין וכו'. ואמר אע"פ שבימי המעשה הם טרודים במלאכתם וקורין ק"ש ומתפללין ביחידות. אבל ביום השבת מתאספין בביהכ"נ וקורין ק"ש בכנופיא ועוברים לפני התיבה וכו' והקב"ה מתקלס בזה:

ולא תשנאו זה את זה כו'. מדקרי למלאכים בשם חברים ולא בשם מלאכים או שרפים כמו בכ"מ לכן דורש שהקב"ה חפץ שישוו לחברים אשר אין בהם קנאה שנאה ותחרות ויתחברו במדתם:

ואתם מקיימים אותה בשלום. שהשלום הוא הכנה לקיום התורה וכדאיתא בויק"ר פל"ט שלפני הר סיני שהיו בשלום אמר הקב"ה הרי שעה שאני נותן תורה לבני:

ומינות זו עבודת כוכבים. שדרכם היה להיות חלוק דעות ביניהם כדאיתא בויק"ר פ"ד:

בקול אחד שלא יגביה זה קולו יותר מזה כדי שלא יטרפו דעת המתפללים וכן אידך הוא הטעם בלא יטרפו דעתם או שלא תחסר הכוונה כדי שלא יתרחק הקב"ה מהם. אבל אם יתפללו בכוונה אע"ג דתחסר להם הנעימה נהי דלא חביבה כולי האי לפני הקב"ה.

אבל בכ"ז ישמע קולם ולא יתרחק מהם. ולפי דרש הזה מדריש היושבת בגנים על בתי כנסיות ובתי מדרשות וכדלעיל בפסוק לרעות בגנים:

פרק יג

ברח דודי מן גלות. כי בכ"מ שגלו שכינה עמהם כדאיתא בפ"ד דמגילה ובירושלמי תענית בפ"ק:

ודמה לך לצבי טהרנו כצבי שכולו נאכל גם חלבו ולא כבהמה שחלבו טמא. ודריש ודמה כמו פועל יוצא שאתה תדמה אותנו ולך קאי על ישראל אשר הם של הקב"ה ופי' כי תדמה את העם אשר הוא לך:

אתא לך לריחא טבא. וכ"ה בפסיקתא ערוק לך מריחא בישא ואיתי לך לריח טבא וע"ע בתרגום על הכתוב הזה:

בזכות אבותינו. ודריש על הרי על האבות שנקראו הרים:

מחזיר להם טעותם. שאם יטעו בשום דבר מחמת שכחה. הקב"ה מחזירה ומזכירה להם כדמפריש ואזיל:

בשעה שישראל קורין בתורה בחבורות. משום שאין התורה נקנית אלא בחבורה כדאיתא בפ' הרואה גבי הסכת ושמע. ובפ"ק דתענית גבי ברזל בברזל יחד ואינה מתקיימת ביחידי כדאמר התם:

שעשה סעודה וזימן האורחים כו'. ודריש היושבת בגנים שהרעים והטובים יושבים יחד בגנים ומתענגים על הטוב שהכין להם ה'. חברים מקשיבים פי' הרעים והטובים שחוברו יחד להתענג בטוב מקשיבים ומשמיעים קולם להקב"ה אלה דברי נאוצים וגדופים ואלה תהלות ותשבחות עכ"ז הקב"ה אומר לטובים השמיעיני כי בקולם בחרתי ולא אפנה לקול הרעים. מפני שהתורה המלמדת סנגוריא על הטובים אומרת ברח דודי מן הרעים והדבק בטובים:

בשתי עיניו כו'. זה משל לרבוי השגחה ועין אחת הוא משל למיעוט השגחה. וי"ל עוד כי יש שתי מיני השגחות. האחת כפי סדר המערכה והטבע. והשניה היא כנגד הטבע והמערכה. ובשתי עיניו הוא השגחה הגבוהה המשדדת גם את המערכה והמזל. ובעין אחת היא רק השגחה בדרך הטבע והמערכה. ועמ"ש בזה בב"ר פ"מ על הדרש הנה עין ה' אל יראיו:

המתינו לי עד שאשב בדין כו'. ויתפרש ודמה לצבי בעין אחת לקמץ את השגחתך עד שתשב בדין על הריהם:

אר"י כי הדא ואתה קח לך בשמים ראש. כלומר אי אתה צריך למדרש בשמים כאלו נקרא בַּשָּׂמַיִם אבל גם כקריאתו יתפרש על הראשים והחשובים וכמו בשמים ראש. וראש גמלים נושאים זהב כו' עד ר' חוניא יש למחוק. וכ"כ בעל א"א (וע' מ"א י' ודברי הימים ב ט':א'):

לעשות בהם משפט כתוב. ומפרש כמו ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים דקאי על שריהם של מעלה:

בארבעה דברים נמשלה גאותן (צ"ל גאולתן) של ישראל. משום שהטובות אשר עליהן אנחנו מצפים לעת קץ ארבע הנה. הא' שפע הברכה במזונות וכמ"ש יטפו ההרים עסיס וכדומה. הב' הששון והשמחה כי ימחה ה' דמעה מעל כל פנים וגיל וחדוה יהיו בארץ. הג' שפע החכמה והמדע וכמ"ש וכל בניך למודי ה' ומלאה הארץ דעה וגו'. והד' רבוי העם וכמ"ש ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה וגו' רני עקרה וגו' ועוד. ואנחנו רואים כי אלו הטובות אם יבואו בעתם ובמועדם כי יתבשלו ויגמלו היטב אז ייטיבו ויביאו נחת. אבל אם יבואו בבהלה ובחפזון אז ירעו וישחיתו. לכן אמר כי הגאולה אשר תביא את הטובות האלה טובה תהיה רק אם תבוא במועדה ובעתה. פי' אם אנחנו נהיה מוכשרים ומוכנים לזה וכגון אם נשוב לה' בלב שלם ונעשה טוב וחסד בארץ. וכנגד שפע הברכה במזונות אומר בקציר אשר הוא יביא לחם לשבוע. וכנגד השמחה אמר בבציר כי היין משמח את הלב. וכנגד שפע החכמה והמדע מביא את הבשמים אשר הריח הנותן עונג לנפש כדאיתא בפ' כיצד מברכין נמשל לתורה ולחכמה אשר עליהן תתענג הנפש. וכנגד רב העם מביא נמשלה כיולדה וכמ"ש לעיל:

לא זכיתם בעתה. כי בבוא הקץ אז גם אם לא נזכה בתשובה ותורה תבוא הישועה וכדעת ר"י בירושלמי בפ"ק דתעניות. או שהקב"ה מביא עליהם צרות שיחזרו בתשובה בע"כ וכדעת ר' אליעזר שם:

זכיתם אחישנה. ואע"ג דהיה צ"ל אחישנה בעתה כי הקץ הוא המאוחר י"ל דמילתא פסיקתא אקדים ברישא. והנה ממה דאמר זכיתם אחישנה משמע דהגאולה שלא בעונתה טובה יותר מדקרי זכיתם. ולפ"ז יחלוק על הא דאמר לעיל שאין הגאולה טובה שלא בעונתה. אבל יש לפרש שם שלא בעונתה אם יהרסו לעלות בכח ידם שלא בעונתה זו היא בוודאי כחומץ לשינים וכמו שעשאו בני אפרים כדאיתא לעיל בפסוק השבעתי אבל אם יזכו על ידי מעשיהם הטובים בכל יום ובכל שעה היא בעונתה. וה' יזכנו לראות בשוב ה' את שיבת ציון וינחם את ירושלים: